

ΝΙΚ. Δ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ

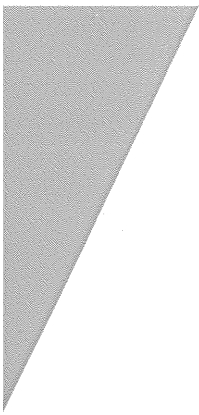
Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

ΑΠΟ ΑΠΟΨΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ
ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΡΙΤΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ
ΒΟΛΟΣ, 1954

Ἡ παρούσα τρίτη ἔκδοση τοῦ βιβλίου τούτου ὀφείλεται στὸ ζήλο τοῦ βολιώτικου ἐκδοτικοῦ καταστήματος τῶν ἀδελφῶν Παρασκευοπούλου ποὺ τὴ ζήτησε καὶ μὲ κάθε δυνατὴ φιλοκαλία τὴν πραγματοποιοίησε.

Ἀποτελεῖ, ὅπως καὶ ἡ δευτέρη ἔκδοση, μιὰ ἀπλούστερη μορφή παλιότερης ἐργασίας μου (τοῦ 1937), ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὸ φόρτο τῶν παραπομπῶν στὶς πρώτες ἐργασίες καὶ ἀπὸ λεπτομέρειες ἐπὶ προβλημάτων ἀρχαιολογικῶν καὶ τοπογραφικῶν. Ἀπευθύνεται σὲ κάθε μορφωμένο ἀναγνώστη ποὺ θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ ἔχει μιὰ ἀκριβῆ, σύντομη καὶ υπεύθυνα ἔκθεση τῶν σημερινῶν γνώσεων γιὰ τὶς ἱστορικές τύχες τοῦ τόπου καὶ τὴ σημασία τῶν μνημείων του. Ὑποκειμενικὲς ἀπόψεις ἐλάχιστες εἰσάγονται καὶ ὑποστηρίζονται· ὑπάρχει ὅμως στὸ βιβλίο τοῦτο ἓνα πλῆθος ἔγκυρων ἀναπαραστάσεων, σχεδίων καὶ εἰκόνων ἀγνωστων στὴ βιβλιογραφία. Ἔτσι οἱ πίνακες II καὶ III καὶ τὸ σχέδιο 3 ἔγιναν εἰδικὰ γιὰ τὴ μελέτη τούτη. Τὸ σχέδιο 13 καὶ οἱ εἰκόνες 14, 15 καὶ 7 ἀναφέρονται σὲ πράγματα ἀγνωστα στὴν ἔρευνα (τὸ τελευταῖο δημοσιεύεται πρώτη φορά ἐδῶ, καθὼς καὶ οἱ φωτογραφίες 14 καὶ 15. Τὸ σχέδιο 13 δημοσιεύτηκε πρώτη φορά στὴν παλιότερη ἔκδοση τῆς μελέτης - ἐδῶ εἶναι κάπως πληρέστερο). Οἱ εἰκόνες οἱ ἀναφερόμενες σὲ γνωστὰ εἶναι φωτογραφίες προσωπικές, μὴ δημοσιευμένες ἄλλου, ὅπως οἱ 2, 6, 16, 17. Τὰ ἀντίγραφα τῶν στηλῶν τῆς Δημητριάδας (εἰκ. 8, 9, 10) ἔγιναν ἐπίσης εἰδικὰ γιὰ τὴ μελέτη τούτη.

Στὴ βοήθεια τοῦ φίλου μου ζωγράφου Γ. Παραλῆ ὀφείλω τὸ σχέδιο 3. Τοῦ ἀγαπητοῦ μου Βασ. Ζήση εἶναι οἱ πίν. II καὶ III, τὰ ἀντίγραφα τῶν στηλῶν τῆς Δημητριάδας 9 καὶ 10 καὶ τὸ σχέδιο 18, δημοσιευμένα καὶ στὴ β' ἔκδοση.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	Σελ. 3
Περιεχόμενα	» 5—7
Εικόνες και σχέδια	» 7
Ίστορία και πολιτισμός τῶν σπουδαίων κέντρων τῆς περιοχῆς τοῦ Βόλου	» 9—58
Ἡ περιοχή τοῦ Βόλου 9. Νεολιθική ἐποχή 9.	
Σέσκλο	» 10—12
Πρώτη περίοδος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς 10.	
Διμήνη—Σέσκλο	» 12—19
Δεύτερη περίοδος 12. Μέγαρο 13. Ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα 14. Ἄγγετα 14. Ἀσχολίες τῶν κα- τοίκων 15. Χαλκολιθική καὶ χαλκῆ ἐποχή 15. Θρησκευτικὴ ζωὴ 16.	
Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα: Α' στό Σέσκλο	» 19
Β' στό Διμήνη	» 20—22
Ἰωλκός	» 22—30
Οἱ μινύες 22. Ἡ Ἰωλκός τῶν παραδόσεων 23. Ἀνασκαφικὲς ἐνδείξεις 25. Ἡ Ἰωλκός τῶν ἱστορικῶν χρόνων 26. Μακεδονικὴ καὶ ρωμαί- κῆ ἐποχή 28. Χριστιανικοὶ χρόνοι — τουρκο- κρατία 28.	
Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα	» 30
Παγασές καὶ Δημητριάδα	» 50—53
I Παγασές	» 30—37
Κύκνος—Ἡρακλῆς 31. Ἐτυμολογία 32. Ἐπίγειο τῶν Φερῶν 32. Ἄλος—Παγασές 33. Ἡ μεγάλη ἀκμὴ τῶν Παγασῶν 34. Πνευματικὴ ζωὴ 35. Παρακμὴ τῶν Παγασῶν 35.	
II Δημητριάδα	» 37—49
Μαγνησία πόλη 37. Ἀνάπτυξη τῆς Δημητριά- δας 37. Πνευματικὴ κίνηση 39. Ρωμαϊκὴ ἐποχή 44. Μεσαίωνα 46. Φραγκοκρατία 47. Τουρκο- κρατία 49.	

6. Ἡ περιοχή τοῦ Βόλου ἀπὸ ἀποψη ἱστορική καὶ ἀρχαιολογική.

Ἡ ἀρχαιολ. ἔρευνα. I Τὸ τοπογραφικὸ πρόβλημα	» 49
II Παγασές	» 50—52
III Δημητριάδα	» 52—53
Ἡ ἔρευνα στὶς μικρότερες ἀρχ. πόλεις	» 54—58
I Νήλεια	» 54
II Ἄμφανές	» 54
III Ἡ πόλη τῆς Γορίτσας	» 54—58
Τὸ Πήλιο στὴν ἀρχαία μυθολογία καὶ θρησκεία	» 58—60
Τὰ χωριὰ τοῦ Πηλίου	» 60—63
Τὰ χωριὰ τῆς περιοχῆς καὶ ὁ Βόλος	» 63—73
Μακρινίτσα	» 63—64
Πορταριά	» 64—67
Ἄνω Βόλος	» 67—69
Βόλος	» 69—73
Ἐπισκόπηση τῆς ἱστορίας τῶν σπουδαίων κέντρων τῆς περιοχῆς	» 73—75
Τὸ μουσεῖο τοῦ Βόλου	» 76—77
Ἡ ἱστορική καὶ ἀρχαιολογ. ἔρευνα στὴν περιοχή τοῦ Βόλου	» 78—80
Ὄνόματα καὶ πράγματα	» 81

ΠΙΝΑΚΕΣ, ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ

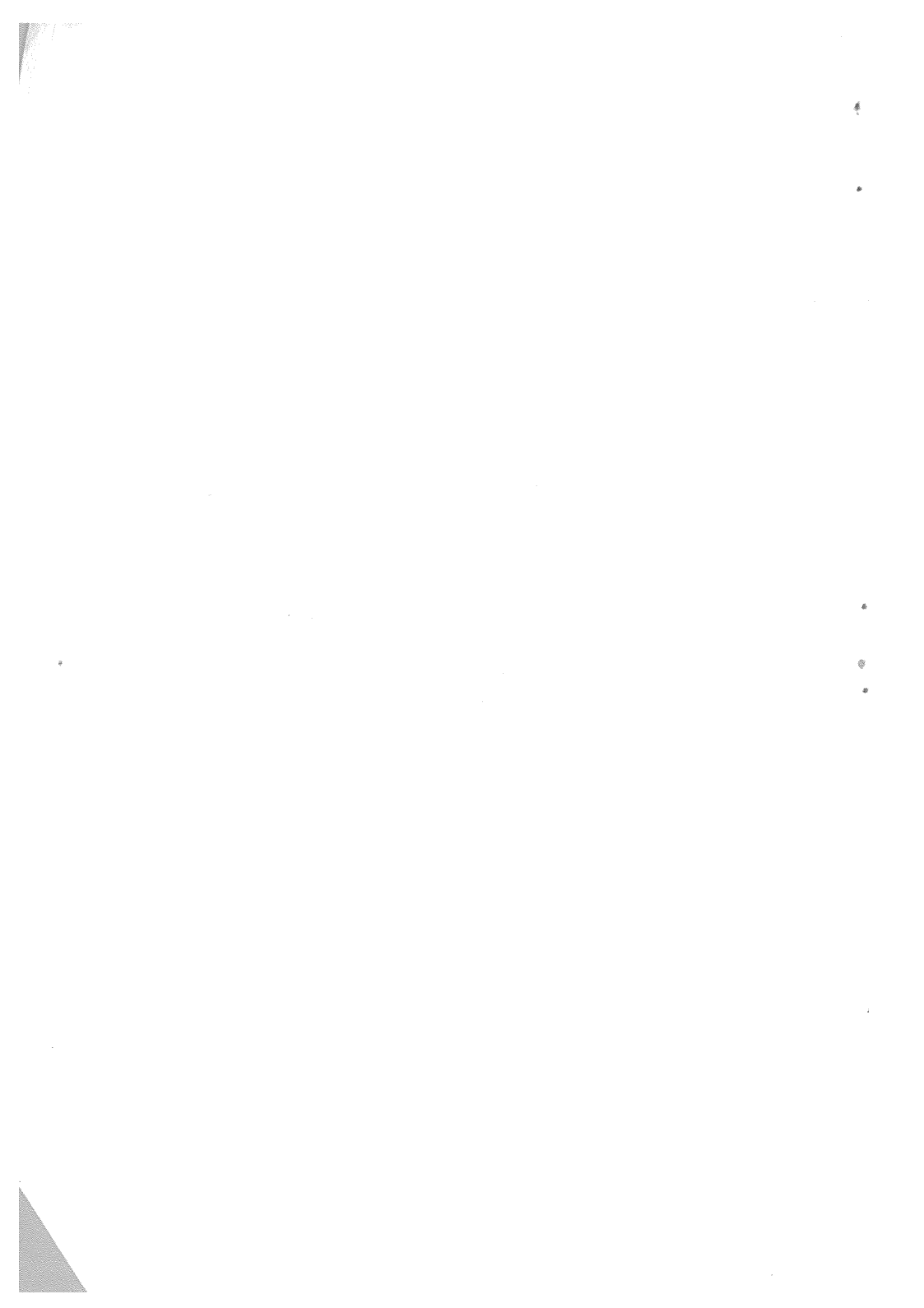
Πίνακες :

I Χάρτης τῆς Μαγνησίας	» 8-- 9
II Ἀναπαράσταση τῶν ὀχυρωτικῶν περιβόλων καὶ τοῦ μεγάρου στὴν ἀκρόπολη τοῦ Διμηνιοῦ	» 14—15
III Ἀναπαράσταση τῶν ὀχυρωτικῶν περιβόλων καὶ τῶν οἰκημάτων τοῦ τέλους τῆς 3ης π.Χ. χιλιε- τηρίδας στὴν ἀκρόπολη τοῦ Διμηνιοῦ	» 18—19

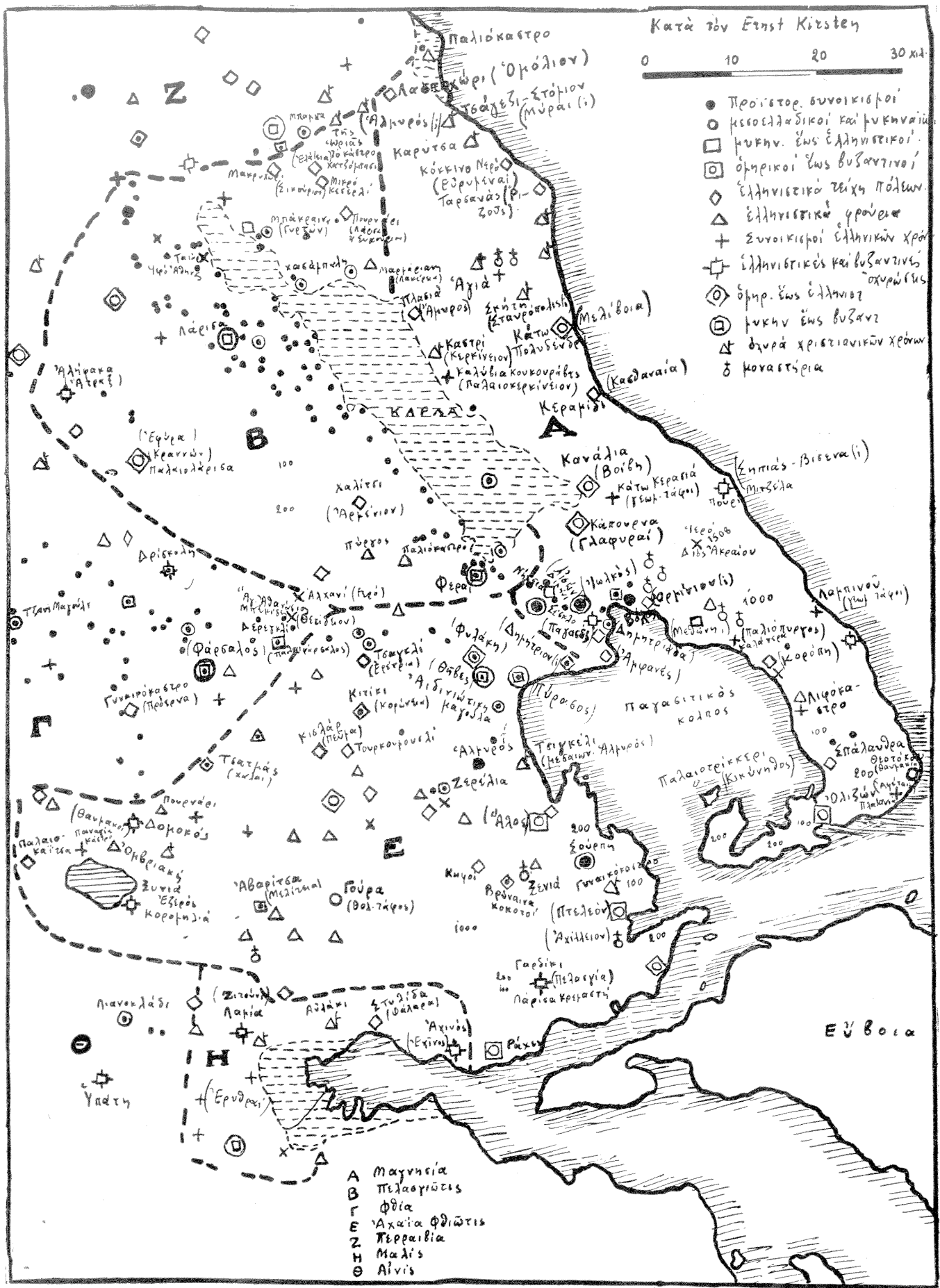
Εἰκόνες καὶ σχέδια :

1. Ἡ περιοχή τοῦ Βόλου	» 11
2. Ἡ Τούμπα τοῦ Διμηνιοῦ	» 13
3. Τὸ στόμιο τοῦ θολωτοῦ τάφου τῆς Τούμπας τοῦ Διμηνιοῦ ἀπὸ μέσα	» 17
4. Οἰκοδομικὰ λείψαν. στὴν ἀκρόπολη τοῦ Σέσκλου	» 20

5. Όχυρωτικοί περίβολοι, σπίτια και τάφοι στην ἀκρόπολη του Διμηνιού	» 21
6. Τείχος τῶν Παγασῶν	» 33
7. Ἀπὸ τὸ τεῖχος τῆς Δημητριάδας	» 38
8. Ἡ στήλη τῆς Ἀρχιδίκης	» 40
9. Ἡ στήλη τοῦ Στρατόνικου	» 41
10. Ἡ στήλη τῆς Ἡδίστης	» 43
11. Λείψανα τῶν Παγασῶν καὶ τῆς Δημητριάδας	» 51
12. Τὰ τεῖχη τῆς Γορίτσας	» 55
13. Τὸ λίθινο ὑπόβαθρο τοῦ ὄχυρωτικοῦ ἔργου τῆς Γορίτσας	» 56
14. Ἐνα μέρος τοῦ λίθινου ὑπόβαθρου τοῦ μεγάλου ὄχυρωτικοῦ ἔργου	» 57
15. Ὁ δυτικὸς ἡμικυκλικὸς πύργος στὸ ὄχυρωτικὸ ἔργο τῆς Γορίτσας	» 57
16. Ἡ εἴσοδος τοῦ παρὰ τὸν ἁγ. Νικόλαο Πορτα- ριάς παρεκκλησίου, τοῦ θεωρουμένου τῆς Πα- ναγίας πορταρέας	» 65
17. Τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ παρεκκλησιῶ τοῦ τῆς Παναγίας παρὰ τὸν ἁγ. Νικόλαο Πορταριάς .	» 66
18. Ἡ περιοχὴ τοῦ Βόλου γύρω στὰ 1700	» 70
19. Ὁ Βόλος στὰ 1897	» 71

Κατὰ τὸν Ernst Kirsten

- Προϊστορ. εὐνοϊκιστοί
- μεσοελλαδικοί καὶ ἱτυκηνάϊοι
- ἱτυκην. ἕως ἑλληνιστικοί
- ◻ ὁμηρικοί ἕως βυζαντινοί
- ◇ ἑλληνιστικὰ τείχη πόλεων
- △ ἑλληνιστικὰ φρούρια
- + εὐνοϊκιστοὶ ἑλληνικῶν χρόνων
- ⊕ ἑλληνιστικὴ καὶ βυζαντινὴ ἀστυλ. ἕως
- ⊖ ὁμηρ. ἕως ἑλληνιστ.
- ⊗ ἱτυκην ἕως βυζαντ.
- ⊕ ἀγνά χριστιανικῶν χρόνων
- ⊖ μοναστήρια

- A Μαγνησία
- B Πελαγονίαις
- Γ Φθία
- Δ Ἀχαΐα Φθιώτις
- Ε Περραιβία
- Ζ Μαλις
- Η Αἴνις

Πίν. I. — Ἡ Μαγνησία καὶ τὰ γειτονικά τμήματα τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας (κατὰ τὸ χόρητῃ τοῦ E. Kirsten σὲς Griech. Landschaften τοῦ Philippson).

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΑΙΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

Ἡ περιοχή τοῦ Βόλου. Τὰ κράσπεδα τῆς ὄρεινῆς, ἀλλὰ «μαλακῆς καὶ παμφόρου»¹ Θεσσαλικῆς Μαγνησίας κατοικοῦνταν στὴν ἀρχαιότητα, ὅπως καὶ σήμερα σημαντικὰ ὅμως κέντρα πολιτισμοῦ ἀναπτύχτηκαν στοὺς ἀρχαιότερους ὅπως καὶ στοὺς νεότερους χρόνους μόνο στὸ μυχὸ τοῦ Παγασιτικοῦ, δηλ. στὴν περιοχή τοῦ σημερινοῦ Βόλου.

Ἡ παρὰ τὸ μυχὸ τοῦ κόλπου μικρὴ πεδινὴ ἔκταση (πέντε μόλις χιλιόμετρον πλάτους καὶ 7—8 βάθους) εἶναι ἡ κοιτίδα μιᾶς θελκτικῆς ἱστορίας πέντε χιλιάδων ἐτῶν. Σχηματισμένη ἢ ὁμαλὴ καὶ γόνιμη αὐτὴ ἔκταση ἀπὸ τίς προσχώσεις τριῶν μεγάλων χειμάρρων πὸς ἕως σήμερα τὴ διασχίζουν (βλ. εἰς. 1), ἀρχίζει εὐθὺς κάτω ἀπὸ τίς κατάφυτες πλαγιὰς τοῦ Πηλίου καὶ ἀπλώνεται ὡς τίς ἀπέναντι μακρὲς καὶ ἄγονες λοφοσειρὲς πὸς τὴν ἀπομονώνουν ἀπὸ τὴν πλούσια Θεσσαλικὴ ἐνδοχώρα. Αὐτοῦ ἀναδείχτηκαν μὲ τὴ σειρά ἐστίες τοῦ πᾶν μαζινοῦ πολιτισμοῦ πὸς ἀνήθησε στὴ χώρα μας, πόλεις ὀνομαστὲς ἀπὸ τὴν παράδοση καὶ μεγάλα κέντρα ἐμπορικὰ θὰ ἐξετάσουμε τὴν ἱστορία τους ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς συνοικισμοὺς τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Δημητιοῦ περνώντας ἔπειτα στὶς πόλεις τῆς Ἰωλκοῦ, τῶν Παγασῶν καὶ τῆς Δημητριάδας καὶ καταλήγοντας στὸ σχηματισμὸ τοῦ σημερινοῦ Βόλου.

* * *

Νεολιθικὴ ἐποχὴ. Πότε ἀρχισε ἡ ζωὴ στὸ μέρος αὐτὸ καὶ γενικώτερα στὴ Θεσσαλία δὲν μποροῦμε νὰ τὸ ξέρουμε μὲ μεγάλη βεβαιότητα. Εἶναι ὅμως ἐξακριβωμένο πὸς στὴν ἀρχὴ τῆς 3ης π. Χ. χιλιετηρίδας ὑπῆρχαν πολλοὶ συνοικισμοὶ στὴ Θεσσαλία μὲ ἕνα πολιτισμὸ τόσο προχωρημένο πὸς πρέπει ἡ ἀρχὴ του νὰ βρεῖται πολὺ πρὶν. Οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦσαν ἀκόμα ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα ἀπὸ πέτρα πὸς ἦταν ὅμως τώρα ἐπιμελέστατα λειασμένα καὶ ὄχι χον-

1. Βλ. παρακάτω, στὸ λόγο γιὰ τὸ Πήλιο, τὸ χωρίο τῆς Πηλίου ἀναγραφῆς τοῦ ψδδικαίρχου ἢ Ἡρακλεΐδη τοῦ κριτικοῦ.

δροσιδῶς λαξευμένα ὅπως στήν παλιότερη περίοδο πολιτισμοῦ, τῆ γνωστή ὡς παλαιολιθική πού κατάλοιπά της ἔχουν μελετηθεῖ σέ ἄλλα μέρη. Ἦξεραν ἀκόμα τώρα νά δουλεύουν τὸν πηλὸ καὶ νά κάμουν μ' αὐτὸν σκεύη, στὰ ὁποῖα ἔδιναν μορφή κανονικὴ σέ παλιότερους χρόνους μὲ τὰ χέρια, ἀργότερα ὅμως μὲ τὸν κεραμεικὸ τροχὸ καὶ τὰ ὁποῖα ἔψηναν πρῶτα στήν ἐλεύθερη φωτιά καὶ ἀργότερα στὸν κεραμεικὸ κλίβανο. Δὲν ζοῦσαν πιά μέσα σέ σπηλιές οὔτε ἀπὸ τὸ κυνήγι οὔτε περιφέρονταν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο παραζουλιθώντας τὰ θηράματα, ὅπως στήν παλιότερη ἐποχὴ. Τώρα ἤξεραν νά καλλιεργοῦν τὴ γῆ καὶ ἐπομένως ἔπρεπε νά κατοικοῦν σὲ ὀρισμένο τόπο καὶ νά περιμένουν τὸ ὄριμασμα τῶν καρπῶν καὶ τὴ συγκομιδὴ· ἔχτιζαν σπίτια μὲ πλιθιά ἢ μὲ πέτρες καὶ σχηματίζαν συνοικισμοὺς τοὺς ὁποῖους κάποτε δχύρωναν. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ πού λέγεται νεολιθικὴ ἢ εἶναι ἡ ἀρχαιότερη γνωστὴ ἐποχὴ πολιτισμοῦ πάνω στὴ θεσσαλικὴ γῆ.

ΣΕΣΚΛΟ

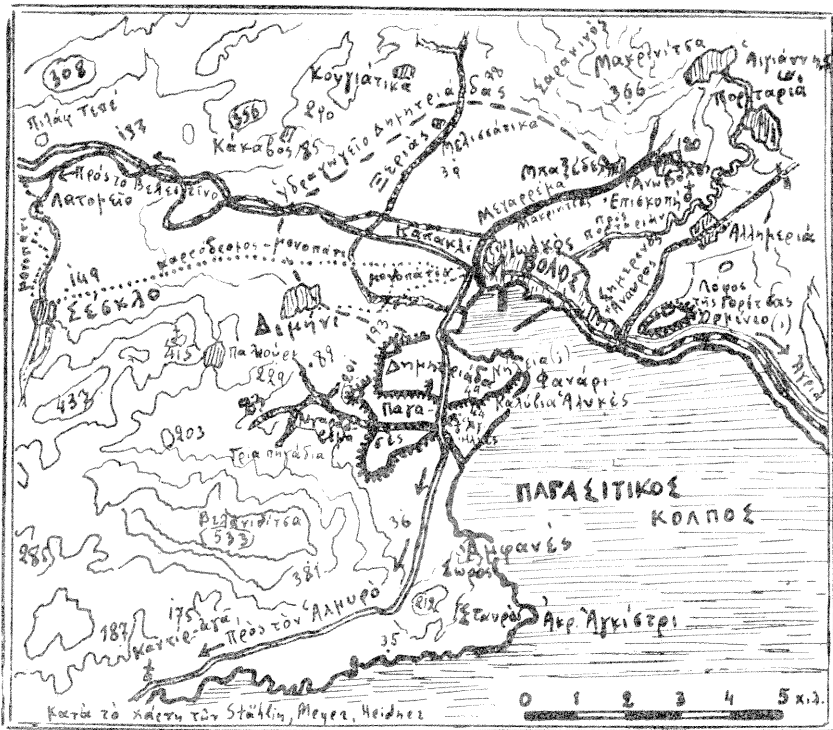
Πρῶτη περίοδος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς.

Ὁ συνοικισμὸς τοῦ Σέσκλου εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς παλιότερες ἐγκαταστάσεις τῆς θεσσαλικῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ ὁ παλιότερος συνοικισμὸς τῆς περιοχῆς. Στὰ 2900 ἢ 2800 π. Χ. εἶναι βεβαιωμένο πὼς ἦταν σὲ κάποια ἀκμὴ. Ὁ πυρήνας του θορίζεται σ' ἓνα ὕψωμα ἀπότομο, ἀνάμεσα σὲ δύο ρέματα πού τὸ ἓνα ἔχει καὶ τώρα νερό· τὸ ἔδαφος γύρω δὲν εἶναι ὀμαλό, εἶναι ὅμως μαλακὸ καὶ εὐφορο—κατάλληλο γιὰ ἀνθρώπους πού ἐπιδίδονται σὲ μικρὴ καλλιέργεια καὶ μικρὴ κτηνοτροφία.

Πάνω στὸ λόφο ὑπῆρχαν ἀρκετὰ σπίτια, χτισμένα μὲ πέτρα καὶ μικρὲς καλύβες ἀπὸ ξύλα καὶ καλάμια. Τὰ σπίτια ἦταν τετράπλευρα, ὄχι πάντα ὀρθογώνια, μὲ ἓνα ἢ περισσότερα δωμάτια, χτισμένα ὅμως χωρὶς τάξη καὶ χωρὶς κανονικοὺς ἀνάμεσά τους δρόμους. Οἱ καλύβες πού κι αὐτῶν τὰ σχέδια ἦταν τετράπλευρα γίνονταν μὲ μακριὰ ξύλα μηγμένα στὴ γῆ καὶ καλάμια πλεγμένα ἀνάμεσά τους. Τὰ καλάμια ἦταν ἀπέξω ἀλεμμένα μὲ στρωμα λάσπης. Τὴν ἴδια κατασκευὴ εἶχε καὶ ἡ στέγη τους πού ἔγερνε πρὸς τὴ μιὰ ἢ καὶ τὶς δύο πλευρὲς γιὰ νά τρέχουν τὰ νερά τῆς βροχῆς. Στὸ λόφο ἦταν μόνο ἡ ἀκρόπολι τοῦ συνοικισμοῦ πού δὲν κατοικοῦνταν παρὰ μόνο ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα καὶ τὶς εὐγενέστερες οἰκογένειες πού πρέπει τότε νά εἶχαν ξεχωρίσει. Γύρω ἀπὸ τὸ λόφο ἔμεναν ἄλλες οἰκογένειες σὲ καλύβες πρὸ ἀπλῆς μὲ σχέδια κυκλικὰ πού ἴχνη τους διατηρήθηκαν ἐπίσης σὲ διάφορα σημεῖα.

Δὲν εἶναι ἀκόμα γνωστὴ ἡ φυλὴ, στήν ὁποῖα ἀνῆκαν οἱ κάτοικοι αὐτοῦ τοῦ Σέσκλου οὔτε ἐξακριβώθηκε ἡ σχέση τους μὲ τοὺς κατοικοὺς τῶν σύγχρονων θεσσαλικῶν συνοικισμῶν. Ξέρουμε μόνο πὼς ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀνθρώποι ἐνοχλοῦνταν πολὺ συχνὰ ἀπὸ ἐπιδρομὲς ἐχθρῶν πού ζητοῦσαν

είτε να εγκατασταθούν εδώ είτε μόνο να καταστρέψουν και να ληστέψουν. Όι επιδρομείς ήταν ξένοι, συχνά όμως φαίνεται πως ήταν συγγε-

Εικ. 1. Η περιοχή του Βόλου.

Η τοποθέτηση της Δημητριάδας και των Παγασών μπορεί να θεωρηθεί ασφαλής. Η θέση της Νήλιας στα Πενήκια είναι πιθανότερη παρά στον Πύργο (κοντά στο Σέσκλο), όπως υποθέτει τελευταία ο Κίρστεν (βλ. πλν. 1). Ο ταυτισμός της όχθρας πόλης της Γορτίνας με το Όρμινιο παραμένει αβέβαιος. Επίσης του χειμάρρου Ξεριά με τον Άναυρο: αν υποθεθεί πως η Ίωλλος βρίσκονταν στο λόφο των αγ. Θεοδώρων, Άναυρος πρέπει να ήταν το όρμα που περνάει πλάι στο λόφο (το Μεγαρρέμα της Μαυρινίτσας). Ο λεγόμενος σήμερα Άναυρος έχει το κάτω μέρος της κοίτης του τεχνητό κατασκευάστηκε τελευταία για να μη κατακλύζεται με νερά ή πόλη του Βόλου κατά τις πλημμύρες του χειμάρρου.

νεϊς με τους παλιούς κατοίκους και είχαν όμοιο πολιτισμό.

Ίχνη τέτοιων επιδρομών και καταστροφών διακρίνουμε και στα λείψανα του Σέσκλου. Η Ξερυνα τα χρησιμοποιεί για τη χρονολόγηση των εδρημάτων και τη συγκρότηση των γενικών γραμμών της ιστορίας του συνοικισμού. Η πρώτη σπουδαία αναστάτωση πιστεύεται πως έγινε κατά τα μέσα της 3ης π. Χ. χιλιετηρίδας, δηλ. γύρω στα 2500. Ο συνοικι-

σμός του Σέσκλου τότε έρειπώθηκε, μαζί μ' αυτόν όμως και πολλοί άλλοι θεσσαλικοί συνοικισμοί : ένας καινούργιος λαός φαίνεται πως ήρθε στη Θεσσαλία που κυριεύει τους συνοικισμούς και εγκαταστάθηκε ο ίδιος σ' αυτούς ή έχτισε άλλους καινούργιους. Τη χρονολογία αυτή (γύρω στα 2500 π. Χ.) ή έρευνα τή θεωρεί ως τόν πρώτο σταθμό του θεσσαλικού προϊστορικού πολιτισμού : τελειώνει έδω ή πρώτη περίοδος της θεσσαλικής νεολιθικής εποχής και αρχίζει ή δεύτερη.

ΔΙΜΗΝΙ - ΣΕΣΚΛΟ

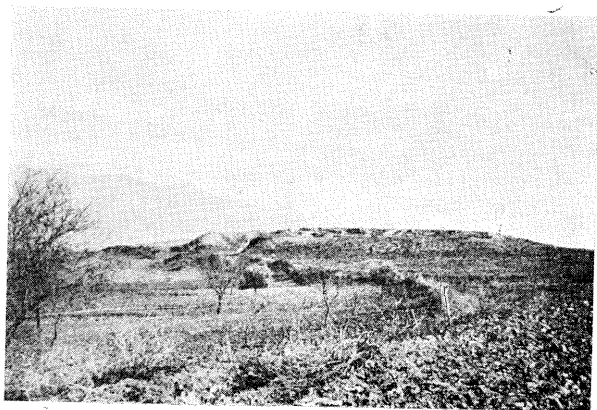
Δεύτερη περίοδος.

Τό πρώτο αξιοσημείωτο γεγονός της δεύτερης περιόδου είναι ή εμφάνιση του συνοικισμού του Διμηνιού, ένω ό συνοικισμός του Σέσκλου ανακαινίστηκε και έξακολούθησε νά κατοικείται. Τώρα όμως ό σπουδαιότερος δέν είναι του Σέσκλου, αλλά του Διμηνιού που είναι και ένας από τους πιο σπουδαιούς συνοικισμούς της δεύτερης νεολιθικής εποχής σ' όλόκληρη τή Θεσσαλία και τήν Ελλάδα· οι αρχαιολόγοι ονομάζουν τήν περίοδο αυτή (από τά 2500 ως τά 2300 π. Χ.) «περίοδο του Διμηνιού».

Ό λόφος με τά οικοδομικά λείψανα του Διμηνιού που ονομάζεται σήμερα Τούμπα είναι επίσης κατάλληλος για κέντρο συνοικισμού· γύρω απλώνεται όμαλη καλλιεργήσιμη γή, και νερό θά είχε άρκετό ό σημερινός χειμαρρος Ξεριάς· άλλο ρέμα που κατεβαίνει από τά νοτιοδυτικά ύψόμενα και χύνεται στον Ξεριά περνάει πολύ κοντά στην Τούμπα και θά έξυπηρετούσε περισσότερο τίς ανάγκες των μονίμων κατοίκων της, αν άκολουθούσε και στην άρχαιότητα τήν ίδια κοίτη.

Ό λαός που εγκαταστάθηκε για πρώτη φορά στο Διμήνι είναι ό ίδιος που κατέστρεψε τόν παλιό συνοικισμό του Σέσκλου και ίδρυσε τόν καινούργιο. Στην Τούμπα του Διμηνιού έχτισε μερικά σπίτια από πέτρα, ίσως και καλύβες, και τά όχυρωσε με ένα ή και περισσότερα μικρού ύψους τείχη που σχημάτιζαν όμοκέντρους περιβόλους. Οι επιδρομές όμως των περιπλανώμενων άραπαχτιζών όρδών δέν ήταν σπανιότερες στη νέα τούτη περίοδο· από τίς επιδρομές αυτές τά σπίτια και οι περιβόλοι του Διμηνιού πάθαιναν συχνά ζημιές, από τίς όποιες μερικές διακρίνονται στα σημερινά λείψανα. Φαίνεται πως σε μιá μεγάλη τέτια επιδρομή όλα τά χτίσματα καταστράφηκαν· τότε έγινε γενική έπισκευή και οι όχυρωτικοί περιβόλοι αυξήθηκαν σε 6 ή 7. Και οι νέοι όμως περιβόλοι, όπως τó δείχνουν τά θεμέλιά τους, ήταν χαμηλοί : ύπολογίζουν τó ύψος τους από μέσα σε 2,50 μ. περίπου και απέξω σε 2,90 (έπειδή απέξω τó έδαφος είναι χαμηλότερο). Θά χρησιμοποιούσαν λοιπόν κάποιο πρόχειρο θάβρο και θά πολεμούσαν όρθιοι πίσω από τά τείχη. Τό ύψος των τειχών μπορούσε νά είναι μεγαλύτερο, αν πάνω σε μιá λίθινη θεμελίωσή τους ύψηρχε έπιμοδόμημα πλίνθινο· οι υπερασπιστές του τείχους θά πολεμούσαν τότε

πατώντας σὲ ξύλινα ἴκρια. Ἐννοεῖται πὼς ὁ ἐχθρὸς γιὰ νὰ γίνει κύριος τοῦ συνοικισμοῦ ἔπρεπε νὰ κυριέψει στὴ σειρὰ ὅλους τοὺς περιβάλλους μέγρι τοῦ κεντρικοῦ ποῦ ἦταν ὁ παχύτερος καὶ ὁ δυνατώτερος ἀπ' ὅλους.

Εἰκ. 2. Ἡ Τούμπα τοῦ Διμηνιοῦ.

Ἀποψη ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρὸς τὰ ἀνατολιὰ' στὸ βάθος ἀριστερὰ τὸ Πήλιο. Ἡ κορυφή τῆς Τούμπας ἰσοπεδωμένη χάριν τοῦ μεγάρου καὶ τῆς αὐλῆς του (βλ. εἰκ. 5 καὶ πιν. II καὶ III). Οἱ ἐξωτερικοὶ περιβάλοι ἔχουν ἐξαφανιστεῖ, ἐπειδὴ πρὶν ἀπὸ τὴν περιφράξη τοῦ χώρου ἡ πλαγιά τοῦ λόφου καλλιερροῦνταν. Κοντὰ στὸ ἀριστερὸ πέρασ τῆς Τούμπας τὸ στόμιον τοῦ θολωτοῦ τάφου.

Μέγαρο.

Μέσα στὸν παχὺ αὐτὸν περίβολο ὑπάρχει ἓνα οἰκοδόμημα ποῦ θ' ἀποτελοῦσε τὴν κατοικία τοῦ ἡγεμόνα: εἶναι ἓνα στενόμακρο δομάτιο χωρισμένο μὲ δυὸ μεσοτοιχοὺς σὲ τρία κατὰ μῆκος μέρη. Μπροστά μιὰ εὐρύχωρη αὐλή: τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ τρία μέρη εἶναι στοὰ (χαγιάτι), ἀνοιχτὴ πρὸς τὴν αὐλή, τὸ δεύτερο ἓνα δομάτιο ὀρθογώνιο μὲ ἐστία στὴ μέση, ὅπου θὰ ἔκαιγε φωτιά γιὰ τὴ θέρμανσή του καὶ γιὰ ἄλλες οἰκιακὰς ἀνάγκες, καὶ τὸ τρίτο εἶναι ἀποθήκη (βλ. παρακάτω, στὸ ἀρχαιολογικὸ μέρους). Στὸ δομάτιο μὲ τὴν ἐστία θὰ ἔμεινε τὶς περισσότερες ὥρες τῆς ἡμέρας ὁ ἡγεμόνας μὲ τὴν οἰκογένειά του. Ὁ καπνὸς τῆς ἐστίας μποροῦσε νὰ φεύγει ἀπὸ ἓνα ἄνοιγμα τῆς στέγης (βλ. τὴν ἀναπαράσταση τοῦ πιν. III), ἐκτὸς ἀν ἡ φωτιά φέρονταν ἀναμμένη—ἀφοῦ πρῶτα ἔπρεπε ἡ φλόγα—στὴν ἐστία, ὅποτε τὸ ἄνοιγμα περικτεῖται. Στὸ ἐσώτατο δομάτιο φαίνεται πὼς ὑπῆρχε φούρνος γιὰ τὸ ψήσιμο ψωμοῦ. Ὅταν στὴν ἐστία ὑπῆρχε φωτιά, ὁ φούρνος μποροῦσε φυσικὰ νὰ καίγεται μὲ ἔτοιμη φωτιά ποῦ παύονταν ἀπὸ ζεῖ. Τὸ σχέδιο αὐτὸ τοῦ σπιτιοῦ (μὲ στοὰ ἀνοιχτὴ πρὸς τὴν αὐλή, συχνὰ μὲ δυὸ ζόνες στὴ μέση, κεντρικὸ δομάτιο μὲ ἐστία καὶ συ-

χνά εσωτέρω δωμάτιο) ονομάζεται «μέγαρο», και πολλοί αρχαιολόγοι πιστεύουν πώς στη Θεσσαλία τὸ ἔφερε ὁ «λαὸς τοῦ Διμητιοῦ» πού ἦρθε, ὅπως εἶπαμε, στὸ τέλος τῆς πρώτης νεολιθικῆς περιόδου. Μερικοὶ ἐπίσης νομίζουν πὼς ὁ ἴδιος αὐτὸς λαὸς ἔφερε καὶ τὸ σύστημα τῶν ὀχυρωτικῶν περιβόλων.

Στὴν Τοῦμπα τοῦ Διμητιοῦ, ὅπως καὶ στὸ λόφο τοῦ Σέσκλου, ἦταν μόνο ἡ ἀκρόπολη τοῦ συνοικισμοῦ. Οἱ πολλοὶ κάτοικοι ἔμεναν μόνιμα γύρω στὰ χωράφια. Ὁ ἡγεμόνας πού ἔμενε στὴν ἀκρόπολη μπορούσε νὰ τοὺς καλεῖ ἐκεῖ γιὰ κοινὲς θρησκευτικὲς τελετὲς ἢ γιὰ ἀνακοινώσεις ἐπὶ δημοσίων ὑποθέσεων. Σὲ περίπτωση ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς συγκεντρώνονταν ἐπίσης ὅλοι ἐκεῖ καὶ ἀμύνονταν μέσα ἀπὸ τὰ τείχη.

Στὴ νεώτερη ἀκρόπολη τοῦ Σέσκλου φαίνεται πὼς κατασκευάστηκε τὴν ἴδια ἐποχὴ ἓνας γερὸς ὀχυρωτικὸς περιβόλος, ἴσως καὶ ἄλλοι ἀσθενέστεροι. Ἐπίσης χτίστηκαν καὶ ἐκεῖ μερικὰ σπίτια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ κριώτερο ἦταν φυσικὰ τὸ «μέγαρο» τοῦ ἡγεμόνα, μὲ τὸ ἴδιο σχέδιο, ὅπως καὶ τοῦ Διμητιοῦ (βλ. στὸ ἀρχαιολ. μέρος).

Ἔργαλεῖα καὶ ὄπλα.

Τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ πού ἔφερε ὁ νέος λαὸς συγχωνεύτηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δευτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς μὲ τὰ παλιὰ καὶ δημιουργήθηκε ἔτσι ὁ τελειότερος πολιτισμὸς τῆς Θεσσαλικῆς «ἐποχῆς τοῦ λίθου». Ἡ χρήση τῶν μετάλλων ἔμεινε πάλι ἀγνωστὴ, τὰ πέτρινα ὅμως ὄπλα καὶ σῦνεργα τελειοποιήθηκαν πολὺ : ἓνα τσεκούρι γίνονταν μὲ μιὰ μικρὴ καὶ σκληρὴ ὀρθογώνια πέτρα πού πελεκούνταν πρῶτα ἀπὸ τὶς δύο πλατεῖες πλευρὲς τῆς μιᾶς ἄκρης, ὥστε νὰ σχηματιστεῖ αἰχμὴ ἢ ἄλλη ἄκρη στρογγυλώνονταν καὶ τρυπιούνταν στὴ μέση γιὰ νὰ περνάει τὸ ξύλινο στυλιάρι. Ἡ ὅλη ἐπιφάνεια τοῦ ἐργαλείου λειαίνονταν ἔπειτα μ' ἐπιμέλεια. Μιὰ ἄλλη μικρὴ ὀρθογώνια πέτρα πελεκούνταν στὴ μιὰ τῆς ἄκρη καὶ ἀπὸ τὴ μιὰ μόνο πλευρὰ, ὥσπου νὰ σχηματιστεῖ αἰχμὴ στὴν ἄλλη ἄκρη ἢ ἀνοίγαν τρύπα γιὰ τὸ στυλιάρι ἢ μὲ ἄλλο τρόπο στερέωναν εἰδιζὸ γωνιώδες στυλιάρι καὶ σχηματίζονταν ἔτσι τσαπὶ ἢ σκεπάρνι¹. Ἐπάρχει μεγάλη ποικιλία στὶς μορφὲς τῶν ἐργαλείων. Μερικὰ εἶναι πολὺ μικρὰ ἀπὸ κόκκαλα ζώων ἢ κέρατα, χρήσιμα γιὰ λεπτὲς οικιακὲς ἐργασίες (βελόνες π. χ. κοκκάλινες γιὰ ράφημο καὶ λεπίδες μαχαριῶν)· βρέθηκαν ἐπίσης αἰχμὲς πού προσαρμόζονταν σὲ μακριὰ ξύλα καὶ σχηματίζαν δόρατα ἢ ἀκόντια, καθὼς καὶ πέτρινοι πεσσοὶ γιὰ τὶς σφενδόνες.

Ἄγγεῖα.

Ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα μερικὰ εἶναι μεγάλα γιὰ τὴν ἀποταμίεψη καρπῶν, τὰ περισσότερα ὅμως εἶναι μικρὰ γιὰ τὶς ἄλλες ἀνάγκες τοῦ σπιτιοῦ. Στὴν ἀρχὴ τῆς πρώ-

1. Στὸ Διμήνι καὶ τὸ Σέσκλο βρέθηκαν πολλὰ τέτοια ἐργαλεῖα, ἐπειδὴ ὅμως τὸν καιρὸ τῶν ἀνασκαφῶν δὲν ὑπῆρχε μουσεῖο στὸ Βόλο, μεταφέρθηκαν στὴν Ἀθήνα. Στὸ μουσεῖο τοῦ Βόλου ὑπάρχουν σήμερα πολλὰ ὅμοια ἀπὸ ἄλλους Θεσσαλικούς νεολιθικούς συνοικισμούς.

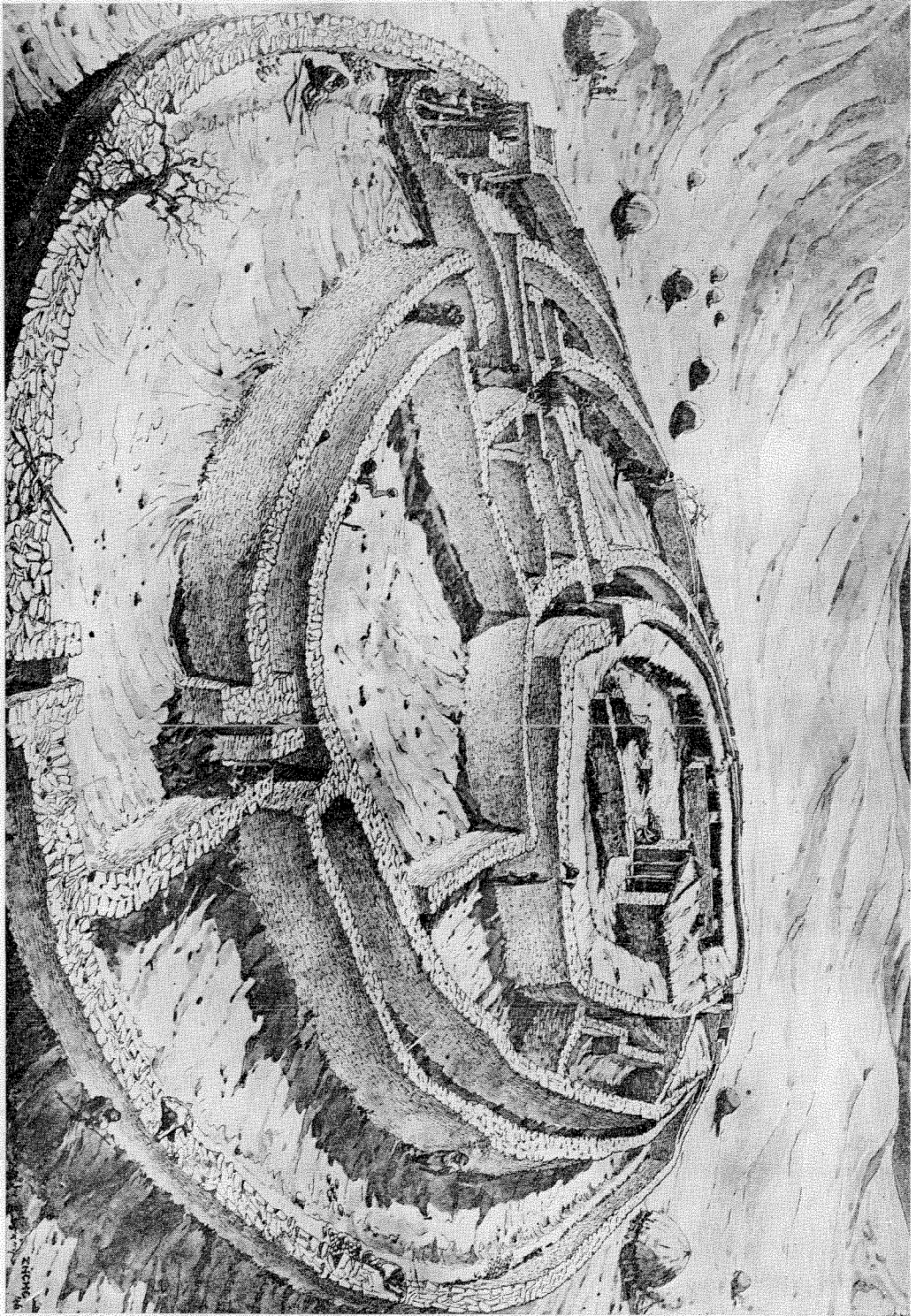
της περιόδου (γύρω στὰ 3000 π. Χ.) ἔκαμαν τὰ ἀγγεῖα μόνο μὲ τὰ χέ-
ρια καὶ τὰ ἔφηγαν στὴν ἀνοιχτὴ φωτιά· ἀργότερα (ἴσως γύρω στὰ 2500
π. Χ.) ἄρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν τροχὸ καὶ τὸ φούρνο. Ἡ ἐξωτε-
ρική ἐπιφάνεια, συχνὰ καὶ ἡ ἐσωτερική, στὰ ἀγγεῖα τῆς πρώτης περιό-
δου εἶναι σκεπασμένη μὲ ἓνα ἐπίχρισμα πότε κόκκινο, πότε ἄσπρο καὶ
πότε μαῦρο· συχνὰ ὁμοῦ καὶ στὴν παλιὰ ἐποχὴ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴ
διακόσμηση τοῦ ἀγγείου περισσότερα χρώματα : πάνω σὲ ἔδαφος λευκὸ
π. χ. τραβοῦσαν γραμμὲς ἢ δέσμες γραμμῶν κόκκινες ἢ καστανόχρωμες·
σὲ ἔδαφος κόκκινο προτιμοῦσαν διακόσμηση γραμμῶν βαθύτερων κόκκι-
νων, λευκῶν ἢ ἀνοιχτότερων κόκκινων. Ἐπίσης διακομοῦσαν τὴν ἐπι-
φάνεια μερικῶν ἀγγείων μὲ χαραχτὲς θλαστὲς γραμμῆς. Ἡ ὅλη ἐμφάνιση
τῶν ἀγγείων, μὲ τὴν στιλνότητά μάλιστα τῆς στολισμένης ἐπιφάνειας
καὶ τὴν ποικιλία τῆς φόρμας τους, προδίδει λαὸ μὲ ἰδιότυπὴ καλλιτεχνικὴ
εὐαισθησία. Ἡ εὐαισθησία φαίνεται καὶ στὶς φόρμες καθὼς καὶ στὴ
διακόσμηση τῶν ἀγγείων τῆς δεύτερης περιόδου : οἱ ἐπιφάνειές τους
στολίζονται πάλι μὲ γραμμὲς ποὺ συμπλέκονται σὲ σύνολα πῶ πολύ-
πλοκα καὶ πῶ διακοσμητικά : σὲ βάθος κόκκινο διακόσμηση μαῦρη, σὲ
βάθος μαῦρο διακόσμηση λευκὴ καὶ σὲ βάθος σταχτόχρωμο διακόσμηση
μαῦρη, ἐνῶ παρὰλλήλα ἐξακολουθοῦν τὰ μονόχρωμα ἀγγεῖα καὶ τὰ σκού-
ρα μὲ τὴν χαραχτὴ διακόσμηση, ἀλλὰ σὲ ποικιλώτερα τώρα σύνολα. Χρη-
σιμοποιοῦν τώρα καὶ τρία χρώματα στὴ διακόσμηση, καθὼς καὶ διακό-
σμηση μὲ ἀβαθεῖς ἀυλακώσεις πάνω στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου.

Ἄσχοιλιές τῶν κατοίκων.

Ὡς γεωργοὶ οἱ κάτοικοι τοῦ Διμηνιοῦ καὶ
τοῦ Σέσκλου ἤξεραν τὴν καλλιέργεια τοῦ
σιταριοῦ, ἤξεραν νὰ χτυποῦν τὰ στάχια καὶ νὰ βγάζουν τοὺς κόκκους, ἤ-
ξεραν ἀκόμη νὰ τρίβουν τὸ σιτάρι στὶς μυλόπετρες. Μὲ τὸ ἀλεύρι ζύμωναν
ψωμὶ ποὺ τὸ ἔφηγαν στοὺς φούρνους ἢ μέσα στὴν στάχτη τῆς ἐστίας. Στὶς
ἀνασκαφὲς βρέθηκαν κόκκοι σιταριοῦ ἀπανθρακωμένοι, μυλόπετρες καὶ
φούρνοι. Ἡξεραν ἀκόμα τὴν καλλιέργεια τοῦ κριθαριοῦ καὶ ἴσως τοῦ ρο-
βιοῦ ποὺ ἐπίσης βρέθηκαν κόκκοι τους ἀπανθρακωμένοι. Ἀκόμα πρέπει
νὰ ἤξεραν νὰ ξεραίνουν καὶ νὰ ἀποταμιεύουν τὰ σῦκα — βρέθηκαν γι
ἀπ' αὐτὰ ἀπανθρακωμένα. Τέλος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δέρμα τῶν προβάτων, ἤ-
ξεραν νὰ κατεργάζονται καὶ τὸ μαλλί τους, ὅπως μαρτυροῦν τὰ ἄφθονα
σφρονδύλια ποὺ βρέθηκαν.

Χαλκολιθικὴ καὶ χαλκὴ ἐποχὴ.

Ἡ ἐξέλιξις τοῦ δεύτερου νεολιθικοῦ πολιτι-
σμοῦ φαίνεται πὼς σταμάτησε γύρω στὰ
2300 π. Χ. Ἡ χρονολογία αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ τέλος τῆς δεύτερης θεσσαλι-
κῆς προϊστορικῆς περιόδου καὶ μαζί τὸ τέλος ὁλόκληρου τοῦ δεσσαλικοῦ
πολιτισμοῦ τοῦ λίθου. Οἱ ἀκροπόλεις καὶ οἱ συνοικισμοὶ τοῦ Σέσκλου
καὶ τοῦ Διμηνιοῦ ἐξακολούθησαν νὰ κατοικοῦνται, ὅπως καὶ οἱ περισσό-
τεροι σύγχρονοι συνοικισμοὶ τῆς Θεσσαλίας, ἀλλὰ οἱ νέοι κάτοικοι ποὺ

Αναπαράσταση των άχρωματικών περιόδων και του μεγάλου στην άκρσηνή του Διμινίου.

Μερηνή άψη του άδου κατά τήν τέλες τής άυτερης περιόδου τής νεολιθικής έποχής (γύρω στα 2800 π.Χ. - ά). Τήν κτήση στή σελ. 21). Άποψη από τή ΝΑ πώς τή ΒΑ. Οι άχρωματικοί περιόδον από τή μέση περίω άεν έλχον ύποσ πολύ μεγάλυτερο του άδουμου, άστε ένας τολευσητής, πορτώνος άε έουρσηκό άνάχωμα, μνησάοε να τολελυθεί άρδηος, άπό τή έξη μέσος τή ύπόσ, άα ήσαν 2,50 άς 3 μ. (γιά τήν κοσμήσεια του έδδουσος). Ημψησά, στο μέγιστο άνάχει άλλη με στοές άνοδής και άυάτρη γύρω, ήτου μνησάοον να μέσου, άι άαδόντες τών ήσάωα (δουκεάοι και άλλοι άούοι, κάλληρητες τών άάρωων, κ.ά. ύμψητες), ίοης και γιά του με τής οικουένης τους, τή μέγέλη έαμ μνησάοον να άήγλυονται στην άυή, άταν ήσαν άνάκτη. Η οικουένη τήν έποχή άυτή ήσαν άύτάρη. Η οικουήα κλείρη μέση στα άρια τής οικουένης. Στή μέση τής άυής ύμψης έώος γιά τήν καινή άατρη (άε άυμετση τών γύρω από τήν άκρσηνή οικουένη).

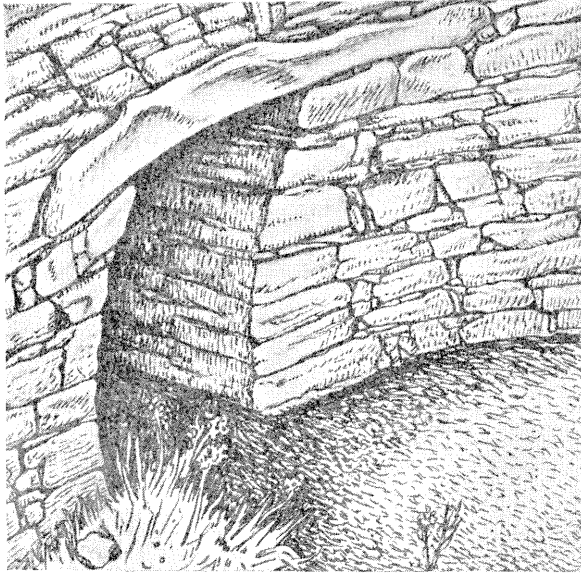
προστέθηκαν στους παλιούς ἤξεραν τὴ χρήση τοῦ χαλκοῦ γιὰ τὴν κατασκευὴ ὄπλων, ἐργαλείων καὶ σκευῶν. Ἐτσι ἀπὸ τὰ 2300 περίπου ἀρχίζει στὴ Θεσσαλία ἡ τρίτη προϊστορικὴ ἐποχὴ ποὺ κατ' αὐτὴν χρησιμοποιοῦν τὸ χαλκὸ (σὲ ὄχι ὅμως πολὺ ἐπιτυχημένη ἀναλογία μὲ τὸν κασσίτερο) γιὰ τὴν κατασκευὴ σκευῶν καὶ ὄπλων, χρησιμοποιοῦν ὅμως παράλληλα καὶ ἐργαλεῖα καὶ ὄπλα ἀπὸ πέτρα (γι' αὐτὸ ὀνομάζουσι τὴν τρίτη αὐτὴ περίοδο χαλκολιθικὴ). Ἡ χρήση τοῦ μπρούντζου (δηλ. τοῦ χαλκοῦ σὲ τελειότερη ἀναλογία μὲ τὸν κασσίτερο) καὶ ἡ κατασκευὴ στερεώτερον ἐργαλείων καὶ ὄπλων ἄρχισε στὴ Θεσσαλία ἀργότερα ἀκόμα, γύρω στὰ 2000 ἢ 1900 π. Χ.). Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ τέταρτη προϊστορικὴ θεσσαλικὴ περίοδος, ἡ θεσσαλικὴ ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ ἢ τοῦ μπρούντζου. Στὴ νότια Ἑλλάδα ὁ χαλκὸς ἔγινε κορυφαῖο γνωστός (2500 ἢ καὶ 2600 π. Χ.) ἐπειδὴ φαίνεται πὸς τὸν εἰσέγαγον λαοὶ τῶν νησιῶν καὶ τῶν παραλίων τῆς Μικρασίας ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ τότε σὲ διάφορα σημεῖα τῆς νότιας ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας.

Εἶπαμε πὸς καὶ μετὰ τὴ νέα μεταβολὴ οἱ ἀκροπόλεις τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμητιοῦ ἐξακολούθησαν νὰ κατοικοῦνται, ἂν καὶ ἡ ἀκμὴ τους πέρασε ὀριστικά. Νέα σπίτια ἔγιναν καὶ στίς δύο θέσεις, μεγάλα καὶ συχνὰ μὲ περισσότερα δωμάτια, ἀλλὰ μὲ διαφορὰς καὶ στὸ σχέδιο καὶ στὸ χίσιμο (προτιμοῦν τώρα μεγάλες πέτρες καὶ χρησιμοποιοῦν σὲ ἀφθονία τίς πλάκες τὰ ψηλότερα μέρη τῶν σπιτιῶν γίνονται ἴσως μὲ πλιθιά). Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ οἱ ὄχι κρυφτοὶ περιόδοι τοῦ Διμητιοῦ εἶχαν ἀχρηστευεῖ, καὶ ἀπὸ αὐτῶν φαίνεται πὸς εἶχε κατασκευαστεῖ τάφος, γιὰ τὸ οἱ νέοι κάτοικοι προτιμοῦσαν νὰ ἀκροῶνται μὲ τάφους τοῦς συνοικισμοῦς τους.

Θρησκευτικὴ ζωὴ.

Οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῶν δύο συνοικισμῶν ποὺ θερίζονταν σὲ μιὰ τόσο προχωρημένη βαθμίδα πολιτισμοῦ φυσικὸ εἶναι νὰ εἶχαν καὶ στὸ θρησκευτικὸ βίο κατὰ πολὺ ξεπεράσει τὸ στάδιο τοῦ πρωτόγονου. Πραγματικὰ φαίνεται πὸς οἱ κάτοικοι τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμητιοῦ εἶχαν φτάσει στὴν ἔννοια θεότητος ἀνθρωπομορφικῆς, ἀνάλογης μὲ τὴ θηλυκὴ θεὰ ἢ μᾶλλον θεὸς τῶν προσελληνικῶν κατοίκων τῆς νότιας Ἑλλάδας. Στὸ Σέσκλο θερέθησαν καὶ πολλὰ ἀγαλμάτια πήλινα καὶ πέτρινα. Ὅμοια θερέθησαν ἀφθονὰ καὶ στὸ Διμήνι. Τὰ πιὸ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ παριστάνουν μιὰ γυναικεῖα μορφή, πολὺ ὀλίγα ἀνδρική καὶ ἐλάχιστα εἰκονίζουσι ζῶα. Ἐγινε ἡ ὑπόθεσις πὸς τὰ γυναικεῖα εἰκονίζουσι τὴ μεγάλη αὐτὴ θεὰ ποὺ προστατεύει τὴ βλάστηση καὶ δίνει στὸν ἄνθρωπο τὴ γονιμοποιὰ δύναμη, ἀφοῦ μάλιστα τὰ γυναικεῖα εἰδώλια εἶναι συχνὰ στεατοπυγικά (μὲ πολὺ σαρκώδεις τοὺς γλουτοὺς) καὶ ἔχουσι τονισμένον τὸ γεννητικὸ ὄργανον. Μερικὰ ὅμως ἀπὸ τὰ ἀγαλμάτια αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι ἀναθήματα στὴ μεγάλη δύναμη τῆς γονιμότητος. Ἄν εἶναι ἀναθήματα ἐξηγεῖ-

ται ευκολότερα ή παρουσία των ανδρικών και των ζωόμορφων ειδωλίων: γυναίκες είτε άνδρες που ήθελαν να ζητήσουν την ευλογία της θεότητας για την ευγονία τη δική τους είτε των ζώων (που τους δίνουν την τροφή

Είκ. 3. Τό σιόμιο του θολωτού τάφου της Τούμπας του Διμήνιου από μέσα

Τό υπέρθυρο αποτελείται από τρεις μεγάλες πλακερές πέτρες, από τις οποίες ή εσώτερη που φαίνεται στην εικόνα παρακολουθεί την καμπυλότητα της θόλου· αυτό είναι γνώρισμα των εγκαταλειμμένων κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους οχυρωτικών περιβόλων της Τούμπας· τό χτίσιμο όμως είναι επιμελέστατο, όπως μπορεί κανείς να τό δει στις δυο καμπύλες του σιόμιου έπι των εσωτερικών τοιχωμάτων της θόλου. Καθένας από τους θολωτούς τάφους άνηκε σε μία ήγεμονική οίκογένεια· οι νεκροί θάβονταν συνήθως σε ορθογώνιους λάκκους στο δάπεδο της θόλου. Έδώ όμως βρέθηκε άριστερά της εισόδου χτιστός τάφος,

και την ένδυμασία) μπορούσαν να προσφέρουν τις μικρές αυτές εικόνες. Παρά ταύτα τά ανδρικά ειδώλια δεν αποκλείεται να σχετίζονται με την πίστη και σε μία ανδρική θεότητα, ή οποία όμως, αν υπήρχε, θα ήταν χατώτερη από τη θηλυκή. Οι παραστάσεις, οι σχετικές με τη σεξουαλική ζωή είναι πολλές (λαβές άγγείων φαλλόμορφες, ειδώλιο άνδρός που κρατεί με τά δυό του χέρια τό αϊδοτό, κομμάτια ειδωλίων που άνήγαν σε άσημα πλαστικά συμπλέγματα¹).

1. Στην Κρήτη, από της 3ης π. Χ χιλιετηρίδας ως τό τέλος της δεύτερης δεν συνήθιζονται τά φαλλικά σύμβολα και οι παραστάσεις, οι σχετικές με τη σεξουαλική ζωή.

Ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ λαοῦ γεωργικοῦ, ὅπως ἦταν οἱ κάτοικοι τοῦ Σέσχλου καὶ τοῦ Διμητιοῦ, θὰ ἀπλώνονταν ἐκτός ἀπὸ τὶς λατρευτικὰς πράξεις τὶς σχετικὰς μὲ τὴ θεότητα ἢ τὶς θεότητες ποῦ προστάτευαν τὴ βλάστηση καὶ τὴ γονιμότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζώων καὶ σὲ ἱεροπραξίες γιὰ τὴν εὐδωσὴν εἰδικὰ τῆς συγκομιδῆς τῶν σιτηρῶν· τέτιες τελετὲς μπορούσαν νὰ γίνονται τὴν ἐποχὴ τῆς σπορᾶς ἢ τοῦ θερισμοῦ, ἀπὸ ὄλη, φυσικὰ, τὴν κοινότητα, μπροστὰ στὸ μέγαρο τοῦ ἡγεμόνα, ὅπου ὑπάρχει αὐτὴ ὁ ἡγεμόνας τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δὲν ἦταν μόνον στρατιωτικὸς καὶ πολιτικὸς ἡγέτης καὶ ἀνώτατος δικαστὴς καὶ φρουρὸς τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς γαλήνης, ἀλλὰ καὶ ἀνώτατος θρησκευτικὸς ἀρχηγός. Πρᾶγμα ποῦ ἔδινε ξεχωριστὴ αἴγλη στὸ πρόσωπό του: ἦταν καὶ ὁ μεγάλος ἀρχιερέας ποῦ ὀργάνωνε τὴν κοινὴ λατρεία καὶ ἐτελοῦσε ὁ ἴδιος τὶς λειτουργικὰς πράξεις ποῦ εἶχαν σκοπὸ σὲ περίπτωση π. χ. ἀνομβρίας νὰ προκαλέσουν βροχὴ, σὲ περίπτωση λοιμοῦ ἢ γενικώτερα θεομηνίας ν' ἀπομαζοῦνουν τὸ κακό. Γύρω στὸ βωμὸ ποῦ ἔχην του βρῆκαν οἱ ἀρχαιολόγοι στὴ μέση τῆς αὐτῆς μπορούσε νὰ ὀργανώνει ὁ ἀρχηγὸς κοινὰς θυσίας καὶ γιορτῆς.

Ἡ λατρεία τῶν νεκρῶν πρέπει νὰ εἶχε ἰδιαίτερη θέση στὸ θρησκευτικὸ βίον καὶ τῆς νεολιθικῆς καὶ τῆς χαλκῆς ἐποχῆς. Οἱ 178 ὅμως τάφοι ποῦ βρέθηκαν καὶ στοὺς δυὸ συνοικισμοὺς ἀνήκουν μόνον στὴ χαλκῆ ἐποχὴ. Κάθε τάφος εἶναι ἕνας ὀρθογώνιος χώρος ποῦ σχηματίζεται μὲ τέσσερες μεγάλες πλάκες. Μέσα τοποθετοῦνταν ὁ νεκρὸς (κάποτε δυὸ νεκροὶ) καθιστὸς ἢ γεμμένος στὸ πλευρό. Ἀπὸ πάνω ὁ τάφος σκεπάζονταν μὲ μιὰ πέμπτη πλάκα. Οἱ ἀνθρώποι συνήθιζαν νὰ θάβουν τοὺς νεκροὺς τοὺς δίπλα στὰ σπίτια τοὺς, συχνὰ μέσα σ' αὐτά, κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο, ἄλλοτε στὶς ἄκρες τῶν διαδρομῶν τῶν σπιτιῶν ἢ στὰ στενὰ χωρίσματα ἀνάμεσα στὰ σπίτια. Μολονότι λείπουν ἀδιαφιλονίκητα λείψανα νεολιθικῶν ταφῶν, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὸς μιὰ γενικὴ καὶ αἰώνια διάθεση τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως εἶναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς νεκροὺς, θὰ εἶχε κεντρικὴ θέση καὶ στὴν τότε θρησκευτικὴ ζωὴ. Οἱ νεκροὶ μπορούν νὰ βλάψουν τοὺς ζωντανούς· ὀσοδήποτε ἀνίσχυρος καὶ ἀκίνδυνος κι ἂν ἦταν κανεὶς στὴ ζωὴ του, εὐθὺς μόλις πέθανε ἔγινε ὑπαρξὴ μυστηριώδης, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν ξέρεи κανεὶς πὼς νὰ προστατευτεῖ, γιὰτὶ δὲν τὴ βλέπει οὔτε τὴν ἀκούει οὔτε αἰσθάνεται εὐκόλα τὴν παρουσία της καὶ τὶς κινήσεις της. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ διατηρήσει μὲ τὴ λατρεία τὴν εὐνοιά του. Ὁ φόβος τότε ἐξαφανίζεται καὶ ἡ σχέση πρὸς τὸ νεκρὸ παίρνει ἐγκάρδιο χαρακτήρα. Οἱ ἀπόγονοι ἀναγνωρίζουν μὲ τὸν καιρὸ πὼς σ' αὐτὸν ὀφείλουν τὴ ζωὴ καὶ τὴν εὐημερία τοὺς καὶ πὼς αὐτὸς μπορεῖ μὲ τὴ μυστηριώδη δύναμη ποῦ ἀπόκτησε καθὼς μεταπήδησε στὸν ὑπεραισθητὸ κόσμον νὰ τοὺς βοηθήσει. Ἡ σοδειὰ θὰ εὐδοκιμήσει, ἂν δὲν λησμονήσουν τοὺς νεκρούς. Στὸ τέλος τῆς συγκομιδῆς χρόος τοῦ καθενὸς εἶναι ἡ προσφορὰ

στοὺς νεκροὺς τῶν πρώτων καρπῶν τῆς χρονιάς. Καὶ στὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ διατηρήθηκε στὴν Ἑλλάδα ἡ συνήθεια αὐτή. Ἰδίως ἡ σοδειὰ τοῦ σιταριοῦ ἦταν πάντα συνδεμένη με τοὺς νεκροὺς. Κατὰ τὴν περίοδο τοῦ χαλκοῦ ὑπῆρχε μιὰ συνήθεια νὰ θάβονται οἱ νεκροὶ καὶ μέσα στὰ μεγάλα ἐκεῖνα πιθάρια ὅπου ἀποθηκεύονταν τοὶ σιταί. Τὰ πιθάρια τοῦ σπιτιοῦ ποὺ τιμᾶει τοὺς νεκροὺς εὐλογοῦνται καὶ δὲν μένουν ἄδεια, ὥστε νὰ πεινάσει ὁ νοικοκύρης. Ἡ ταφή μέσα στὰ πιθάρια εἶναι καὶ στὴ Θεσσαλία ἀρχετὰ διαδομένη.

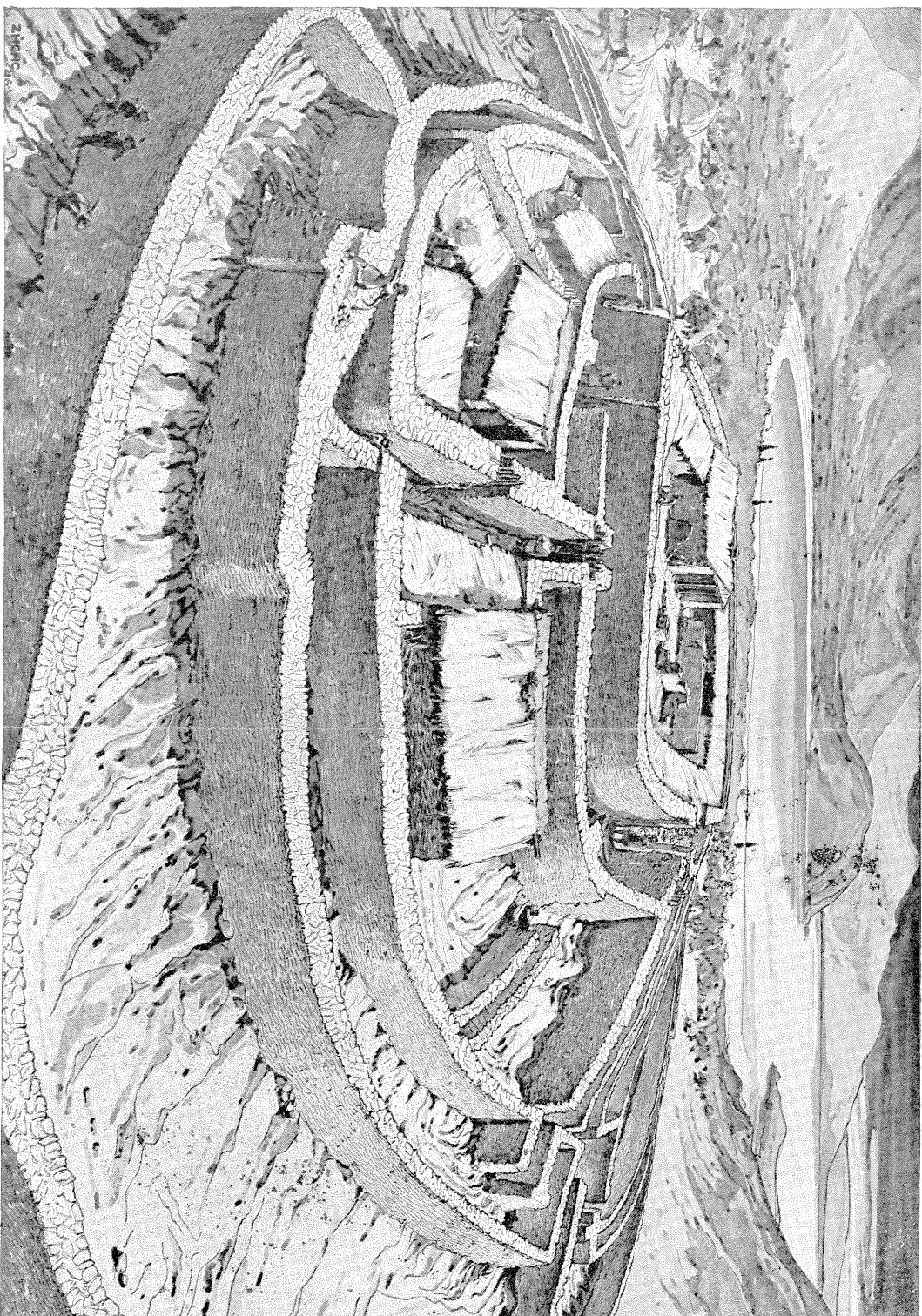
Καὶ οἱ δύο ὅμως συνοικισμοὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ δὲν ἦταν σπουδαῖοι. Ἰδίως ἀπὸ τὸν συνοικισμό τοῦ Διμητιοῦ ὁ πληθυσμὸς γρήγορα ἄρχισε νὰ διαρρέει, καὶ ἡ θέση ὄχι πολὺ μετὰ τὴν ἀρχὴ τῆς 2ης χιλιετηρίδας εἶχε ἐρημωθεί. Τὸ Σέσκλο ἐξακολούθησε νὰ κατοικεῖται ἴσως ἐπὶ μιὰ χιλιετηρίδα ἀκόμα, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ λίγους γεωργοὺς με πολιτισμὸ χωρὶς πολὺ ἐνδιαφέρον.

Μετὰ τὴν ἐξαφάνιση τῶν κέντρων αὐτῶν ἀγμάζει ἡ Ἰολκός, ἡ πολυθύλητη πρωτεύουσα τῶν μυνῶν.

Ἡ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Α' ΣΤΟ ΣΕΣΚΛΟ

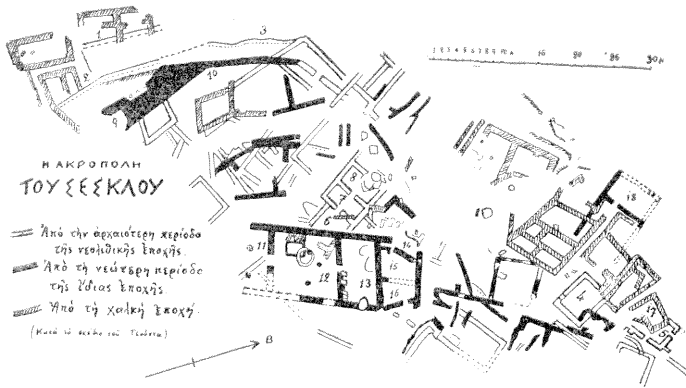
Τὸ Σέσκλο ἀπέχει ἀπὸ τὸ Βόλο μετὰ τὰ πόδια 2 ὥρες περίπου. Εὐκολότερα πηγαίνει κανεὶς μετὰ τὸ τραῖνο ὡς τὴ στάση Λατομείου καὶ ἀπὸ κεῖ μετὰ τὰ πόδια ὡς τὸν ἀρχαιολογικὸ χώρο. Ἀπὸ τὸν καρρόδρομο πάει κανεὶς ἀπὸ τὸ Λατομεῖο ὡς τὸ χωριὸ περίπου σὲ μισὴ ὥρα, ἀλλὰ ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος βρίσκεται δέκα λεπτὰ πρὶν φτάσει κανεὶς στὸ χωριό, ἀρριστερὰ τοῦ δρόμου καὶ σὲ ἀπόσταση δέκα λεπτῶν ἀπ' αὐτόν. Ἡ πλημμελὴς φύλαξη τοῦ χώρου καὶ ἰδίως ἡ ἐλευθερία τῆς βοσκῆς πάνω σ' αὐτόν ἦταν ἡ αἰτία νὰ καταστραφῶν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα ποὺ εἶχαν ἀποκαλύψει οἱ ἀνασκαφές τόσο στὸ Σέσκλο ὅσο καὶ στὸ Διμήνι. Τὰ τελευταῖα ὅμως χρόνια ὁ ἔφορος Ν. Βερδελῆς μετὰ τὴν περιφροσὴ τῶν δύο χώρων φρόντισε καὶ γιὰ τὴ συντήρηση τῶν θεμελίων τῶν κυριώτερων χτισμάτων. Στὸ Σέσκλο οἱ ἀνασκαφές ἔγιναν ἀπὸ τὸ Χρ. Τσοῦντα στὰ 1901—2. Βρέθηκαν, ἐκτός ἀπὸ τὰ πολυάριθμα θραύσματα ἀγγείων, ἐργαλεῖα, ὅπλα καὶ τάφους, τὰ θεμέλια πολλῶν οἰκοδομημάτων ποὺ παριστάνονται στὴν εἰκόνα 4. Ἀνήκουν στὴν πρώτη περίοδο τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, στὴ δευτέρα καὶ στὴν περίοδο τοῦ χαλκοῦ. Τῆς πρώτης σημειώνονται μετὰ διπλὴ γραμμή, τῆς δευτέρας μετὰ παχιά μαύρη γραμμὴ καὶ τῆς τρίτης μετὰ διπλὴ γραμμὴ γεμισμένη ἀνάμεσα με μικρὴς λοξὲς γραμμές. Τὰ λείψανα τῆς πρώτης περιόδου (ποὺ ἀνήκουν, ὅπως εἴπαμε, στὴν 3η π. Χ. χιλιετηρίδα, πρὶν ἀπὸ τὰ 2500 π. Χ.) εἶναι δοθύτερα ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, γιὰ τὸ ἄλλα, ὡς νεότερα, χτίζονταν πάνω στὰ παλιότερα θεμέλια, ἐνὼ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους εἶχε στὸ μεταξύ ὑψωθεῖ. Στὰ σημεῖα 1, 2, 3 φαίνονται ἴχνη τοίχων ποὺ εἶχαν κάνει τὸν πρώτο ἐρευνητὴ νὰ ὑποθέσει τὴν ὑπαρξὴ οὐρωτικῶν περιόλων· οἱ νεότεροι ὅμως ἀμφισβητοῦν τὴν ὑπαρξὴ τέτοιων περιόλων στὴν πρώτη περίοδο. Ἀπὸ τὰ σπίτια τῆς περιόδου ἀξιοσημεῖα εἶναι τὸ ὑπ' ἀριθ. 4, ἓνα σχεδὸν τετράγωνο δωμάτιο· τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ 5 ποὺ φαίνεται νὰ εἶχε καὶ πρόδρομο στὴ βορειοανατολικὴ πλευρὰ, ὅπου εἶναι ἡ μιὰ του εἰσόδου· ἡ ἄλλη εἶναι στὴ νοτιοανατολικὴ πλευρὰ του· ἀκόμα πρὸ ἐνδιαφέρον τὸ οἰκοδόμημα 6, 7, 8 στὴ μέση τοῦ λόφου· ξεχωρίζουμε καθαρὰ τὰ δύο δωμάτια καὶ μερικὲς προεξτάσεις τῶν τοίχων, δὲν μπορούμε ὅμως κ' ἐδῶ νὰ ξέρομε ἀν ὑπῆρχε πρόδρομος. Φαίνονται καὶ πολλοὶ ἄλλοι τοῖχοι τῆς πρώτης περιόδου σ' ὅλη τὴν ἔκταξη τοῦ λόφου, δὲν ἀρκοῦν ὅμως νὰ μᾶς δώσουν πλήρες τὸ σχέδιο κανενὸς οἰκοδομήματος.

Αναπαράσταση των οχυρωτικών περιβόλων και των οικημάτων του τέλους της 5ης π.Χ. χιλιετηρίδας στην άκρση της Διμηνίου.

“Αποψη από το δυτικά προς το ανατολικό. Το τείχον και τα οικήματα είναι χτισμένα με μικρές ηλακαρές πέτρες και πηλό. Έκτός του ηλακώνα, του όριου το μέγρο, βρίσκονταν στον κεντρικό περιβόλο, μερικά άλλα ευγενέστερα είχαν τα όρια τους άνωθεν στους άλλους περιβόλους. Οι πολλοί άνθρωποι ζύεσαν από χωράφια, όπου είχαν καλύτερα στραγγιλάδες (βλ. σελ. 10), των όριων το όνομα βρέθηκε και κομμάτια από τον πηλό με τον όροτο ήταν έπιχρισμένα από το καδμήνα τοιχώματα τους. Η άκρση της Διμηνίου άρέχει από τη βάλασσα με τα πόδια περίπου 34 της ώρας.

Ἀπὸ τὰ λείψανα τῆς δευτέρας νεολιθικῆς περιόδου (2500—2300 περίπου π. Χ.) σημειώ-
νουμε τὸ χοντρὸ τοῖχο 9 καὶ 10 πού μπορεί νὰ ἀνῆκε σὲ ὀχυρωτικὸ περίβολο ἢ σύστημα
ὀχυρωτικῶν, καί, τὸ σπουδαιότερο ἀπὸ ὅλα, τὸ σύνπλεγμα: 11, 12, 13 καὶ 14, 15, 16.
Εἶναι ὁ τύπος τοῦ σπιτιοῦ πού ὀνομάζεται μέγαρο. Ὅταν ἔγινε, περιλάμβανε μόνο
τὰ διαμερίσματα 11, 12, 13. Τὸ 11 ἦταν στοὰ ἀνοιχτὴ πρὸς τὴ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ· ἡ στέγη
στηρίζονταν στὶς δύο παραστάδες δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ σὲ δύο κίονες στὴ μέση· ὀνομά-

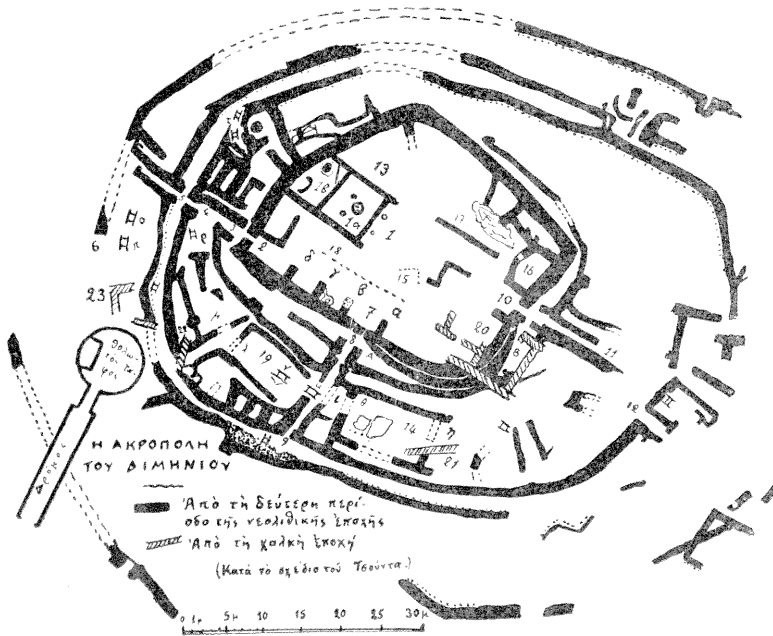
Εἰκ. 4. Οἰκοδομικὰ λείψανα στὴν ἀκρόπολη τοῦ Σέσκλου.

ζουμε τὴ στοὰ αὐτὴ πρὸ δόμο· μπροστὰ στὸν πρόδομο ὑπῆρχε αὐλὴ, τὸ μέρος ὅμως ἐ-
κείνο μαζί με ὀλόκληρὴ τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ μεγάρου ἔχει πέσει σήμερον στὸ ρέμα πού
περνεῖ δίπλα. Τὸ δωμάτιο 12 εἶναι τὸ κύριον μέγαρον (5 ὦμα) μετὰ τὴν ἐστία στὴ μέση καὶ
γύρω κίονες γιὰ τὸ στήριγμα τῆς ἀροφῆς καὶ τὸ 13 ὁ θάλαμος, ὅπου μπορούσαν νὰ ἀ-
ποθηκεύουν καρποὺς καὶ ὀτιδήποτε ἄλλο χρῆσιμο γιὰ τὴν οἰκιστικὴ ζωὴ. Τὸ οἰκοδόμημα τιελίω-
νε μετὰ τὴν στοὰ πίσω ἀπὸ τὸ θάλαμον. Ἀργότερα ἔγινε ἡ προέκτασις πού βλέπουμε σήμερον νὰ
περιπλέκει τὸ ἀρχικὸ σχέδιον· τὸ μεταγενέστερον αὐτὸ χτίσμα ἔχει πάλι τὸν τύπον τοῦ μεγάρου
(πρόδομος στὸ σημεῖον 14, δῶμα στὸ 15 καὶ θάλαμος στὸ 16). Τὸ οἰκοδόμημα 11, 12, 13
πρέπει νὰ ἦταν ἡ κατοικία τοῦ ἡγεμόνα. Σὲ εὐρύχωρον μέγαρον φαίνεται πὺς ἀνῆκαν τὰ ὑ-
πολείμματα τῶν θεμελίων τοῦ χτίσματος 18. Στὴ δευτέρα νεολιθικὴ ἐποχὴ φαίνεται πὺς ἀ-
νῆκε κ' ἕνας κλίβανος πού τὸ δάπεδόν του (ἀπὸ χοντρὸ στρώμα πηλοῦ ψημένου) βρίσκεται μέσα
στὸ σύνπλεγμα τῶν οἰκοδομικῶν θεμελίων μεταξὺ τοῦ χοντροῦ τοῖχου 9, 10 καὶ τοῦ μεγάρου
11, 12, 13. Ἀπὸ τὰ οἰκοδομήματα τῆς χαλκικῆς ἐποχῆς ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ σχέδιον
17 πού φαίνεται ν' ἀποτελεῖ δωμάτιον ὀρθογώνιον μετὰ τὴν εἴσοδον στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία· ὁ ἕνας
τοίχος φαίνεται πὺς σχημάτιζε αὐλὴν πρὸς τὴ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ. Τὸ μεγάλο οἰκοδόμημα
τῆς χαλκικῆς ἐποχῆς πού βρίσκεται νοτιοδυτικὰ τοῦ χτίσματος 17 ἔχει μιὰ ἀσυλήθη κατανομή
τοῦ ἐσωτερικοῦ του χώρου. Τὰ πολλὰ μικρὰ δωμάτια ἴσως χρησίμευαν ὡς ἀποθήκες.

Β' ΣΤΟ ΔΙΜΗΝΙ

Τὸ Διμήνι ἀπέχει ἀπὸ τὸ Βόλο 3)4 τῆς ὥρας καὶ βρίσκεται δυτικὰ, στὴν πλαγιὰ ἐ-
νὸς βουνοῦ. Ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος εἶναι χαμηλότερον—λίγον πρὶν φτάσουμε στὸ χωριόν.
Οἱ ἀνασκαφῆς ἄρχισαν ἀπὸ τὸν ἔφορον Β. Στάη καὶ συνεχίστηκαν στὰ 1903 ἀπὸ τὸν
Τσαύντα. Στὴν εἰκ. 5 σημειώνονται οἱ ὀχυρωτικὸι περίβολοι, τὰ οἰκήματα καὶ οἱ τάφοι
πού ἀποκάλυψαν οἱ ἀνασκαφῆς· τὰ οἰκοδομικὰ λείψανα τῆς δευτέρας νεολιθικῆς περιόδου εἰ-
κονίζονται μαύρα, τῆς χαλκικῆς ἐποχῆς μετὰ μαύρες γραμμῆς. Στὴν ἀρχὴ μαζί με τὰ οἰ-

κοδομήματα εἶχαν κατασκευαστεῖ καὶ ὄχυρωτικοὶ περίβολοι ποὺ ὅμως καταστράφηκαν σὲ κάποια ἐχθρική ἐπίδρομή. Ἀργότερα ὄλα ξαναχτίστηκαν. Ἀπὸ τοὺς παλιούς ὁμως περιβόλους διατηρήθηκε τὸ ἡμισεληνεῖδές τμήμα ΑΒ στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ πρώτου περιβόλου. Ἄ-

Εἰκ. 5 Ὁχυρωτικοὶ περίβολοι, σπίτια καὶ τάφοι στὴν ἀκρόπολι τοῦ Διμηνίου.

πὸ τῆς ἐποχῆς ποὺ ἔγινε ἡ μεγάλη αὐτὴ ἐπισκευὴ αὐξήθηκε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν περιβόλων ἀπὸ 1—3 ποὺ ἦσαν ὡς τότε σὲ 6 ἢ 7 (βλ. περαπάνω σελ. 12). Εἰσοδοὶ στὴν ἀκρόπολι εἶναι: μία στὰ σημεῖα 6, 5, 4, 3 καὶ 2, ἄλλη στὰ σημεῖα 12, 11, 10. Τρίτη ὑπῆρχε στὰ σημεῖα 9, 8 καὶ 7. Ἡ πύλη ὅμως 7 φράχτηκε κατὰ τὴν ἐπισκευή. Ἀπὸ τὰ οἰκήματα τὸ σπουδαιότερο εἶναι τὸ μέγαρο (στὸ σχέδιο ἀριθ. 13) τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου, μὲ αὐλὴ μπροστά. Ὅπως στὸ μέγαρο τοῦ Σέσκλου, τὰ μέρη εἶναι κ' εἰς ὁ πρόδρομος (1 στὸ σχέδιο) δηλ. ἀνοικτὴ πρὸς τὰ ἔξω στὰ μὲ δύο κίονες, στὴ μέση τῶν ὁποίων διατηροῦνται οἱ ὀπές τῶν βάσεων. Τὸ δ ὠμα (1α στὸ σχέδιο) μὲ τὴν ἐστία στὴ μέση καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ ἕνα κίονα καὶ θάλαμος (1β) μὲ δύο χτίσματα μέσα ποὺ τὸ ἕνα θὰ ἦταν φούρνος. Στὸ σημεῖο 15 ὑπῆρχε ἴσως θωμός. Ἀπὸ τὰ ἄλλα χτίσματα τῆς περιόδου πρέπει νὰ σημειώσουμε τὸ δωμάτιο 16 καὶ τοὺς τοίχους α, β, γ, δ ποὺ ἐξέχουν ὡς παραστάδες. Ἐπάνω σ' αὐτοὺς ἴσως ὑπῆρχε στέγη καὶ σχηματίζονταν ἔτσι μιά στοά (βλ. τὴν ἀναπαράσταση τοῦ πίν. 11). Ὁ τοίχος 17 χωρίζε ἴσως τὰ διμερίσματα ποὺ ὑπῆρχαν κατὰ μῆκος τοῦ ἑσωτερικοῦ περιβόλου ἀπὸ τὴν πρὸ τοῦ μεγάρου αὐλή· ἄλλος ὅμοιος τοίχος ὑπάρχει μπροστὰ στὰ τοιχάρια α, β, γ, δ καὶ χωρίζει τὴ στοά ἀπὸ τὴν κεντρικὴ αὐλή. Δυὸ ἄλλα μέγαρα ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὸ δεύτερο καὶ τρίτο περίβολο (ἀριθ. 14 καὶ 19). Τῆς χαλκῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὰ πρῶτα ποὺ ἔγιναν εἶναι τὸ οἶκημα 20. Ἀργότερα ἔγινε μιά ὄχυρωτικὴ τάφος

που έκοψε διάφορους τοίχους ανάμεσα στο δεύτερο και τρίτο περίβολο (άκολουθούσε τα σημεία η, θ, ι, λ, μ). Νεώτερα της τάφρου φαίνεται πως είναι τα τμήματα οικοδομημάτων 21, 22, 23. "Όταν άχρηστεύτηκε η τάφρος, έγιναν και τάφοι μέσα της (στα σημεία κ, ν). "Ανάμεσα στους περιβόλους διακρίνουμε πολλούς τάφους της χαλκής εποχής (κ, ν, ο, π, ρ): γίνονται με 4 πλάκες που σχηματίζουν χώρο ορθογώνιο· μέσα τοποθετούν το νεκρό συνεσταλμένο· ως σκέπασμα έμπαινε από πάνω 5η πλάκα. "Ο συνοικισμός της χαλκής εποχής στο Διμήνι ήταν άσήμαντος· η θέση θά είχε όριστικά εγκαταλειφτεί κατά τα 1800 π. Χ. Πολύ άργότερα (περί το τέλος της μυκηναϊκής εποχής) έγιναν στον έρημο αυτό χώρο δύο βολωτοί τάφοι με πέτρες από τους περιβόλους και τα οικήματα. "Από τους τάφους αυτούς που είναι της Ίωλκού ό ένας βρίσκεται στη βορειοδυτική πλαγιά του λόφου και ό άλλος άπέναντι, στους πρόποδες του βουνού. Είχαν σκαμμένοι πε βάθος 3,80 μ. ό ένας και περισσότερο ό άλλος και χτιστοί από μέσα με πέτρες κατά τον λεγόμενο έκφορικό τρόπο (που εξέχουν δηλ. όλο και περισσότερο προς τα μέσα οί ψηλότερες σειρές των λίθων, ώστε κλείνουν επάνω και σχηματίζουν θόλο). Στη θόλο οδηγεί ό δρόμος που τα τοιχώματά του είναι κι αυτά επενδυμένα με πέτρινους τοίχους. Οί νεκροί είχαν άποτεθεί και στους δύο τάφους σε ιδιαίτερη σαρκοφάγο, χτισμένη στον πρώτο τάφο (που εικονίζεται στο σχέδιο σελ. 21) με πέτρες και πάνω σκεπασμένη με πλάκες· στον άλλο είχε χτιστεί με πλιθιά. Μετά την ταφή το στόμιο του πρώτου τάφου (ίσως και του δεύτερου) είχε φραχτεί με ξερότοιχο, τό είχαν όμως ανακαλύψει ήδη στην αρχαία εποχή τυμβωρύχοι και σύλησαν τον τάφο, γκρεμίζοντας ένα μέρος του ξερότοιχου. Κατά τις ανασκαφές βρέθηκαν στον πρώτο τάφο λίγα κόκκαλα (στη σαρκοφάγο), 13 μικρά χρυσά κοσμήματα και μικρές ψηφίδες περιδεραίου από ύαλομάζα (1 χρυσή): στο δεύτερο τάφο που είναι κάπως μεγαλύτερος, αλλά άμελέστερα χτισμένος βρέθηκαν επίσης μικρά κοσμήματα (άπό χρυσό και ύαλομάζα), θραύσματα πήλινων άγγείων, κομμάτια από φύλλα χρυσού και μερικά άλλα μικρά αντικείμενα από πέτρα, κόκκαλο και χαλκό.

ΙΩΛΚΟΣ

"Η Ίωλκός είναι το πρώτο κέντρο της περιοχής που βρέθηκε σε στενή σχέση με τη θάλασσα. Στην τρίτη χιλιετηρίδα και στην άρχη της δεύτερης κατοικούσαν στην περιοχή μόνο γεωργοί· τό εσωτερικό της Θεσσαλίας δέν άποζητούσε άκόμα επίγειο ή διέξοδο προς τη θάλασσα. "Ίσως ή εγκατάσταση των μυνών στην Ίωλκό έπιτάχυνε τη δημιουργία ενός έπινείου.

Οί μινύες

Κατά τις παραδόσεις του έθνους από την Ίωλκό έγινε ή πρώτη τολμηρή έπιχείρηση σε υπερπόντιους τόπους. Οί μινύες ήταν δαιμόνιος λαός· τα τεχνικά έργα του "Όρχομενοῦ μαρτυρούν την έφευρετικότητα και την ευφυΐα τους, ή έκστρατεία της Ίωλκού την τόλμη τους. Δέν πρέπει να φανταστοῦμε πως ήταν στην άρχη έμποροι, όπως πολλοί από τους ναυτικούς της μεταμυκηναϊκής εποχής· μάλλον ήταν ένα είδος κουρσάρων· την έποχή εκείνη ζούσαν πολλοί και πλούτιζαν από τις τυχοδιωχτικές έπιχειρήσεις και την άρπαγή. "Η πειρατεία και ή ληστεία όχι μόνο δέν ήταν ντροπή, παρά έφερε και δόξα σε κείνους που την ασκούσαν λέει ό Θουκυδίδης μιλώντας στην άρχη του βιβλίου του για τις ασχολίες των παλιών κατοίκων της Ελλάδας και των νησιών. "Ο πλούτος σε μιá έποχή ήρωϊκή είχε περισ-

σότερη ἄξια, ὅταν ἀποχτοῦνταν μὲ πράξεις πού θά ἔδιναν μαζί καί τὸ μέτρο τῆς τόλμης καί τῆς ἀνδρείας τοῦ ἥρωα. Ὁ ἡγεμόνας ἄξιζε περισσότερο, ἂν εἶχε νὰ ἐπιδείξει τέτιες τολμηρὲς πράξεις· γι' αὐτὸ ὁ Νέστορας καυχᾶται στὴν Ἰλιάδα πὼς μπόρεσε, πολὺ νέος ἀκόμα, ν' ἀρπάξει ἀπὸ τοὺς γείτονές του ἠλείους πολλὰ κοπάδια βοδιῶν, προβάτων, χοίρων. Ἐὰν ἔπειτα εὐχαριστεῖ τὸ θεὸ πού τὸν βοήθησε νὰ πραγματοποιήσῃ μιὰ τέτια πράξη, αὐτὸ σημαίνει πὼς κάποτε δὲν θεωροῦνταν κατὰ πρᾶγμα ἡ ἀρπαγή¹. Δούλους καὶ δούλες μπορούσε κανεὶς ν' ἀγοράσῃ, ἦταν ὅμως τιμητικώτερο νὰ τοὺς ἀρπάξῃ μόνος του².

Οἱ μινύες λοιπὸν τῆς Ἰωλκοῦ πού δὲν κατοίκησαν στὰ ἐνδότερα, ὅπως οἱ παλιότεροι κάτοικοι τῆς περιοχῆς, καὶ δὲν ἦταν γεωργοὶ οὔτε ὅμως καὶ ἔμποροι, πρέπει μὲ ἓνα τέτιο τρόπο νὰ πλούτισαν. Στὴν Ἰωλκὸ ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ λαοῦ συνδυάστηκε μὲ ἓνα ἰδεῶδες θαλασσινὸ ὄρημητήριο. Ὁ Παγασιτικὸς διευκολύνει, ὅσο κανένας ἄλλος ἑλληνικὸς κόλπος, τὴν ἐξοικείωση μὲ τὴ θάλασσα, ἐνῶ οἱ δασομένες πλαγιές τοῦ Πηλίου ἐξασφαλίζουν τὰ μέσα τῆς θαλασσοπορίας.

Ἡ Ἰωλκὸς τῶν παραδόσεων.

Ἡ Ἰωλκὸς εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ φημισμένα μυθολογικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδας. Ἡ παράδοση ἀσχολεῖται μ' αὐτὴ ἀφότου ἰδρύθηκε ἢ κατακτήθηκε ἀπὸ τὸν Κρηθέα, τὸ γιὸ τοῦ Αἰόλου. Σύζυγος τοῦ Κρηθέα ἦταν ἡ Τυρώ, ἡ ὀνομαστή γιὰ τὸ κάλλος κόρη τοῦ θεσσαλοῦ βασιλιᾶ Σαλμωνέα. Δυὸ ἀπὸ τὰ παιδιά τῆς Τυροῦς, ὁ Πελίας καὶ ὁ Αἴσωνας, σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ἰωλκοῦ. Ὁ Πελίας εἶχε πατέρα τὸν Ποσειδῶνα, ἐνῶ ὁ Αἴσωνας τὸν Κρηθέα. Ὅταν πέθανε ὁ Κρηθέας, βασιλιάς τῆς Ἰωλκοῦ ἔγινε ὁ Πελίας. Ὁ Πελίας, ὡς γιὸς τοῦ Ποσειδῶνα, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς δυὸ περισσότερο σεβαστοὺς θεοὺς τῆς φυλῆς τῶν μινυῶν (ὁ ἄλλος ἦταν ὁ Δίας ὁ γνωστὸς ὡς λαφύστιος), φαίνεται πραγματικὰ ὡς ὁ φυσικὸς διάδοχος τοῦ θρόνου. Ὅμως καὶ ὁ Αἴσωνας πού δὲν ἔγινε βασιλιάς, ἦταν ἄνθρωπος ἐξαιρετικὸς, ἀφοῦ ἡ γενιά του κρατοῦσε, ὅπως εἶπαμε, ἀπὸ τὸ θεὸ Αἰόλο· γι' αὐτὸ καὶ ὁ γιὸς τοῦ Αἴσωνα, ὁ Ἰάσωνας, ἔχει ἐξαιρετικὴ θέση στὴν ἡρωϊκὴ παράδοση καὶ δόξασε τὸν γένος τῶν μινυῶν στὴν ὑπόθεση τοῦ χρυσοβάλλου δέρατος. Ὁ Ἰάσωνας ὅμως σὲ μιὰ παραλλαγή τοῦ μύ-

1. Ἡ ἀντίληψη τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης ἦταν ἀρκετὰ ἀναπτυγμένη στὴν ἐποχὴ τῆς δημιουργίας τοῦ ἔπους· ὅμως μιὰ λατρευτικὴ πράξη, ὅπως ἡ θυσία πού κάνει στοὺς θεοὺς ὁ Νέστορας χωρὶς νὰ συλλογίζεται πὼς τὰ ζῶα εἶναι ἀρπαγμένα, εἶναι κατ'ἀλόγο ἀπὸ μιὰ παλιότερη ἀντίληψη τῆς ἠθικῆς. Τὸ ἴδιο καὶ μερικὲς ἐκφράσεις πού παρουσιάζουν τὸ θεὸ νὰ βοηθεῖ τοὺς κούρσαρους καὶ τοὺς κακούργους νὰ βγαίνουν σὲ ξένο τόπο, νὰ γεμίζουν τὰ πλοία τους ἀπὸ τὰ ξένα ἀγαθὰ καὶ νὰ φύγουν γιὰ τὴν πατρίδα τους (:ξ 85 κτ... δυσμενέες καὶ ἀνάροισι, οἳ τ' ἐπὶ γαίης ἀλλοτρὶς βάσιν καὶ σφι Ζεὺς ληΐδα δ' ὠή πλησάμενοι δέ τε νηας ἔβαν οἰκόνδε νέεσθαι...). Καὶ ἡ συνήθεια νὰ ρωτᾶει κανεὶς τὸ φιλοξενούμενὸ πού προκειμένου γιὰ τὸ ἐπάγγελμά του, μήπως εἶναι πειρατῆς (γ.71-74, ἢ 252-5 κ.π.) μπορούσε νὰ εἶναι κατ'ἀλόγο μιᾶς ἐποχῆς, ὅποτε ἡ πειρατεία ἦταν ἐπάγγελμα συνηθισμένο.

2. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Ὀδυσσεᾶ μπορούσε νὰ καυχᾶται πὼς εἶχε στὸ σπίτι δούλους πού τοὺς εἶχε ἀρπαγμένους ὁ ἴδιος ἢ Ὀδυσσεᾶς (α 387—8).

θου παρουσιάζεται σὲ διάσταση μὲ τὸ θεῖο του Πελία· κατὰ τὴν παραλλαγή αὐτὴ ὁ Αἴσωνας ἦταν ὁ μεγαλύτερος γιὸς τοῦ Κρηθέα καὶ ὁ νόμιμος διάδοχος τοῦ θρόνου, ἐνῶ ὁ Πελίας ἔνας σφετεριστής. Κατὰ τὴν ἄλλη παραλλαγή τοῦ μύθου οἱ δυὸ ἀρχοντικὲς οἰκογένειες, τοῦ Αἴσωνα καὶ τοῦ Πελίου, δὲν θρῖσκουνταν σὲ διάσταση. Ὁ Πελίας ὡς ἡγεμόνας τῆς Ἰωλκοῦ καὶ ὁ Ἰάσωνας ὡς διοργανωτὴς τῆς ἐκστρατείας συνεργάζονταν ἀρμονικὰ γιὰ τὴ δόξα τῆς φυλῆς τῶν μυνῶν. Γι' αὐτὸ ὁ Πελίας διατήρησε τὴ φήμη σπουδαίου βασιλιᾶ καὶ ἡ μνήμη του διακωμίζονταν μὲ τοὺς περιφνημοὺς ἀγῶνες ποὺ εἶχαν καθιερωθεῖ μετὰ τὸ θάνατό του. Ὁ Πελίας πέθανε εἰρηνικὰ στὴν Ἰωλκὸ καὶ εὐθὺς μετὰ τὸ θάνατό του ὁ γιὸς του Ἄκαστος διοργάνωσε γιὰ πρώτη φορὰ τοὺς ἀγῶνες. Γιὰ τοὺς ἀγῶνες αὐτοὺς εἶχαν ἔρθει στὴν Ἰωλκὸ οἱ διασημότεροι ἥρωες τῆς Ἑλλάδας· παρενέβηκαν καὶ οἱ κόρες τοῦ Πελίου, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ ὁμορφότερη, ἡ Ἄλκηστη, παντρεύθηκε τὸν Ἄδμητο, τὸ βασιλιᾶ τῶν γειτονικῶν Φερῶν. Ὁ Ἰάσωνας εἶχε λάβει μέρος στοὺς ἀγῶνες· εἶχε παλαίψει μὲ τὸν ἡγεμόνα τῆς γειτονικῆς ἐπίσης Φθίας, τὸν Πηλέα, ὁ ὁποῖος θὰ παίξει ἀξιόλογο ρόλο ἀργότερα στὴν ἱστορία τῆς Ἰωλκοῦ· ὁ Πανσανίας μᾶς πληροφοροεῖ πὼς ὁ Πηλέας καὶ ὁ Ἰάσωνας ἀναδείχθηκαν ἰσάπαλοι. Στους ἀγῶνες ἦταν καὶ ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Πολυδεύκης καὶ ὁ Ἄδμητος. Ὅλα τὰ πρόσωπα αὐτὰ παριστάνονταν στὴν εἰκόνα τῶν ἄθλων ἐπὶ Πελία τῆς λάρνας τοῦ Κυψέλου ποὺ τὴν εἶδε ὁ Πανσανίας στὴν Ὀλυμπία. Οἱ ἀγῶνες πρὸς τιμὴν τοῦ Πελίου τελοῦνταν ὡς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, καὶ ἦταν ἀπὸ τοὺς πιὸ σπουδαίους τῆς Ἑλλάδας. Πάρα πολλὰ ἀγγεῖα κοσμοῦνται μὲ τὴν παράσταση σκηνῶν τῶν ἀγῶνων. Γιὰ τὴν πρώτη τέλεση τῶν ἀγῶνων ὑπῆρχαν καὶ παλιὰ ἔπη ποὺ μιλοῦσαν γιὰ τίς νίκες τῶν ἡρώων, οἱ ὁποῖοι ἔλαβαν μέρος.

Ἡ ἀκμὴ τῆς Ἰωλκοῦ ἐπὶ τῶν μυνῶν βασιλέων ἀποτελεῖ πραγματικὰ τὴν ἐνδοξότερη περίοδο τῆς ἱστορίας της ποὺ σκεπάζεται μὲ τὸν ἴσκιό της ὅλη τὴν κατόπιν ἱστορία· γι' αὐτὸ καὶ πῆρε ἐξαιρετικὴ θέση στὴ μυθικὴ παράδοση ὁλόκληρης τῆς χώρας· γιὰ τὴ θαρραλέα ἐξομηση τῶν ἀρχοντικῶν εἶχαν διαμορφωθεῖ ἔπη παλιὰ, μὲ τὴν ἴδια, ὅπως καὶ τὰ ὁμηρικὰ, διάδοση στὸν ἑλληνικὸ κόσμον. Τὰ παλιὰ ἐκεῖνα ἀρχοντικὰ χάθηκαν· μετὰ τὸν Ὀμηρὸ πολλοὶ ποιητὲς ἐπεξεργάστηκαν τὸ θέμα αὐτό, τὰ ἔργα τους ὅμως εἶχαν τὴ σφραγίδα τῆς μεταγενέστερης ξεπεσμένης ἐπικῆς δημιουργίας, ὥστε κανένα δὲν μπόρεσε νὰ ἐπιβληθεῖ ὡς ἰσάξιο μὲ τὰ μεγάλα ἔπη¹.

1. Εἶναι ἀναμφισβήτητο πὼς στὸ μῦθο ὑπάρκειται κερῆνος ἱστορικός, καὶ αὐτὸν συνήθως καταπιάνονται νὰ διαφωτίσουν οἱ ἐρευνητές. Ὁ μῦθος ὅμως ἔχει πολὺ μεγαλύτερη ἀξία γιὰ τὴν περιγραφὴ ψυχικῶν περιπετειῶν (εἰδῶ τοῦ ἀξίου βασιλοπούλου ποὺ παραγκωνίζεται ἀπὸ σφετεριστὲς καὶ δείχνει τὴν ἀξία του μὲ θυμαστός ἄθλος)· αὐτὸ δίνει στὸ μῦθο μιὰ ἀξία σπουδαία, ὥστε νὰ ἐνδιαφέρει κάθε ἄνθρωπο ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ καὶ τὸν τόπο ὅπου ζεῖ· αὐτὸ ὑπῆρξε ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια στοιχεῖα ὅπου βασίστηκε

Γιὰ τὴν Ίωλλὸ τῶν παραδόσεων μιλοῦμε ὡς τὸν καιρὸ πού κάνει τὴν ἐμφάνισή του ὁ Πηλέας, ὅταν δηλ. βασιλιάς τῆς Ίωλλοῦ ἦταν ὁ Ἄκαστος. Ἡ παρέμβαση τοῦ Πηλέα βάξει τέρμα στὴ μυνηακὴ κατοχὴ τῆς Ίωλλοῦ. Ἡ παράδοση λέει πὸς ὁ Πηλέας, ὁ βασιλιάς τῆς γειτονικῆς Φθίας πρὸς εἶχε λάβει μέρος στὰ ἄθλα ἐπὶ Πελῖα καὶ παλαιότερα στὴν ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία καὶ στὴ θήρα τοῦ κάπρου τῆς Καλυδῶνας, εἶχε ζητήσει φιλοξενία στὴν Ίωλλό. Ἐκεῖ ὅμως ἐπιβουλεύτηγαν τὴ ζωὴ του καὶ ὁ Πηλέας ἐξαγορεύθηκε κατὰ τοῦ θρόνου· οἱ λεπτομέρειες εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὰ ἐγχειρίδια τῆς μυθολογίας. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι πὸς ἀφαίρεσε τὴν Ίωλλὸ ἀπὸ τοὺς μινύες καὶ τὴν προσάρτησε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Θεσσαλίας.

Ἄνασκαφικὲς ἐνδείξεις. Ἡ ἀρχαιότατη ἱστορία τῆς Ίωλλοῦ φωτίζεται παράλληλα ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευνα. Στὸ τέλος τῆς δευτέρας περιόδου τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ξέφουσε πὸς ἀκμάζουν στὴν περιοχὴ οἱ συνοικισμοὶ τοῦ Διμητιοῦ καὶ τοῦ Σέσγλου, δύο καθαρὰ γεωργικὰ κέντρα. Τὸν ἴδιο καιρὸ ἐξακριβώθηκε πὸς κατοικοῦνταν μέσα στὴν ἴδια περιοχὴ, χωρὶς ν' ἀποτελοῦν ἀξιόλογους συνοικισμοὺς, ἄλλες 7 τουλάχιστο θέσεις. Στὸ λόφο τῆς Ίωλλοῦ πού εἶναι σήμερα πυκνὰ κατοικημένους ἔγινε πολὺ μικρὴ ἔρευνα καὶ τὰ προήματα ὡς πρὸς τὴ νεολιθικὴ ἐποχὴ εἶναι πενιχρά. Βεβαιώθηκε ὅμως ἡ ὑπαρξὴ νεολιθικοῦ στρώματος σὲ μεγάλο βάθος κάτω ἀπὸ τὴς ἐπιχώσεις ὄλων τῶν ἄλλων ἐποχῶν—γιατὶ στὸ λόφο αὐτὸν ὑπάρχουν στρώματα ὄλων τῶν νεότερων ἐποχῶν. Στὴ νεολιθικὴ λοιπὸν ἐποχὴ ἦταν μιὰ ἀπὸ τὴς δευτερεύουσες κατοικημένους τοποθεσίους τῆς περιοχῆς. Ἡ θέση κοντὰ στὴ θάλασσα δὲν ἦταν ἀκόμα πλεονέχτημα. Πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅμως πὸς εὐθὺς ἀπὸ τὴς πρῶτες ἑκατονταετηρίδες τῆς δευτέρας χιλιετηρίδας ἄρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται οἱ μινύες, καὶ μαζί μ' αὐτοὺς ἄρχισε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ θάλασσα. Ἀπὸ τότε ἡ θέση τῆς Ίωλλοῦ ἐξετίσσουνταν σὲ ἀξιόλογο συνοικισμό, ἐνῶ τὸ Διμήνι ἐγκαταλείπονταν. Ἡ Ίωλλὸς ἦταν ὡς τὸ τέλος τῆς χιλιετηρίδας ὁ σημαντικότερος συνοικισμὸς τῆς περιοχῆς καὶ εἶχε φτάσει στὸ κατακόρυφο τῆς ἀκμῆς τῆς περὶ τὸ τέλος τῆς χιλιετηρίδας (1300—1150). Πότε ὅμως πρέπει νὰ ἔζησαν οἱ

ἡ παιδεία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ αὐτὸ ὕψωσε σὲ περιωπὴ τὴν ἑλληνικὴ μυθολογία. Ἡ ἱστορία γιὰ τὸν Ἰάσωνα καὶ τὴν Ἀργῶ δὲν πλάστηκε φυσικὰ τὴν ἐποχὴ πού ὑποτίθεται πὸς ζοῦσε ὁ ἦρωας, ἀλλὰ σποῦς μετὰ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ αἰῶνες, ὅποτε διαμορφώθηκε καὶ ἡ ὑπόλοιπη ἑλληνικὴ μυθολογία. Ἰδιαιτέρως τὰ «ἀργοναυτικά» περιέχουν πολλὰ στοιχεῖα πού προδίδουν τὴ νεότερη ἐποχὴ (ὁ ἦρωας δὲν ἐνεργεῖ γιὰ τὴν κοπή τῆς θάλασσας μετὰ τὴν προσωπικὴν του ἀνδρεία καὶ τόλμη, ὅπως θὰ ἔκαμε ἂν ὁ μῦθος εἶχε πλασθεῖ στὴ γνήσια ἠρωικὴ ἐποχὴ, ἀλλὰ μετὰ μέσα μαγικά· ἔτσι ὁ μῦθος δὲν ἐλέγχεται ἡ προσωπικὴ ἀξία τοῦ ἦρωα πρὸς τὸν θεὸν ἔκαμε ἀξιο τοῦ θρόνου καὶ ὁ σκοπὸς τῆς δοκιμασίας του δὲν εἶναι σαφής. Ὁ ἴδιος ἔπειτα ὁ παραγκωνισμὸς του ἀπὸ τὸ θρόνο παρουσιάζει τὸ μῦθο πλασμένο σὲ μιὰ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἠρωικὴ βασιλεία κλονίζονταν καὶ ὁ θρόνος δὲν ἦταν ἐξασφαλισμένος γιὰ τὸ διόδοχο τοῦ παλιοῦ ἡγεμόνα, ἔστω κι ἂν ἐπρόκειτο γιὰ ἄτομο μὲ προσωπικὴν ἰκανότητα).

μινύες ἠγεμόνες; Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἀποκάλυψε στὴν Ἴωλκὸ τῆς 2ης χιλιετηρίδας α) τάφους ὀρθογώνιους ὅμοιους μετὰ τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμητιοῦ (μετὰ πλάκες) καὶ β) τρεῖς μεγάλους θολωτοὺς τάφους. Οἱ πρῶτοι πού θρέθησαν στὰ κράσπεδα τοῦ λόφου ἀνήκουν φυσικὰ σὲ χρόνους παλιότερους ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ, οἱ δευτέρου στὸ τέλος τῆς (1300—1200). Γιὰ κεῖνον πού ζητᾶται νὰ φέροι σὲ ἀρμονίᾳ τὴ μυθικὴ παράδοση μετὰ τὰ δεδομένα τῶν ἀνασκαφῶν ἢ μυναϊκὴ ἀκμὴ τῆς Ἴωλκοῦ πέφτει στοὺς πρῶν ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ χρόνους· ἔτσι δὲν ἔχει τίποτε ἄλλο νὰ σχετίσει μετὰ τοὺς μινύες παρὰ μόνο τοὺς πρῶτους μικροὺς τάφους, ἐνῶ οἱ μεγάλοι θολωτοὶ μένουσι γιὰ τὴ νεότερη ἐποχὴ πού τὴν ἀνοίξε ὁ Πηλέας.

Ὅπως δὴποτε οἱ τρεῖς γνωστοὶ σήμερον μυκηναϊκοὶ θολωτοὶ τάφοι (ἕνας στὸ Καπαζλί καὶ δύο στὸ Διμήνι) ἔγιναν κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα καὶ μαρτυροῦν πῶς τότε ἡ Ἴωλκὸς θρίσκονταν στὴ μεγαλύτερῃ τῆς ἀκμῇ. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ὀμήρου ἐν κ τ ι μ ἔ ν η Ἴ α ω λ κ ὀ ς π ῶ π ε ι ν' ἀναφέρεται στὴν πόλιν τῆς 13ης ἑκατονταετηρίδας. Ὅλες οἱ θέσεις τῆς περιοχῆς πού κατοικοῦνταν κατὰ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ, ἦταν ἐξαρτημένες ἀπὸ τὴν Ἴωλκὸ τῆς 13ης ἑκατονταετηρίδας.

* * *

Ἡ Ἴωλκὸς τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Μετὰ τὸ τέλος τῆς 2ης χιλιετηρίδας τελειώνει καὶ ὁ «χρυσὸς αἰῶνας» τῆς ζωῆς τῆς Ἴωλκοῦ. Ἡ ἐξαιρετικὰ πλεονεκτικὴ θέσις κοντὰ στὴ θάλασσα προσφύλαξε γιὰ πάντα τὴν πόλιν ἀπὸ τὴν ἐρήμωση πού δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ τὴν ἀποφύγει τὸ Διμήνι. Ἀπὸ τὴ μακρὰ ὅμως ἱστορία μὴ ἀκόμα περίοδος, ὡς τὰ μέσα σχεδὸν τῆς ἐπόμενης χιλιετηρίδας, μπορεῖ νὰ θεωρηθῆι ὡς ἐποχὴ σχετικῆς ἀκμῆς. Κατὰ τὴ νέα αὐτὴ περίοδος ἡ πόλις φαίνεται πῶς ἐξυπηρετοῦσε ὡς ἐπίκειο τις μικρὰς ἀκόμα ἀνάγκες τῆς μεσογειακῆς Θεσσαλίας. Ὅταν κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα οἱ κάτοικοι τοῦ ἐσωτερικοῦ εἶχαν συμπήξει τὸ θεσσαλικὸ σύνδεσμον ἡ Ἴωλκὸς θρίσκονταν ἴσως στὴν ἐξουσία τους. Καὶ ἦταν ἀκόμα μὴ ἀρκετὰ ἀρχαία πόλις, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἕνα πελώριον τάφο, χτισμένον, ἀτεχνα ὅμως, κατὰ τὸν τρόπο τῶν παλιῶν θολωτῶν. Περιεῖχε τὰ κόκκαλα πολλῶν νεκρῶν πού τοὺς εἶχαν κἀκει ἐπὶ τόπον· μαζί μετὰ τὰ κόκκαλα θρέθησαν καὶ 300 περίπου ἀγγεῖα μετὰ διακόσμηση γεωμετρικὴ, ὄχι τόσο αὐστηρὴ καὶ ἐπιμελημένη, ὅπως τὰ γνωστὰ τοῦ Διπίλου τῶν Ἀθηνῶν· μερικὰ κοσμοῦν σήμερον τις προθήκες τοῦ μουσεῖου τοῦ Βόλου καὶ εἶναι πολὺ μεγάλα. Λίγο ἀργότερα ξέρομε πῶς ἡ Ἴωλκὸς θρίσκονταν πραγματικὰ στὰ χεῖρα τῶν θεσσαλῶν: ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει πῶς, ὅταν στὰ 510 ὁ Ἰππίας διώχτηκε ἀπὸ τὴν Ἀθῆνα, οἱ θεσσαλοὶ τοῦ ἔδιναν τὴν Ἴωλκὸ νὰ ἐγκατασταθεῖ, ἀλλ' αὐτὸς προτίμησε τὸ Σίγειο τῶν περσῶν. Φαίνεται πῶς δὲν εἶχε ἀκόμα ξε-

πέσει πολύ ἢ Ἰωλκός, ἀφοῦ θεωροῦνταν ἄξια νὰ διοικεῖται ἀπὸ τὸ φημισμένο τύραννο· ὅπωςδὴποτε ὁμως τὸν ἐπόμενο αἰῶνα συνεχίστηκε ἡ παρακμή της, ὥστε μὲ τὴν ἀνάδειξη τῆς Δημητριάδας ἦταν ἀπλὴ πολίχνη, γι' αὐτὸ καὶ συνοικίστηκε σ' αὐτὴ μαζί μὲ ἄλλες μαγνητικὲς πολίχνες. Κατὰ τὴ μακεδονικὴ ἐποχὴ καὶ τὴ ρωμαϊκὴ ἦταν κόμη τῆς Δημητριάδας. Σ' ἓνα ψήφισμα τοῦ δήμου ἰωλκίων ἐκφράζεται ἐνθουσιαστικῶς πρὸς τὸ βασιλιά Ἀντίγονο, τὸ γιὸ τοῦ Δημητρίου τοῦ πολιορκητῆ, γιὰ τὴν εὐνοιά του πρὸς τὴν Ἰωλκὸ καὶ γιὰ τὸ ἐνδιαφέρο του γιὰ τοὺς «ἀγῶνες» ποὺ φαίνεται πὸς εἶναι μιὰ ὀχρῆ ἐπιβίωση τῶν ὀνομαστῶν ἀγῶνων πρὸς τιμὴν τοῦ Πελία. Οἱ ἀγῶνες αὐτοὶ θὰ γίνονταν στὴν παραλία τῆς Ἰωλκοῦ, στὸ «συνεχῆ αἰγιαλό», ὅπου λέει ὁ Στραβῶνας πὸς γίνονταν μιὰ «πανήγυρις»¹. Ἕνα ἄλλο ψήφισμα εἶναι σχετικὸ μὲ θυσίαι ποὺ προέπει νὰ γίνουν οἱ δῆμοι τῶν ἰωλκίων πρὸς τοὺς ἥρωες ἀρχηγέτες καὶ κτίστες τῆς Ἰωλκοῦ χάριν τῆς ὑγείας τῶν κατοίκων της. Φαίνεται πὸς ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ συνοικίστηκε ἡ πόλις στὴ Δημητριάδα οἱ θυσίαι καὶ τὰ ἱερὰ πρὸς τοὺς ἀρχηγέτες καὶ κτίστες τῆς Ἰωλκοῦ εἶχαν παραμεληθεῖ, γιὰτὶ γίνονταν θυσίαι στὸ κοινὸ ἱερὸ τῶν ἀρχηγέτων καὶ κτιστῶν ὅλων τῶν συνοικισμένων πολικῶν ποὺ ἰδρύθηκε στὴ Δημητριάδα· ἡ παραμέληση ὁμως τῶν ἰδιαίτερων θυσιῶν προκάλεσε «μνήσιμα» τῶν ἥρῶων ποὺ ἀποτελέσματά του θὰ ἦταν κάποια ἐπιδημία.

Ἡ τόσο φημισμένη τώρα λατρεία τῶν ἀρχηγέτων καὶ κτιστῶν ἔχει τὴν ἴδια ψυχικὴ πηγὴ ποὺ εἶχε ἡ παλιὰ προγονολατρεία τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Δημητιοῦ. Οἱ ὀρθογώνιοι τάφοι τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Δημητιοῦ ἦταν ἔργα τῆς οἰκογένειας τῶν νεκρῶν καὶ ἡ λατρεία σ' αὐτοὺς ἦταν οἰκογενειακὴ. Οἱ τρεῖς θολωτοὶ τάφοι τῆς Ἰωλκοῦ εἶναι πῶ μνημειακὰ ἔργα καὶ δὲν ἐνδιαφέρουν μόνο μιὰ μικρὴ ομάδα ἀνθρώπων, ὅπως εἶναι ἡ οἰκογένεια, ἀλλὰ ὀλόκληρη τὴν κοινότητα. Οἱ νεκροὶ ἡγεμόνες εἶναι διαλεχτοὶ ἀνάμεσα στοὺς νεκρούς· ὅταν ἦταν ζωντανοί, φρόντιζαν γιὰ τὴν κοινὴ εὐθυμία· ἡ κοινότητα τοὺς τιμᾷ γιὰ νὰ φροντίσουν καὶ μετὰ τὸ θάνατό τους. Γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ τιμᾷ καὶ τοὺς ἀρχηγέτες καὶ κτίστες. Τὸ ὄνομα αὐτὸ δίνονταν σὲ μεγάλους ἡγέτες, οἰκιστὲς καὶ σωτῆρες τῶν πόλεων ποὺ ἦταν πρόσωπα ἄλλοτε ἱστορικὰ καὶ ἄλλοτε μυθικά. Ἡ πόλις φύλαγε τὰ κόκκαλα ἢ ἄλλα λείψανά τους καὶ τὰ θεωροῦσε κεμήλια ἱερὰ. Ἡ μνήμη τους τιμῶνταν μὲ κοινὲς ἱεροπραξίαι. Στὴ Δημητριάδα εἶχαν φροντίσει νὰ φέρουν τὰ κόκκαλα τοῦ Δημητρίου τοῦ πολιορκητῆ ποὺ ἦταν ὁ κτίστης της.

Ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν ὀλυμπίων ἐξαιρετικὴ θέσις εἶχε στὴν Ἰωλκὸ ἡ Ἄρτεμη, ἡ γνωστὴ ὡς ἰωλκία. Ναός της θὰ ὑπῆρχε πάνω στὸ λόφο, στὴ θέσις ὅπου παρατηρήθηκαν τὰ ἴχνη τοῦ μυκηναϊκοῦ μεγάρου. Τοῦτο,

1. Ἡ «πυλοσὴ πανήγυρις» ποὺ ἀναφέρεται ἐδῶ εἶναι μᾶλλον «πηλιακὴ πανήγυρις».

καθὼς καὶ ὁ μεγάλος σεβασμὸς ποῦ ἔτρεφαν κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους σ' ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ γιὰ τὴν Ἄρτεμη τὴν «ἰωλκία» μαρτυροῦν πὼς ὁ ναὸς θὰ ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ σὲ πολὺ παλιούς χρόνους· ἡ λατρεία τῆς θεᾶς φαίνεται πὼς διαδέχτηκε κ' ἐδῶ τὴν παλιὰ λατρεία ποῦ θὰ γίνονταν ἀπὸ κοινοῦ στὴν αὐλὴ τοῦ μεγάρου (στὴν αὐλὴ τοῦ μεγάρου τοῦ Δημητιοῦ εἶπαμε πὼς μπορούσε νὰ ἐκτελεῖ ὁ ἡγεμόνας κοινές ἱεροπραξίες). Ὁ ναὸς τῶν πρώτων ἱστορικῶν χρόνων ἐπισκευάστηκε ἀργότερα καὶ ἀπὸ τὸν καινούργιο προέρχονται ἴσως οἱ σπόνδυλοι τῶν δωρικῶν κίωνων καὶ τὰ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ποῦ βρέθηκαν στὸ λόφο. Ὅπως δὴποτε ἡ λατρεία τῆς θεᾶς διατήρησε σ' ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ τὸ κύρος της καὶ στοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους (ὑπῆρχε καὶ στὴ Δημητριάδα ναὸς τῆς «Ἀρτέμιδος ἰωλκίας»).

Μακεδονικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ.

Στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ (ὡς τοὺς ὕστερους μακεδονικοὺς χρόνους) ἡ Ἰωλκὸς ἦταν ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴ Δημητριάδα, φαίνεται ὁμως ἀπὸ ψηφίσματα πὼς διατήρησε κάποια ὀντότητα. Στὴ ρωμαϊκὴ ὁμως ἐποχὴ καὶ πρὸ πάντων στοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους εἶχε ξεπέσει περισσότερο. Ποτὲ ἄλλοτε ἴσως ἡ Ἰωλκὸς δὲν εἶχε φτάσει σὲ τέτια παρακμὴ. Ὅμως δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὼς εἶχε ἐγκαταλειπτεῖ: στὰ δυτικὰ καὶ βορειοδυτικὰ τοῦ λόφου βρέθηκαν τάφοι καὶ αὐτῆς τῆς περιόδου καὶ εἶναι φανερὸ πὼς καὶ τότε ἡ θέσις δὲν εἶχε ἐντελῶς ἐρημωθεί (ἓνα ἢ δυὸ ἀσαφῆ χωρία ἀρχαίων συγγραφέων κακῶς νομίστηκε πὼς εὐνοοῦν ἀντίθετη ἄποψη).

* * *

Χριστιανικοὶ χρόνοι — τουρκοκρατία.

Στὴ χριστιανικὴ ἐποχὴ καὶ μάλιστα εὐθὺς ἀπὸ τὶς πρώτες ἑκατονταετηρίδες, ἡ Ἰωλκὸς ἀποτελοῦσε συνοικισμό ὑπολογισμό. Πολὺ πρὶν ὁμως εἶχε χάσει κάθε σημασίαν ὡς ναυτικὸ κέντρο, ἐπειδὴ στὸ μυθὸ τοῦ κόλπου εἶχαν ἀναδειχθεῖ ἄλλες πόλεις ποῦ τὴν παραμέρισαν. Στὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ πῆρε πρώτη φορὰ τὸ χαραχτήρα ὄχυροῦ ποῦ τὸν διατήρησε καὶ σ' ὀλόκληρη τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας· ἡ Ἰωλκὸς ἦταν ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ ἀκόμα ἐποχὴ ἀτείχιστη· τότε ἀπόχτησε τὸ τεῖχος ποῦ μερικὰ τμήματά του διατηροῦνται ὡς σήμερα. Ὡς ὄχυρὸ συμπλήρωνε τὴν ἄμυνα τῆς Δημητριάδας καὶ ἐξυπηρετοῦσε ὀλόκληρη τὴν τότε σχεδὸν ἀνοχύρωτη περιοχὴ. Ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς μερικοὶ ἦταν μεγάλοι γιὰ δυὸ ἢ καὶ τρεῖς νεκρούς, στεγασμένοι μὲ καμάρες· ἓνας ἀρχετὰ παλιῶν χρόνων ἀνῆκε στὴ διάκονο Τετραδία· ἀπ' αὐτὸν προέρχεται ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ μουσεῖου Βόλου ποῦ καταριέται ἐκεῖνον ποῦ θὰ τολμοῦσε νὰ σπλῆσει τὸν τάφο· μὲ τὴ λαϊκὴ ὀρθογραφία τῆς ἐποχῆς λέει τὰ ἑξῆς: «Κοιμητήριον Τετραδίας διακόνου. Ἡ τις αὐτὸ ἀνύξει πάρεξ ἐμοῦ, δαπα-

νήσει αὐτὸν πυρὸς ἑωνίου δήκη». Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἢ λίγο ἀργότερα ὑπῆρχε πάνω στὸ λόφο καὶ στὴν ἴδια θέσῃ τοῦ παλίου ἑλληνικοῦ ναοῦ, ἐκκλησία πού τὰ θεμέλιά της θροῆθησαν στὰ 1889, ὅποτε χτίζονταν ἡ σημερινὴ ἐκκλησία τῶν ἁγίων Θεοδώρων—στὴν ἴδια θέσῃ καὶ αὐτὴ μὲ τὰ παλιότερα χτίσματα λατρείας.

Ποῖν ἀρχίσει ἡ ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας ξέρομε πὸς τὸ ὄνομα τοῦ ὄχυροῦ δὲν ἦταν πιά Ἰωλκός, ἀλλὰ Γόλος. Δὲν ξέρομε πότε παρουνσιάστηκε πρώτη φορὰ τὸ νέο τοπωνύμιον οὔτε ἂν πραγματικὰ ἀποτελεῖ ἄλλη παραφθορὰ τοῦ παλίου, ὅπως τελευταῖα ὑποστηρίζητε. Τὸ νέο τὸ ἀναφέρει ὁ βυζαντινὸς συγγραφεὺς Καντακουζηνός: εἶχε καταληφτεῖ λέει, καὶ ὁ Γόλος κατὰ τὸ 1333 ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ διοικητὴ τῆς Θεσσαλονίκης. Σὲ λίγο ὅμως — κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἴδιου αἰῶνα ἢ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπόμενου — ὁ Γόλος εἶχε περιέλθει στὰ χέρια τῶν τούρκων. Ἐχτὸς ἀπὸ τὸ φρούριον τοῦ Γόλου οἱ τούρκοι εἶχαν κυριέψει, φυσικὰ, τὴν Δημητριάδα, ἀρκετὰ παρακμασμένη τότε, ἀλλὰ σπουδαιότερη ἀκόμα πόλις τῆς περιοχῆς. Δὲ διάλεξαν ὅμως γιὰ ἔδρα τους τὴν Δημητριάδα, παρὰ τὸ ὄχυρὸν φρούριον τοῦ Γόλου, ὅπου ἐγκαταστάθηκε ἡ φρουρὰ τους καὶ ὁ πρῶτος τουρκικὸς πληθυσμὸς πού ἦρθε στὴν περιοχὴ. Ἡ κατάπτωση τῆς Δημητριάδας ἀρχισε ἀπὸ τότε ραγδαία. Στὰ 1521 πού ἦρθε ὁ τούρκος ναυτικὸς καὶ γεωγράφος Πιρὶ Ρεΐς, ἦταν ἕνας ἀσημαντὸς μισοεγκαταλειμμένος συνοικισμὸς· γι' αὐτὸ ἀναφέρει μόνον τὸ κάστρο τοῦ Γόλου. Σὲ λίγο ἡ Δημητριάδα ἐρημώθηκε καὶ στὴν περιοχὴν ἔμεινε μόνον τὸ φρούριον τοῦ Γόλου πού κατοικοῦνταν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τούρκικον πληθυσμὸν· ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς εἶχε ἀποσυρθεῖ στὸ βουνόν, ὅπου εἶχαν ἀρχίσει νὰ δημιουργοῦνται τὰ χωριά. Οἱ τούρκοι ἐνίσχυσαν τὸ τεῖχος τοῦ Γόλου καὶ ἔχτισαν μέσα ἓνα ἢ δύο τεμένη τῆς νέας θρησκείας. Τὸ ἓνα σώζεται (σὲ νεώτερον χρόνον ἐπισκευασμένον): τὸ φρούριον εἶχε κυριευτεῖ ἀπὸ τοὺς βενετούς τοῦ Μοροζίνι στὰ 1655, ὅποτε τὸ τεῖχος εἶχε ὑποστῆ μεγάλης ζημίας. Οἱ τούρκοι τὸ ἐπισκεύασαν ἀργότερα. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 τὸ εἶχαν ἐφοδιάσει γιὰ τὴν ἀμυνά του μὲ ἰσχυρὰ πυροβολεῖα πού μαζί μὲ τὰ ἀπέναντι (στὰ Πευκάλια) προστάτευαν τὸ λιμάνι. Στὸ λιμάνι ναυλοχοῦσε μοῖρα τοῦ στόλου πού εἶχε νικηθεῖ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1827 ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν στόλον, μὲ τὸ ἀτμοκίνητο Καρτερίαν καὶ ἄλλα πλοῖα, ὑπὸ τὸν Ἄστιγγα. Τὸ φρούριον ἔγινε ἑλληνικόν, μαζί μὲ ὀλόκληρον τὴν Θεσσαλία, στὰ 1881 καὶ στὰ 1889 ἔγινε ἡ πρώτη κατεδάφιση διαφόρων τμημάτων τοῦ τεύχους· ἄλλες κατεδαφίσεις ἔγιναν ἀργότερα, ὑπολείπονται ὅμως ἀκόμα μερικὰ μέρη. Πολὺ ποῖν εἶχε ἀρχίσει νὰ δημιουργεῖται γύρω ἀπὸ τὸ τουρκικὸν φρούριον ὁ σημερινὸς Βόλος, ἀλλὰ γιὰ τὸ σχηματισμὸν τοῦ Βόλου θὰ γίνεῃ λόγος παρακάτω.

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Ἡ θέση τῆς Ἰωλκοῦ δὲν ἔχει ἀκόμα προσδιορισθεῖ μὲ ἐπιγραφικὸ εὐρημα· ἡ τοποθέτησή της στὸ λόφο τῶν Ἄγ. Θεοδώρων στηρίζεται στὴ μελέτη τῶν τοπογραφικῶν ἐνδείξεων τῶν ἀρχαίων πηγῶν καὶ σὲ μερικὰ εὐρήματα τῆς πολὺ περιορισμένης ἀρχαιολογικῆς ἐρευνας ποὺ ἔγινε ὡς τὰρα στὸ λόφο. Ὡς τὰ 1908 πίστευον πὼς ἡ Ἰωλκὸς ἦταν στὸ λόφο τῆς Ἐπισκοπῆς. Ὁ Τσοῦντας ποὺ δὲν ἔβλεπε στὸ λόφο αὐτὸ χτίσματα πολιοτέρα τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας βρῆκε ἀστήριχτη τὴ γνώμη καὶ πρότεινε τὸ λόφο τῶν ἁγίων Θεοδώρων. Ἡ ἄποψη τοῦ Τσοῦντα ἔγινε δεχτή, γιὰτὶ ἡ θέση καὶ ἐπιχώση τῆς χαλκῆς ἐποχῆς ἔχει καὶ πλησιέστερη πρὸς τὰ μυκηναϊκὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς εἶναι, καὶ μὲ τὶς ἀρχαῖες τοπογραφικὰς ἐνδείξεις συμφωνεῖ. Ἀναφέρουμε τὶς ἐνδείξεις αὐτὰς παρακάτω, στὸ λόγο γιὰ τὴ θέση τῶν Παγασῶν καὶ τῆς Δημητριάδας. Σχετικὰ μὲ τὸν Ἄναυρο, ὁ ὁποῖος ἀδικαιολογητὰ ταυτίζεται ἀπὸ τοὺς ξένους ἀρχαιολόγους μὲ τὸν Ξερῖά, μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε πὼς μάλον εἶναι ὁ χεῖμαρρος ποὺ ἡ κοίτη του περνάει δυτικὰ τοῦ λόφου τῶν ἁγ. Θεοδώρων (ποὺ ἐπικράτησε νὰ θεωρεῖται ὡς ὁ ἀρχαῖος Κρουσίνδων)· ὁ ταυτισμὸς αὐτὸς συμφωνεῖ μὲ τὸ ἀναφερόμενο στὴν ψδ'Ἡσιόειδα Ἄσπίδα Ἡρακλέους πὼς ὁ Ἄναυρος παρέσυρε καὶ ἐξαφάνισε τὸν τάφο τοῦ Κύκνου (βλ. παρακάτω, σελ. 31· ὁ χεῖμαρρος αὐτὸς — ποὺ συχνὰ κατεβάξει περισσότερο νερὸ ἀπὸ τὸν Ξερῖά καὶ δὲν ξεραίνεται τὸ καλοκαίρι παρὰ μόνον σὲ περιόδους μεγάλης ξερασίας, ὅταν πολὺ νερὸ εἶναι ἀπορατῆτο γιὰ τὸ πότισμα τῶν κήπων τῆς Ἄγ. Παρασκευῆς Μπαξέδων — ἔχει παρασύρει ἀρχαῖους τάφους καὶ σὲ νεώτερος χρόνους, γιὰτὶ περνάει μέσα στὸ χῶρο ποὺ θεωρεῖται ὡς τὸ νεκροταφεῖο τῆς Ἰωλκοῦ) συμφωνεῖ ἐπίσης μὲ τὸ περιεχόμενο ἐνὸς χωρίου τοῦ Σιμωνίδη ποὺ τὸ ἔσωσε ὁ Ἀθῆναιος (4, 172E), σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο ὁ Μελέαγρος ἔβαλε ἐξ Ἰωλκοῦ πάντα ἀπὸ τὸν Ἄναυρο. Ὁ χεῖμαρρος αὐτὸς βρίσκεται πραγματικὰ πολὺ κοντὰ στὸ λόφο, ὡστε μπορούσε νὰ βάλει πάνω ἀπὸ τὴν κοίτη του. Ἡ ἀρχαιολογ. ἔρευνα ἀπεκάλυψε στὸ λόφο τῆς Ἰωλκοῦ: 1) ἴχνη μεγάλου καὶ κάτω στρώμα νεολιθικὸ (Ἀρβανιτόπουλος). 2) 16 τάφους στὰ κράσπεδα τοῦ λόφου ὀρθογώνιους μὲ χτιστὰ τοιχώματα ἢ πλάκες σὰν τοὺς 178 τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνιοῦ ποὺ ἀνήκουν στὴν ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ (μερικοὶ στὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ καὶ ἄλλοι στὴν ἀκόμα ἀρχαιότερη ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ). 3) Τρεῖς θολωτοὺς τάφους, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους δύο εἶναι τοῦ Διμηνιοῦ (βλ. παραπάνω σελ. 26). Ὁ τρίτος εἶναι δυτικὰ τοῦ λόφου, στὴ συνοικία Καπακλί καὶ δίπλα στὴν ἐκεῖ ἐκκλησία τῶν ἁγίων Ἀναργύρων. Ὅπως τοῦ Διμηνιοῦ, διατηρεῖται καὶ αὐτὸς σὲ καλὴ κατάστασι· μόνον ἡ θύλος ἔχει καταρρεύσει. Εἶναι τάφος οἰκογενειακὸς· 20 τουλάχιστον νεκροὶ εἶχαν ταφεῖ. Βρέθηκαν θραύσματα ἀγγείων τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, φύλλα χρυσοῦ, κομμάτια ἀπὸ χάλκινο θέλος καὶ ἀπὸ ἀργυρὰ σκεῦη, κοσμητήματα ἀπὸ ὀσολομάξα. 4) Θολωτὸ κακοχτισμένο τάφο τοῦ τέλους τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς, ΒΔ τοῦ λόφου, στὴ θέση ποὺ βρίσκεται σήμερα τὸ ἐργοστάσιον οἰνοπνευματοποιίας (βλ. παραπάνω σ. 26). 5) Πολλοὺς τάφους τῶν ἱστορικῶν χρόνων στὴ θέση Πασπαλιά, κοντὰ τὸ Καπακλί. 6) Τάφους ρωμαϊκοὺς καὶ ἴχνη ὕδραγωγείου στὸν πρόπεδος τοῦ λόφου. 7) Πολλοὺς τάφους παλαιохριστιανικοὺς στὴ θέση τοῦ ἐργοστασίου οἰνοπνευματοποιίας. Στὰ δυτικὰ καὶ τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ λόφου, ἐκεῖ ποὺ εἶναι ἡ συνοικία Καπακλί ὡς τὸ ἐργοστάσιον οἰνοπνευματοποιίας ὑπῆρχε νεκροταφεῖο τῆς Ἰωλκοῦ ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ ὡς τὴ σύγχρονη. Σήμερα τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Βόλου εἶναι ἀκόμα ἰδρυτικότερα. Τὸ φρούριον ποὺ θεωρεῖται παλαιохριστιανικὸ εἶχε σχῆμα τετράπλευρον μὲ δύο μεγάλους στορογγυλοὺς πύργους στὴ ΝΑ καὶ ΝΔ γωνία. Στὴ νότια πλευρὰ ἦταν ἡ κύρια εἴσοδος μὲ πύλη μαρμαρινὴ τοξωτὴ· στὴν ἀπέναντι θόρεια πλευρὰ ὑπῆρχε δεύτερη πύλη.— Τὸ τζαμί πιστεύεται πὼς χτίστηκε στὸν 16ον αἰῶνα (ἴσως ὅμως καὶ πιὸ ἀργά)· σῶζεται σὲ καλὴ κατάστασι, γιὰτὶ εἶχε σὲ πολὺ νέους χρόνους ἐπισκευασθεῖ.

ΠΑΓΑΣΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΑ

I. - ΠΑΓΑΣΕΣ

Ἄ λόφος δεξιὰ τοῦ δρόμου Βόλου — Ἀλιμουῦ καὶ πάνω ἀπὸ τὰ

Δόντια περιλαμβάνεται μέσα στα τείχη τῆς ἑλληνιστικῆς Δημητριάδας. Πρὶν ὅμως χτιστεῖ ἡ Δημητριάδα, ἀνῆκε στὶς Παγασές, κ' ἦταν ἡ παλιὰ ἀκρόπολις καὶ ὁ πυρῆνας τῆς ὀνομαστῆς αὐτῆς πόλης. Ἡ ἔρευνα ποὺ ἔγινε στὸ λόφο αὐτὸ ἀποκάλυψε, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα, ἓνα σημαντικό ἱερὸ ποὺ ἓνα μέρος του εἶναι λαξεμένο στὸ βράχο· ἡ λατρεία στὸ χῶρο αὐτὸν εἶναι ἀρχαιότατη, πρὸ πάντων στὸ κοίλωμα ποὺ ἔχει γίνεи σὲ βάθος 2,50 μ. περίπου. Στὸς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς Δημητριάδας τὸ ἱερὸ εἶχε ἐπισκευαστεῖ καὶ ἀπὸ τὸ ἐπισκευασμένο προέρχονται τὰ ἐξαιρετὰ ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτὰ (κυμάτια) τοῦ μουσείου Βόλου· μ' αὐτὰ στολίζονταν ὁ τοῖχος ποὺ περιέβαλλε τὸ ἱερὸ καὶ ἡ εἴσοδος του.

Κύνκος — Ἡρακλῆς.

Γιὰ τὴν ὑπαρξη ἑνὸς περιφρῆμου ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνα στὶς Παγασές μιλάει ἡ παράδοση. Ὁ σχετικὸς μῦθος εἶναι γνωστὸς προπάντων ἀπὸ τὸ ψευδο-ησιόδειο ἐπύλλιο «ἀσπίς Ἡρακλέους» ποὺ ἀποτελεῖται, στὴ σημερινή του μορφή, ἀπὸ 480 στίχ. καὶ ποὺ θεωρεῖται παλιότερο ἀπὸ τὸν βον αἰῶνα. Σύμφωνα μ' αὐτὸ, στὸ ὀνομαστὸ ἱερὸ τῶν Παγασῶν λατρεύονταν ὁ Ἀπόλλωνας. Ἐνας αἰμοχαρῆς ὅμως πολεμιστῆς, ὁ γιὸς τοῦ Ἄρη Κύνκος, ἐμπόδιζε τοὺς ἀνθρώπους νὰ λατρεύουν τὸν Ἀπόλλωνα. Ὁ Κύνκος εἶχε ἐγκατασταθεῖ μέσα στὸ τέμενος (σύμφωνα μ' ἄλλη παραλλαγή εἶχε πιάσει τὸ δρόμο ποὺ ὀδηγοῦσε πρὸς αὐτὸ) καὶ σκοτόνε τοὺς προσκυνητές. Μὲ τὰ κρῆνια τῶν σκοτωμένων εἶχε ὑψώσει πελώρια πυραμίδα. Ὁ Ἡρακλῆς ἀνάλαβε ν' ἀπαλλάξει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴ μάστιγα τοῦ Κύνκου: ὅταν ἔφτασε μὲ τὸν Ἰόλοιο στὶς Παγασές, βρῆκε τὸν Κύνκο μέσα στὸν ἱερὸ χῶρο τοῦ Ἀπόλλωνα. Ὁ Κύνκος στὴ θέα του εὐχαριστήθηκε καὶ εἰτοιμάστηκε νὰ τὸν σκοτώσει. Κατὰ τὸ φοβερὸ ὅμως ἀγῶνα ποὺ ἐπακολούθησε ὁ Ἡρακλῆς νίκησε καὶ σκοτόωσε τὸν Κύνκο· ὁ Ἄρης θέλησε νὰ ἐκδικηθεῖ καὶ σηκώθηκε ἀντιμέτωπος, ἀλλὰ τραυματίστηκε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸν Ἡρακλῆ καὶ ἔφυγε ντροπισσμένος στὸν Ὀλυμπο. Τὸ πῶμα τοῦ Κύνκου τὸ ἔθαψε (κατὰ τὸ ἐπύλλιο) ὁ πεθερὸς του, βασιλιάς τῆς Τραχίνας Κήρυκας κοντὰ στὴν κοίτη τοῦ Ἀναύρου, ὅπου τοῦ ἔκαμε τύμβο. Ὁ Ἀπόλλωνας ὅμως προκάλεσε βροχὴ δυνατὴ, τὸ ποτάμι πλημμύρισε, παράσυρε τὸν τάφο καὶ τὸν ἐξαφάνισε.

Στὸ περιστατικὸ τοῦ Κύνκου ποὺ ὡς θέμα ἦταν πολὺ ἀγαπητὸ ὄχι μόνον στὴν ποίηση, ἀλλὰ καὶ στὶς εἰκαστικὲς τέχνες (παράσταση τοῦ ἀγῶνα Ἡρακλῆ—Κύνκου ὑπάρχει σὲ μιὰ μετόπη τοῦ θησαυροῦ τῶν ἀθηναίων στοὺς Δελφούς, ἄλλες εἶδε ὁ Παιουσανίας στὴν ἀκρόπολις καὶ στὸ θρόνο τοῦ Ἀπόλλωνα τῶν Ἀμυκλῶν) διατηρεῖται ἴσως ἀνάμνηση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ δυὸ διαφορετικῶν λατρεῖων: φαίνεται πὼς στὸ μυχὸ τοῦ Παγασιτικοῦ ὑπῆρχε μιὰ σπουδαία προϊστορικὴ λατρεία ποὺ ἀντικαταστάθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὴ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα. Αὐτὸ φυσικὰ θὰ ἔγινε ἔπειτα ἀπὸ ἀλλαγὴ τοῦ πληθυσμοῦ· ὁ νέος λαὸς ἦταν ἀντιμέ-

τωπος καὶ πρὸς τὸν ἴδιον τὸν παλιὸν πληθυσμὸν καὶ πρὸς τὶς δοξασιές του· γι' αὐτὸ σύμφωνα με μιὰ παραλλαγή τοῦ μύθου, τὸν Κύκνο τὸν σκότωσε ὁ Πηλέας ἢ ὁ Ἀχιλλέας.

Ἔτυμολογία.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κύκνο, ἡ παράδοση σχετίζει ἀκόμα τὶς Παγασές με τὴ ναυπηγία τῆς Ἀργοῦς: ὁ Στράβωνας λέει πὼς ἐτυμολογοῦσαν μερικοὶ τὶς Παγασές ἀπὸ τὸ θρυλικὸ καράβι ποῦ ἔγινε στὴν ἐκεῖ παραλία. Ὁ Ἀπολλώνιος ὁ ρόδιος πάλι ἀναφέρει πὼς οἱ ἀργοναῦτες ἴδρυσαν στὴν ἀκτὴ ἀπὸ ὅπου ξεκίνησαν ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνα ἀκτίου ἢ ἐμβασίου, δὲν ἔχει ὅμως ἐξακριβωθεῖ, ἂν στὴ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα τῶν Παγασῶν διατηρήθηκαν καὶ τὰ ἐπίθετα αὐτά. Ὅσο γιὰ τὴν ἐτυμολογία τῶν Παγασῶν, εἶναι ἴσως ἀπίθανη ἡ σχέση τους, με τὴ ναυπηγία τῆς Ἀργοῦς, ἂν καὶ εἶναι πιθανὸ νὰ ὑπῆρχε ἀνεξάρτητον ἓνα σπουδαῖο ναυπηγεῖο στὸ μυχὸ τοῦ Παγασιτικοῦ καὶ μάλιστα κοντὰ στὶς Παγασές, ἐκεῖ ποῦ ὑπάρχει καὶ σήμερα ἓνα καὶ ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας ὁπότε ἡ θέση Πευκάκια ἦταν γνωστὴ με τὸ ὄνομα Ἐαρσανάς). Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τῶν Παγασῶν δύσκολα μπορεῖ νὰ ξεκινήσει ἀπὸ ρίζα ἑλληνικὴ καὶ γι' αὐτὸ τείνουν πολλοὶ σήμερα νὰ παραδεχτοῦν πὼς πρόκειται γιὰ τοπωνύμιον προελληνικόν· καὶ φαίνεται πολὺ πιθανόν, ἂν σκεφτεῖ κανεὶς πὼς ἡ τοποθεσία κατοικεῖται ἀπὸ ἐποχὴ πολὺ παλιά.

Ἐπίγειο τῶν Φερῶν.

Πραγματικὰ ἡ ἔρευνα στὸ λόφο πάνω ἀπὸ τὰ Δόντια ἀποκάλυψε λείψανα κατοικιῶν, θραύσματα ἀγγείων καὶ ἄλλα ἀντικείμενα τῆς δευτέρας περιόδου τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, δηλ. τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τοῦ Διμητιοῦ. Ὑπῆρχε λοιπὸν ἤδη ἀπὸ τὴν τρίτη χιλιετηρίδα συνοικισμὸς στὸ λόφο αὐτόν. Κατοικίες θὰ ὑπῆρχαν ἐπίσης καὶ γύρω ἀπὸ τὸ λόφο, ὅπως στὸ Διμήμι καὶ τὸ Σέσκλο. Κατὰ τὴν μυκηναϊκὴ ἐποχὴ κατοικοῦνταν ἐπίσης ἡ ἔχταση ἕως τὰ Πευκάκια, ὅπως καὶ κατόπιν (ὑπάρχουν εὐρήματα ἀπὸ ὅλες τὶς κατόπιν περιόδους). Κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους (πρὶν ἀπὸ τὸν βον αἰῶνα) ἡ Ἰωλκός, ἂν καὶ παραχμασμένη, ἐξυπηρετοῦσε ὡς ἐπίγειο τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Θεσσαλίας. Ἀπὸ τὸν βον ὅμως αἰῶνα εἶχε ἐκδηλωθεῖ ἡ τάση γιὰ ἀνάδειξη τῶν Φερῶν, τῆς ὀνομαστῆς πόλης τῆς Πελασγιώτιδας. Οἱ φεραῖοι, οἱ πλησιέστεροι πρὸς τὴ θάλασσα ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν μεγάλων κέντρων τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδας, εἶχαν σκεφτεῖ, ἤδη ἀπὸ τὸν βον αἰῶνα, ν' ἀποχτήσουν δικὸν τους ἐπίγειο καὶ νὰ ὠφελοῦνται ἀπὸ τὴν ἐξαγωγή τῶν θεσσαλικῶν προϊόντων καὶ ἀπὸ τὶς εἰσαγωγές στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Θεσσαλίας. Ἀφαίρεσαν λοιπὸν ἀπὸ τοὺς μάγνητες τὴν πλησιέστερη πρὸς τὶς Φερές ἀκτὴ τοῦ Παγασιτικοῦ, ἀπὸ τὰ Πευκάκια ὡς τὸ ἀκρωτήρι Ἀγκίστρι, καὶ διοργάνωσαν σὲ ἐπίγειόν τους τὶς Παγασές, δηλ. τὸ συνοικισμὸν ἢ τοὺς συνοικισμοὺς ποῦ θβοίζονταν ἀνάμεσα στὸν πάνω ἀπὸ τὰ Δόντια λόφο ὡς τὴν ἀκρο-

γιαλιὰ τῶν παλιῶν ἀλγκῶν. Τὴν ἔγταση δυτικὰ τῶν Πευκακίων καὶ βορειοανατολικά τοῦ λόφου τῶν Παγασῶν ποὺ ἐπίσης ἦταν κατοικημένη, τὴν ἄφησαν στὴ Μαγνησία.

Ἄλος — Παγασές.

Τὸ καινούργιο λιμάνι ἄργησε νὰ ἐξελιχτεῖ σὲ ἀξιόλογο ἐπίνειο. Στὸν βον, ὅπως καὶ στὸν 5ον αἰῶνα, ἡ σπουδαιότερη πόλη τῶν κρασπέδων τοῦ Παγασιτικοῦ δὲν ἦταν οὔτε ἡ Ἴωλκός οὔτε οἱ Παγασές, παρὰ ἡ Ἄλος, μὴ πόλη

Εἰκ. 6. Τεῖχος τῶν Παγασῶν.

(Πάνω ἔστὸ ὄψωμα Νταμάρι, θλ. τὸ σχέδιο Παγασῶν καὶ Δημητριάδας στὸ ἀρχαιολογικὸ μέρος.)

τῆς δυτικῆς ἐσοχῆς τοῦ κόλπου, κοντὰ στὸ σημερινὸ Ἄλμυρό. Κατὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ξέρξη, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἡρόδοτος, ὅταν οἱ νότιοι Ἕλληνες εἶχαν πρὸς στιγμὴν ἀποφασίσει ν' ἀμυνθοῦν στὰ Θεσσαλικά Τέμπη καὶ νὰ μὴ ἀφήσουν τοὺς πέρασες νὰ κατεβοῦν στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, ἔστειλαν τὰ μεταγωγικά πλοία μὲ τὸ στρατὸ ὄχι στὶς Παγασές, παρὰ στὴν Ἄλο, ἀν καὶ ἀπὸ τὶς Παγασές ὁ δρόμος πρὸς τὰ Τέμπη εἶναι συντομώτερος· ὁ στρατὸς ἐκεῖνος, ὅταν πείστηκε πὸς δὲν μπορούσε ν' ἀναγκάσει ἐκεῖ τὴν προέλαση τῶν περσῶν, ξαναγύρισε στὴν Ἄλο καὶ ξαναπῆρε τὰ πλοία γιὰ τὴ νότια Ἑλλάδα. Ὁ ἴδιος συγγραφέας ἀναφέρει πὸς καὶ ὁ Ξέρξης, κατεβαίνοντας πρὸς τὴ Στερεὰ, στάθηκε στὴν Ἄλο, ὅπου τοῦ διηγήθησαν τὰ περὶ τοῦ κτίστου τῆς Ἀθάμα, τοῦ Φοῖξου, τῆς Ἴνους καὶ περὶ τῶν ἀνθρωποθυσιῶν ποὺ συνηθίζονταν στὸ ἐκεῖ ἱερὸ τοῦ λαφυρστίου Διός. Ἡ πληροφορία πὸς ἡ Ἄλος θεωροῦνταν κτίσμα τοῦ Ἀθάμα, ποὺ ἦταν καὶ τοῦ βοιωτικοῦ

Ἵορχομενοῦ κτίστης καὶ ἡγεμόνας, εἶναι ἀξιοσημεῖωτη. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ὄχι μόνον ἡ Ἰωλκός, παρὰ καὶ ἡ Ἔλος, δηλ. καὶ τὰ δύο ἀξιόλογα κέντρα πού ἀναπτύχτηκαν στὶς δύο ἑσυχές τοῦ Παγασιτικοῦ ἦταν δημιουργήματα τοῦ δαιμόνιου λαοῦ τῶν μινιῶν· οἱ μινίες πρῶτοι ἔφεραν σὲ ἐπαφὴ τοὺς κατοίκους τῆς Θεσσαλίας μὲ τοὺς κατοίκους τῶν νησιῶν καὶ τῶν παραλίων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας.

Ἄλλὰ ἂν καὶ εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὰ περιστάτικα πού ἀναφέραμε πὼς οἱ Παγασῆς δὲν εἶχαν ἀκόμα τὴν ἐμπορικὴ καὶ ναυτικὴ κίνηση τῆς Ἔλος, ὅμως ἡ φήμη τους ἦταν μεγάλη καὶ στὸν 5ον αἰῶνα· ὁ Ἡρόδοτος π.χ. δὲν ὀνομάζει τὸν κόλπο ἀπὸ τὴν Ἔλο, παρὰ ἀπὸ τὶς Παγασῆς («ὁ ἐπὶ Παγασέων φέρων»)· τοῦτο ἐξηγεῖται καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ τοπωνυμίου τῶν Παγασῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν παράδοση πού εἶχε καταστήσει πρὸ γνωστὰ τὰ κέντρα τοῦ βόρειου μυχοῦ τοῦ κόλπου.

Ἡ μεγάλη ἀκμὴ τῶν Παγασῶν.

Ἀπὸ τὸν καιρὸ πού οἱ Παγασῆς περιῆλθαν στὴν κατοχὴ τῶν φεραίων, ἡ τύχη τους συνδέθηκε στενὰ μὲ τὴν ἱστορία τοῦ ὀνομαστοῦ κέντρου τῆς Πελασγιώτιδας. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν Φερῶν καὶ τῶν Παγασῶν προχωρεῖ ἀδιάκοπα καὶ παράλληλα γιὰ νὰ φτάσει στὸ κατακόρυφόν της κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα. Ἡ δημιουργία τοῦ ἐπινείου αὐτοῦ προκάλεσε τὴν ἀνάδειξη τῶν Παγασῶν καὶ ἔθεσε τὰ οἰκονομικὰ θεμέλια τῆς ἀκμῆς τῶν Φερῶν.

Μιὰ ἐντατικὴ προσπάθεια εἶχε ἀρχίσει στὶς Φερές ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ ἐλέγχου στὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Θεσσαλίας. Ὁ κυριώτερος ἀντίπαλος ἦταν ἡ Λάρισα μὲ τὴν παλιὰ πολιτικὴ παράδοση· πρὶν φτάσουν στὴ στρατιωτικὴ σύγκρουση οἱ φεραῖοι συγκέντρωσαν τὴ δραστηριότητά τους πρὸς ἓνα οἰκονομικὸ πόλεμον πού μέρος του ἀποτελεῖ ἡ νομισματικὴ συμφωνία μὲ τοὺς σποτουσσαίους καὶ μελιταίους· ἡ ἀντίθεση μὲ τὴ Λάρισα ἀδιάκοπα μεγάλωνε καὶ κατὰ τὸ 404 ὁ τύραννος τῶν Φερῶν Λυκόφρωνας πολέμησε ἐναντίον της. Οἱ φεραῖοι νίκησαν, καί, ὅταν σὲ λίγο τύραννος ἔγινε ὁ Ἰάσωνας, οἱ Φερῆς εἶχαν καὶ τὴν οἰκονομικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴ στρατιωτικὴ ὑπεροχὴ στὴ Θεσσαλία.

Ἡ πεντηκονταετία ἀπὸ τὰ 400 ὡς τὰ 350 μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ χρυσὴ περίοδος τῆς ἀκμῆς τῶν Φερῶν καὶ μαζί μ' αὐτὲς τῶν Παγασῶν. Οἱ Παγασῆς εἶχαν γίνει πιά ἡ σπουδαιότερη πόλη τῶν κρασπέδων τοῦ Παγασιτικοῦ, ἐνῶ ἡ Ἔλος εἶχε ἀρχίσει νὰ παρακμιάζει. Τὸ θεσσαλικὸ σιτάρι ἐξάγονταν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὶς Παγασῆς. Ξέρουμε πὼς καὶ οἱ θηβαῖοι ἀκόμα ἀναγκάζονταν κάποτε νὰ ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν εὐφορο κάμπο τους γιὰ νὰ προμηθεύονται σιτάρι ἀπὸ τὶς Παγασῆς. Ξέρουμε ἐπίσης πὼς ζῶα ἐξάγονταν πολλὰ ἀπὸ τὶς Παγασῆς γιὰ τὸ κρέας. Ἀναφέρεται ἀκόμα πὼς οἱ Παγασῆς παρεῖχαν δούλους, δὲν

εἶναι ὅμως γνωστὸ ἂν ὑπῆρχαν στὶς Παγασὲς πρόσωπα πού ἀσχοῦσαν συστηματικὰ τὸ ἐμπόριο τῶν δούλων.

Οἱ εἰσαγωγῆς ἐπίσης ὄχι μόνο γιὰ τὶς Φερέες, ἀλλὰ κατὰ μέγα μέρος γιὰ ὁλόκληρη τὴ Θεσσαλία, γίνονταν ἀπὸ τὶς Παγασὲς. Στὸ λιμάνι τοὺς ἀγκυροβολοῦσαν πλοῖα μεγάλα, συχνὰ ἀπὸ πολὺ μακρινοὺς τόπους τῆς ἀνατολῆς (αἰγυπτιακὰ καὶ συριακὰ ἀντικείμενα βρέθηκαν στὶς Φερέες καὶ στὶς Παγασὲς): πολλοὶ ξένοι ἐξακολουθοῦσαν νὰ κατοικοῦν ἐκεῖ καὶ κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα, ὅποτε οἱ Παγασὲς εἶχαν συγχωνευθεῖ μὲ τὴ Δημητριάδα. Μεγάλοι ἔμποροι φυσικὸ ἦταν νὰ εἶναι ἐγκαταστημένοι στὶς Παγασὲς· μερικοὶ μάλιστα εἶχαν τὴ φήμη βαθυπλούτων· ἀπὸ ἕνα ἀνέκδοτο τοῦ Πολύαινου μαθαίνουμε πὺς καὶ ὁ Ἰάσωνας τῶν Φερωῶν εἶχε πολὺ πλούσιο ἀδελφὸ στὶς Παγασὲς πού ἦταν ὅμως καὶ πολὺ φιλάργυρος· γιὰ νὰ τοῦ ἀποσπάσει ἕνα μέρος τοῦ πλούτου ὁ Ἰάσωνας μεταχειρίστηκε τὸ ἐξῆς τέχνασμα: τὸν κάλεσε μιὰ μέρα στὶς Φερέες γιὰ νὰ δώσει τὸ ὄνομα στὸ νεογέννητο παιδί του, ἐνῶ ὁ ἴδιος βρῆζε εὐκαιρία νὰ κατεβεῖ μὲ ἐνόπλους ἀνθρώπους του στὶς Παγασὲς καὶ νὰ ληστῆφει τὸ σπῆτι του· ὁ φιλάργυρος ἀδελφός, ὅταν ἔμαθε πὺς ἐ π ο ρ θ ἡ θ η τὸ σπῆτι του ὀνόμασε τὸ παιδί Π ο ρ θ ἄ ο ν α .

Πνευματικὴ Ζωή.

Ἔτσι οἱ Παγασὲς κατὰ τὴν περίοδο τῆς μεγάλης ἀκμῆς ἦταν ἕνα σημαντικὸ ἐμπορικὸ κέντρο· ἂν παραλλάξ ἦταν καὶ μιὰ ἐστία πνευματικῆς ζωῆς, δὲν τὸ ξέρομε. Φαίνεται ὅμως πὺς ἡ μεγάλη ἐμπορικὴ ἀνάπτυξις εἶχε γίνει εἰς βάρος τῆς πνευματικῆς. Στους παλιούς χρόνους οἱ Παγασὲς εἶχαν, ὅπως εἶπαμε, ἀξιόλογη θέσι στὴν ἠρωϊκὴ παράδοσις. Οἱ ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν ἐνδοξὴ ἐκείνη ἐποχὴ δὲ χάθηκαν, φυσικὰ, στὸν 5ον καὶ τὸν 4ον αἰῶνα. Στὸ λόφο πού εἶχε ἀποτελέσει ἄλλοτε τὸν πυρῆνα τῶν Παγασῶν ὑπῆρχε πάντα τὸ σεμνὸ ἱερό. Ὁ Ἀπόλλωνας, ὁ παγασαῖος ἢ παγασίτης, ἦταν πάντα ἡ κυριώτερη θεότης πού λατρεύονταν στὴν πόλι. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα, λατρεύονταν, ὅπως θὰ τὸ περιμένε κανεὶς σὲ μιὰ πόλι θαλασσίνη, ὁ Ποσειδῶνας (ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή σ' αὐτὸν τοῦ 5ου αἰῶνα βρέθηκε μέσα στὴν περιοχὴ τῶν Παγασῶν) καὶ ὁ Διόνυσος ὁ πελάγιος (ὁ προστάτης τῶν τίμων ναυτικῶν καὶ τιμωρὸς τῶν πειρατῶν, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν περιπέτειά του μὲ τοὺς τυρρηνοὺς): ἐπίσης λατρεύονταν ἡ Ἄρτεμις, ἡ θεὰ πού εἶχε τὴ σημαντικώτερη θέσι στὴ λατρεία τῆς Ἰωλκοῦ, ὄχι ὅμως ἐδῶ ὡς «ἰωλκία», ὅπως στὴ Δημητριάδα, ἀλλὰ ὡς «παγασίτιδα».

Παρακμὴ τῶν Παγασῶν.

Ἡ ὑπεροχὴ ὅμως τῶν Φερωῶν ἐνοχλοῦσε τὶς μεγάλες πόλεις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Θεσσαλίας. Καὶ ἡ Φάρσαλος ἀκόμα πού ἦταν σύμμαχος προσπαθοῦσε νὰ βρεῖ τρόπο γιὰ νὰ ἀντιταχθεῖ στὰ σχέδια τῶν φεραίων τυράννων.

Ἄλλὰ καὶ ἔξω ἀπὸ τῆ Θεσσαλίας ἔγιναν μισητοὶ οἱ φεραῖοι, ὅταν ἐκδήλωσαν τὴν πρόθεσίν τους νὰ πάρουν τὴν ἡγεμονία σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Γιὰ τὰ σχέδια αὐτὰ ἤρθαν σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς θηβαίους καὶ ἔπειτα καὶ μὲ τὸ Φίλιππο 2ο τῆς Μακεδονίας.

Ἦδη ἀπὸ τὰ 370 οἱ τύραννοι ἔβλεπαν τοὺς κινδύνους ποὺ ἀπειλοῦσαν τὴν ἡγεμονία τους καὶ ἄρχισαν νὰ ἐνισχύουν τὶς φρουρὰς σὲ διάφορα ἐπίκαιρα σημεῖα καὶ νὰ τὰ ὀχυρώνουν· ὄχι πολὺ μετὰ τὴ χρονολογία αὐτὴ πρέπει νὰ κατασκευάσαν καὶ τὸ τεῖχος τῶν Παγασῶν ποὺ τὰ λείψανά του διατηροῦνται καὶ σήμερα πρὸς τὰ νότια τοῦ τεύχους τῆς Δημητριάδας.

Τὸ τέλος τῆς Φεραϊκῆς ἡγεμονίας ἔφτασε, ὅταν οἱ Φερεῖς ἤρθαν σὲ σύγκρουση μὲ τὸ Φίλιππο τῆς Μακεδονίας. Στὰ 353 ὁ Φίλιππος πολιορκησε τὶς Παγασές καὶ τὶς κυρίεψε. Σὲ λίγο καὶ οἱ Φερεῖς περιῆλθαν στὴν ἐξουσία του. Ἀπὸ τὶς πρῶτες φροντίδες του ἦταν νὰ ἀφαιρέσει τὶς Παγασές ἀπὸ τοὺς φεραῖους καὶ νὰ τὶς ἐνώσει πάλι μὲ τὴ Μαγνησία. Ἔτσι στὰ 352 χωρίζουν πάλι οἱ τύχες τῶν Παγασῶν καὶ τῶν Φερωῶν, καὶ οἱ Παγασῆς ἀρχίζουν νὰ παρακμάζουν, ἐπειδὴ παύουν νὰ εἶναι ἐπίκειο τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Θεσσαλίας. Οἱ φεραῖοι ἐξ ἄλλου καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ θεσσαλικοῦ κἀμπου ἔμειναν χωρὶς ἀξιόλογο λιμάνι. Τοῦτο τοὺς ἀνάγκασε νὰ στραφοῦν εἰς διπλικὴ ἐσοχὴ τοῦ κόλπου, ὄχι ὅμως πιά στὴν Ἄλο ποὺ εἶχε παρακμάσει, ἀλλὰ στὴν ἀκρογιαλιά τῶν φθιωτῶν Θηβῶν (στὴ σημερινὴ νέα Ἀγχίαλο), ὅπου ἄρχισε νὰ δημιουργεῖται μιὰ νέα πόλη. Ἡ πόλη αὐτὴ ἦταν πλησιέστερα στὶς Φερεῖς παρὰ ἢ Ἄλος. Βοηθημένη ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Θεσσαλίας ἀναδείχτηκε γρήγορα καὶ σιγά-σιγά ἀπορρόφησε τὸν πληθυσμὸ τῆς παλαιᾶς πόλης τῶν φθιωτῶν Θηβῶν ποὺ ἦταν ψηλά, στὸ Ἄκιτσι. Ἡ νέα πόλη διατήρησε τὸ ὄνομα Θῆβες καὶ ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχει ὡς τὸν 7ο ἢ 8ο μ. Χ. αἰῶνα μὲ ἱστορία πολὺ στενὰ συνδεμένη μὲ τὰ κέντρα τῆς περιοχῆς τοῦ Βόλου.

Οἱ Παγασῆς ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνα ἔχαναν ἀδιάκοπα τὴ σημασία τους. Στὴν ἀρχὴ ὅμως τοῦ 3ου αἰῶνα ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Δημήτριος ὁ πολιορκητὴς ἀποφάσισε νὰ ἱδρῦσει ἐκεῖ ἓνα ὄχυρὸ καὶ μαζί ν' ἀνανεώσει τὴ σημασία τῆς τοποθεσίας ὡς ἐπικρατοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Θεσσαλίας. Ἔτσι δημιουργήθηκε ἡ πόλη τῆς Δημητριάδας ποὺ τὴν ἱστορία της θὰ παρακολουθήσουμε εὐθὺς παρακάτω. Οἱ παρακμασμένους Παγασῆς περιλήφθηκαν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος μέσα στὰ τεῖχη τῆς νέας πόλης. Ἐξω ἀπ' αὐτὴ ἔμεινε ἓνα μικρὸ τμήμα τους καὶ ἡ μεγάλη ἀκατοίκητη ἔχταση τῶν ἐγκαταλειμμένων πιά τευχῶν τους. Τὸ τμήμα αὐτὸ ἦταν ἓνας ἀσημαντὸς συνοικισμὸς ποὺ προσαρτήθηκε κι αὐτὸς στὴ Δημητριάδα ὡς κόμη. Φαίνεται ὅμως πὼς γρήγορα οἱ περισσότεροι κάτοικοι του συγκεντρώθηκαν μέσα

στήν τειχιωμένη περιοχή τῆς Δημητριάδας. Γι' αὐτὸ μετὰ τὸ συνοικισμό τῆς Δημητριάδας οἱ Παγασές παύουν νὰ μνημονεύονται.

II. - ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΑ

Εἶπαμε (σελ. 32) πὸς οἱ φεραῖοι εἶχαν ἀποσπάσει ἀπὸ τοὺς μάγνητες καὶ προσαρτήσει στήν Πελασγιώτιδα μιὰ λωρίδα γῆς, ἀπὸ τὴς παλιῆς ἀλυγῆς ὡς τὸ λόφο τῶν Παγασῶν, τὸν πάνω ἀπὸ τὰ Δόντια, καὶ πὸς ἄφησαν στὴ Μαγνησία τὴν ἔχταση πρὸς τὰ βόρεια τοῦ λόφου αὐτοῦ ὡς τὰ Πευκάκια. Τόσο τὸ μέρος ποὺ πῆραν οἱ φεραῖοι, ὅσο καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἔμεινε στοὺς μάγνητες κατοικοῦνταν ἀπὸ πολὺ παλιούς χρόνους.

Μαγνησία πόλη.

Ὅταν οἱ Παγασές ἔγιναν φεραϊκές, ὁ διπλανὸς μαγνητικὸς συνοικισμὸς ἔφερε ἴσως τὸ ὄνομα Μάγνησσα ἢ «Μαγνησία» πόλη γιὰ νὰ διαστέλλεται ἀπὸ τὴν τόσο γειτονικὴ θεσσαλικὴ (φεραϊκὴ) πόλη τῶν Παγασῶν. Τὴ Μάγνησσα αὐτὴ ἢ Μαγνησία πόλη ἔκαμε ὁ Δημήτριος ὁ πολιορκητὴς πυρῆνα τῆς πόλης ποὺ ἴδρουσε. Ἡ νέα πόλη ἔφερε τὸ ὄνομα Δημητριάδα ἀπὸ τὰ 293 π.Χ., ὁπότε πιστεύουν πὸς ἔγινε ὁ τειχισμὸς καὶ ὁ συνοικισμὸς τῆς. Φαίνεται ὅμως πὸς καὶ ἀργότερα λέγονταν καμιά φορὰ καὶ Μάγνησσα ἢ Μαγνησία¹.

Ἀνάπτυξη τῆς Δημητριάδας.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ συνοικισμό αὐτὸ, τὰ τείχη τῆς Δημητριάδας ἔλλεισαν μέσα τὸ πυκνοκατοικημένο τμήμα τῶν Παγασῶν, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο — μιὰ ἀσημαντὴ πολίχνη ποὺ ἔφερε τὸ ὄνομα τῶν Παγασῶν — προσαρτήθηκε, ὅπως εἶπαμε, στὴ Δημητριάδα ὡς κώμη. Ὡς κῶμες προσαρτήθηκαν ἀκόμα ἡ Νήλεια, ἡ Ἰωλκός, τὸ Ὀρμίνιο καὶ ἄλλες μαγνητικὲς πολίχνες ποὺ ἀναφέρονται σ' ἐπιγραφὰς καὶ σ' ἓνα χωρίο τοῦ Στράβωνα ποὺ τὸ παραθέτουμε παρακάτω. Ἡ Δημητριάδα ἐνισχύθηκε ἀπὸ τὸ συνοικισμό

1. Μερικοὶ ἐρευνητὲς τελευταία ἀρνοῦνται κατηγορηματικὰ πὸς ὑπῆρξε πόλη ἢ συνοικισμὸς μὲ τὸ ὄνομα Μαγνησία. Τὰ χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ποὺ τὴν ἀναφέρουν καὶ ποὺ ἢ ἔνοια τους ἀμφισβητεῖται εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) Δημοσθ. Ὀλυθ. 1, 22: «...καὶ γὰρ Παγασὸς ἀπαιτεῖν αὐτὸν (ἐνν. οἱ θεσσαλοὶ τῶν Φιλίππων) εἰσὶν ἐψηφισμένοι καὶ Μαγνησίαν κεκωλύκασαι τειχίζειν», ὅπου ἡ Μαγνησία ἀναφέρεται δίπλα στὴς Παγασές ὡς προσιζόμενὴ νὰ τειχιστεῖ. 2) Πιὸ σαφὲς εἶναι ἓνα σχόλιο εἰς Ἄπολ. ἀργοναυτ. 1, 580: «Μάγνησσα δὲ χώρα καὶ πόλις ὀρνυμνος -- ὁ Δάλοψ υἱὸς ἦν Ἐρμού, ὃς ἐν Μαγνήσῳ τῆ πόλει τέθνηκε». 3) Σ' ἓνα χωρίο τῶν Παισανία, 7, 7, ὁ προκεῖται γιὰ τὴ Δημητριάδα ποὺ ἐξακολουθοῦσε ἐνίοτε νὰ ὀνομάζεται καὶ Μαγνησία: «ἐπέτεχε (ὁ Φίλιππος 5ος) καὶ τρεῖς πόλεις φρουρὰς ὀρμητήρια εἶναι οἱ κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ὀνομασε δέ... κλειτὴ τῆς Ἑλλάδος τὰς πόλεις ταύτας· ἐπὶ μὲν γε Πελοποννήσῳ Κόρινθοσ, καὶ κορινθίων ἀκρόπολις ἐτετεῖχιστο, ἐπὶ δὲ Εὐβοίᾳ καὶ βοιωτὸς τε καὶ φωκεῖοι Χαλκίς... κατὰ δὲ θεσσαλῶν τε αὐτῶν καὶ τοῦ αἰτωλῶν ἔθνους Μαγνησίαν τὴν ὑπὸ τὸ Πήλιον κατείχεν ὁ Φίλιππος· ἡ τρίτη κλειτὴ ἢ πέδη τοῦ Φιλίππου ξέρουμε μὲ βεβαιότητα πὸς ἦτον ἡ Δημητριάδα. Στὸ Δημοσθένη τέλος ὑπάρχουν χωρία, ὅπου μπορεῖ νὰ ὑποθέσει κομὴς πὸς πράκεται γιὰ τὴ χώρα Μαγνησία: Ὀλυθ. 1, 13 «μετὰ ταῦτα Φεράς, Παγασές, Μαγνησίαν, πανδ' ὄν ἐβούλετο εὐτρεπίσας τρόπον ὄχετ' εἰς Ὀρᾶκην». Ὀλυθ. 2, 11 «καὶ γὰρ νῦν εἰσὶν ἐψηφισμένοι (οἱ θεσσαλοὶ) Παγασὸς ἀπαιτεῖν καὶ περὶ Μαγνησίας λόγους ποιεῖσθαι». Ὀλυθ. 2, 7: «θεσσαλοὶ δὲ νῦν τὰ τελευταῖα, τῷ Μαγνησίαν παραδώσειν ὑποσχεσάσι».

καὶ πολιτικά, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν πληθυσμό, γιατί φυσικό εἶναι ἕνας ἀριθμὸς τῶν κατοίκων τῶν κομῶν νὰ μετοικήσαν στὴν πρωτεύουσα. Γιὰ νὰ γίνει ὁμοῦ σπουδαῖο κέντρο τοῦ Παγασιτικοῦ, ὅπως ἤθελε ὁ

Εἰκ. 7.— Ἀπὸ τὸ τεῖχος τῆς Δημητριάδας.

Τὸ τεῖχος τῆς Δημητριάδας εἶχε ἀνατεθεῖ φαίνεται σὲ πολλοὺς ἐργολάβους πού ἔχτιζαν διάφορα τμήματά του ἢ καὶ λατομοῦσαν μὲ δικά τους συνεργεῖα σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ λόφου. Ὁ παραπάνω ἐνεπίγραφος λίθος, ἐντελεισμένος στὴ Δημητριάδα πάνω ἀπὸ τὸ σημερινὸ λατομεῖο τῆς Μπουρμπουλήδρας καὶ λίγο χαμηλότερα ἀπὸ τὴ θέση Παλάτια (βλ. εἰκ. 11) φέρει τὸ ὄνομα ἑνὸς ἐργολάβου ἢ προμηθευτοῦ λίθων (ἀνάλογα παραδείγματα μὲ ὀνόματα προμηθευτῶν λίθων στὰ λείψανα τοῦ δελφικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνα τοῦ 4ου αἰ.). Στὸν ἀριστερὰ λίθο διακρίνονται τὰ συνήδη χαραγμάτα ἀπὸ τὴ λατόμησι πού διακρίνονται καὶ στοὺς θράχους τοῦ λόφου ἀπὸ δῖπου κόπηκαν οἱ πέτρες.

Δημήτριος καὶ οἱ ἄλλοι βασιλεῖς τῆς δυναστείας του, ἔπρεπε νὰ καταστῆ πρώτα τὸ σπουδαιότερο λιμάνι τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ἀλλὰ οἱ θεσσαλοὶ πού εἶχαν στραφεῖ μετὰ τὴν ἀπώλεια τῶν Παγασῶν στὶς φθιώτιδες Θῆβες, φαίνεται πὼς τὶς προτιμοῦσαν καὶ μετὰ τὴν ἵδρυσή τῆς Δημητριάδας· οἱ προσπάθειες τοῦ Δημητρίου εἶχαν πενιχρὰ ἀποτελέσματα, ἀλλὰ οἱ εὐνοια τῆς Δημητριάδας συνεχίστηκε καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀντιγονίδες ἡγεμόνες τῆς Μακεδονίας. Ἀποτελεσματικὸ μέτρο ἀποδείχτηκε μόνον ἡ καταστροφὴ τῶν φθιωτίδων Θηβῶν: ὁ Φίλιππος 5ος, ὅταν νίκησε τοὺς αἰτωλοὺς, τοὺς συμμάχους καὶ ὑπερασπιστὲς τῶν Θηβῶν, στὰ 217 π.Χ., κατὰστρεψε τὶς Θῆβες καὶ οἱ ἔμποροι ἀναγκάστηκαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ Δημητριάδα. Ἡ πράξις αὐτὴ τοῦ Φιλίππου ἐρέθισε, φυσικά, τοὺς κατοίκους τοῦ ἐσωτερικοῦ, πρὸ πάντων ὅσους ἐξυπηρετοῦνταν ἀποκλειστικά ἀπὸ τὸ λιμάνι τῶν Θηβῶν, καὶ γι' αὐτὸ στὸ συνέδριο τῶν Τεμπῶν διαμαρτυρήθηκαν, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ λατίνος

συγγραφέας Λίβιος· ὁ Φίλιππος ἔδωσε τὴν ἀπάντησιν πὸς μονάχοι τοὺς οἱ ἔμποροι προτιμοῦν τῇ Δημητριάδᾳ καὶ πὸς εἶναι ἀστείον νὰ ζητοῦν ἀπὸ αὐτὸν τὸ λόγο· «*ridiculum esse, εἶπε, se reddere rationem quos portos mercatores aut nautici petant*».

Ἀπὸ τῆ χρονολογία αὐτὴ ἀρχίζει γιὰ τὴ Δημητριάδα μιὰ περιοδὸς ἀκμῆς, ἡ πρώτη καὶ κυριώτερη στὴ μακροαῖωνη ἱστορία της. Τότε ἦταν πραγματικὰ «*urbs valida et ad omnia opportunata*», ὅπως τὴ λέει ὁ Λίβιος. Δὲν κράτησε ὅμως ἡ ἀκμή της, παρὰ ὅσο καὶ ἡ εἰννοία της ἀπὸ τοὺς ἀντιγονίδες· ὅταν οἱ ρωμαῖοι νίκησαν τὸν τελευταῖο (168 π. Χ.), ἄρχισε νὰ προετοιμάζεται ἡ δεύτερη ἀνάδειξις τῶν Θηβῶν.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴ τῆς ἀκμῆς της (217—168 π. Χ.), ἡ Δημητριάδα δὲν ἦταν μόνο σπουδαῖο κέντρο ἐμπορικόν, ἀλλὰ καὶ φρούριον καὶ ὀχυρῆσιον τῶν μακεδόνων βασιλέων γιὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς κυριαρχίας τοὺς στὴ Θεσσαλία. Μὲ αὐτὸ τὸ σχέδιον ἔχτισε τὰ τείχη της ὁ Δημήτριος. Ξέρουμε ἐπίσης πὸς ὁ Φίλιππος ὁ ὅςος τὴ θεωροῦσε μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πέδες ἢ κλεῖδες ποὺ εἶχε σ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα (βλ. παραπάνω σελ. 37, ὑποσημ. τὸ σχετικὸ χωρίον τοῦ Πανσανία). Ὁ πληθυσμὸς τῆς Δημητριάδος κυμαίνονταν κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὶς 30 χιλιάδες κατοίκων, ἦταν δηλ. μιὰ ἀρκετὰ μεγάλη πόλις. Ἰδιαιτέρα ἐκκληρικτικὴ εἶναι ἡ συρροὴ μεγάλου ἀριθμοῦ ξένων ὄχι μόνο ἀπὸ μέρη καθαρὰ ἑλληνικά, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνατολῆς· στὶς ἐπιτάφιας στῆλες ἀναγράφονται κρητῆτες, μακεδόνες, θραῖκες, ἡπειρωτῆτες, ἰλλυριοί, ἀκαρνανες, βοιωτοί, εὐβοεῖς, σάμιοι, λέσβιοι, καλύμνιοι, κύπριοι, ἐφέσιοι, ἀλικαρνασσεῖς, βιθυνοί, φοίνικες ἀπὸ τὴν Τύρον, τὴ Σιδώνα, τὴν Ἄραδον, πολλοὶ ἀπὸ διάφορες πόλεις τῆς Αἰγύπτου καὶ ἄλλοι ἀπὸ τὴν Κυρηναικίην.

Πνευματικὴ κίνησις.

Φυσικὰ ὁ λόγος τῆς συρροῆς αὐτῆς εἶναι ἡ ζωηρὴ ἐμπορικὴ κίνησις ποὺ εἶχε καὶ ἐδῶ ζημιώσει κάπως τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν. Ἡ Δημητριάδα ὅμως φαίνεται πὸς καὶ ὡς πρὸς αὐτὴ ἦταν σὲ πλεονεχτικώτερη θέσιν ἀπὸ τὶς Παγασές. Τουλάχιστον οἱ ἐπιτάφιας στῆλες μὲ τὶς γραπτὰς τοὺς παραστάσεις καὶ τὰ ἐπιγράμματα μαρτυροῦν ἀρκετὰ ἀνθηρὴ καλλιτεχνικὴ ζωὴ. Οἱ στῆλες αὐτῆς εἶναι τὸ καλύτερον μέσον γιὰ νὰ πλησιάσει κανεὶς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῆς Δημητριάδος, καὶ εἶναι εὐτύχημα ποὺ διατηρήθησαν τόσες πολλῆς (γεμίζουσι πολλὰς αἰθουσας τοῦ μουσείου τοῦ Βόλου). Εἶναι μαρμαρίνες ὀρθογώνιας πλάξης ποὺ τελειώνουσι στὸ πάνω μέρος σὲ ἀέτωμα τριγωνικόν, ὅπως τῶν ἑλληνικῶν ναῶν. Κάτω ἀπὸ τὸ ἀέτωμα συχνὰ σημειώνεται τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ πρὸ κάτω ὑπάρχει παράστασις ζωγραφιστὴ, καὶ σὲ μερικὰς στῆλες καὶ ἔμμετρο ἐπίγραμμα. Πολλῆς ἀπὸ τὶς παραστάσεις εἶναι ἀξιόλογα μνημεῖα καὶ καθ' ἑαυτῆς, ἀλλὰ ἰδιαιτέρα γιὰ τὴ σπουδὴν

τῆς ζωγραφικῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, γιατί ἡ τεχνικὴ τῶν στηλῶν πλησιάζει πρὸ πολὺ παρὰ τῶν ἀγγείων, στὴν τεχνικὴ τῆς μεγάλῃς ζωγραφικῆς. Τὰ περισσότερα θέματα τῶν παραστάσεων τῶν στηλῶν

Σώζεται καὶ τὸ πάνω μέρος τῆς στήλης πού ἔχει συναρμοσθεῖ στὸ μουσεῖο. Πάνω ἀπὸ τὴν παράσταση ὑπάρχουν δυὸ ἀνάγλυφοι ρόδακες, πρὸ πάνω ἐπίγραμμα ἀπὸ ἕξ στίχους καὶ πάνω ἀπὸ τὸ ἐπίγραμμα τριγωνικὸ ἀέτωμα μὲ ἀνθεμωτὰ ἀροστήρια. Τὸ ἐπίγραμμα εἶναι τὸ ἑξῆς :

«Εἰ κέκρικας χρηστήν, Ῥαδάμανθου, γυναικᾶ καὶ Ἰλλην, ἢ Μίνως, καὶ τήνδε, οὔσαν Ῥαριστομάχου ἢ κούρην, εἰς μακρῶν νήρουσ ἄγεται, εὐσεβίαν γάρ ἢσκει καὶ συνέδρον τῆσδε δικαιοσύνην ἢν Τύλιουσ μὲν ἔδρεψε, πόλις κρήσσα, ἢδε δὲ γὰρ ἢ ἀμφέπει ἀθάνατον — μοῖρά σοι, Ῥαρχιδίκη»!

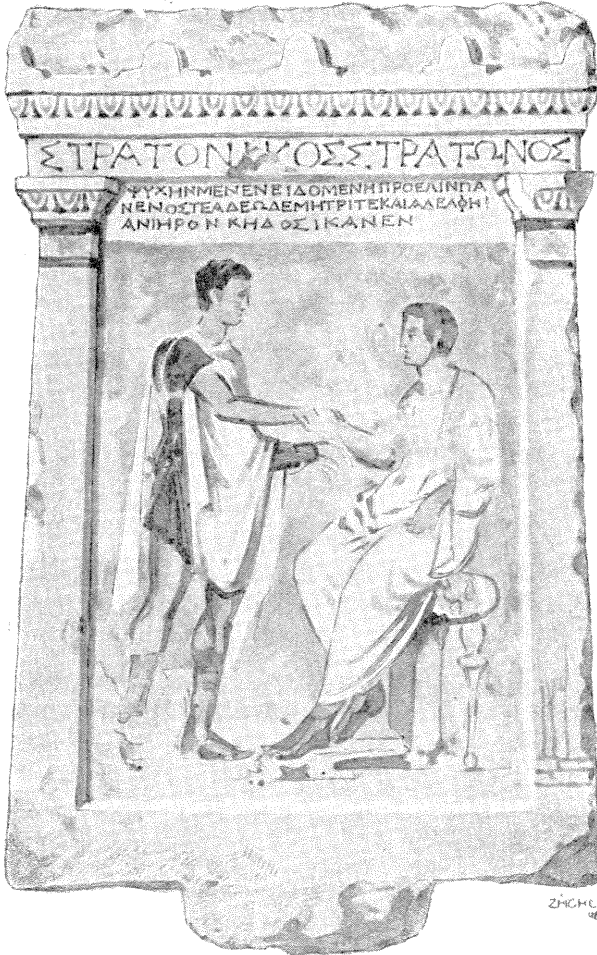
(Βλ. κάτω σ' αὐτῆ τῆ σελίδα καὶ τίς δυὸ ἐπόμενες.)

Εἰκ. 8.— Ἡ στήλη τῆς Ῥαρχιδίκης.

Μουσεῖο Βόλου, ἀριθ. 20.

εἶναι κατὰ τὴν ἑλληνικὴ συνήθεια ὄχι θλιβερῆς συνθέσεις, παρὰ νοσταλγικὰς στιγμὰς τῆς καθημερινῆς ζωῆς τοῦ νεκροῦ. Παριστάνεται π. χ. ἓνας νέος ὄρθιος στὴ μέση τῆς στήλης, ἐνῶ δίπλα του σκυριτᾶ τὸ σκυλὶ πρὸ τὸν συνόδευε στὴν προσφιλῆ του ἀσχολία τοῦ κυνηγιοῦ· ἀλλοῦ παριστάνεται εὐγενὴς δέσποινα νὰ κάθεται ἤρεμη σὲ θρόνον, ἐνῶ μιὰ θεοπάρινα πλησιάζει καὶ τῆς προτείνει τὴν πυξίδα μὲ τὰ κοσμημάτά της· ἀλλοῦ ὁ νεκρὸς εἰκονίζεται σὲ δεῖπνο ἱερὸ, ὅπου μετέχει καὶ ὁ χθόνιος θεὸς μὲ τὴ μορφή φιδιοῦ. Τὰ ἐπιγράμματα ἕξ ἄλλου δὲν εἶναι μόνο τεκμήρια γιὰ τὴν ποιητικὴ διάθεση τῶν δημοτριέων καὶ τὸ ποιόν της, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν τρόπο πρὸς ἀσχοῦσαν τὴ λατρεία πρὸς τοὺς νεκρούς: Κάποτε παρακαλοῦν τοὺς δικαστῆς ἢ τοὺς θεοὺς τοῦ ἄδη νὰ ἀμείψουν στὴν ἄλλη ζωὴ τὸ νεκρὸ ἀνάλογα μὲ τὴν εὐσέβεια καὶ τίς ἀρετῆς πρὸς εἶχε δείξει στὴ ζωὴ ἂν δικάσατε, λέει ἓνα ἐπίγραμμα γιὰ τὴν κορητιὰ Ῥαρχιδίκη, ὧ Ῥαδάμανθου ἢ Μίνως, καὶ ἄλλη χρηστὴ γυναῖκα σὺν τὴν Ῥαρχι-

δίκη, τὴν πατριώτισσά σας πού τὴν ἔχει σκε-
πασμένη τὸ χῶμα τοῦτο, ἀναπάψτε τὴ κι αὐτὴ
στὰ νησιὰ τῶν μακάρων· «εὐσεβίαν γὰρ ἕσκει

Εἰκ. 9. Ἡ στήλη τοῦ Στρατόνικου.

Μουσεῖο Βόλου, ἀριθ. 9.

(βλ. σελ. 12.)

*Ἡ ἐπιγραφή: «ΣΤΡΑΤΟΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΩΝΟΣ. Ψυχήν μὲν ἐν Εἰδομένη προελίμπανεν· ὅστέα δὲ ᾤδε μητρί τε καὶ ἀδελφῇ ἀνιηρόν κήδος ἴκανεν».

καὶ σύνοδον τῆσδε δικαιοσύνην». Φοβερὴ Περσεφόνη, λέει ἄλλο, δέξου «τὸν ὅσιον ἄνδρα Ἀγαθοκλῆ, πρὸς σὲ κατερχόμενον, χρηστοσύνης πρῦτανιν· εὐσεβέων λειμῶνα κατοίκισσον...».

Ἄλλοῦ ὁ δημοτοῖεας Ἀντιγένης ποῦ σκοτώθηκε πολεμώντας μετὰ τὸ στρατὸ τοῦ Φιλίππου τοῦ δού κατὰ τῶν αἰτωλῶν στῆ μάχη τῶν φθιωτίδων Θηβῶν ποῦ ἀναφέραμε παραπάνω (σ. 38) διηγείται ὁ ἴδιος τὸν ἠρωϊκὸ του θάνατο: χτυπημένον, λέει, στὸ κεφάλι καὶ στὸ σῶμα ἀπὸ τοὺς αἰτωλοὺς μ' ἔφερε ὁ Μίνως στὰ νησιὰ τῶν μακάρων· τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ πατέρα μου, ἡ εὐτυχησμένη μου πατρίδα καὶ ἡ μητέρα μου δὲ με λυπήθηκαν, γιατί δὲν πέθανα σὰ γυναίκα, ἀλλὰ σὰ σωτήρα· ὄλου τοῦ λόχου τῶν συνομιλήκων μου. Σ' ἄλλη στήλῃ μητέρα καὶ ἀδελφὴ ὑποδελῶνουν τὸν πόνο τους γιὰ τὸ χαμὸ τοῦ Στρατόνικου: τῆ ζωῆ του τὴν ἄφησε στὴν Εἰδομένη καὶ μόνο τὰ κόκκαλά του ἤρθαν ἐδῶ — πικρὴ φροντίδα γιὰ τὴ μητέρα του καὶ γιὰ τὴν ἀδελφὴ του. Ἄλλοῦ ὁ γιὸς τῆς αἰγυπτίας (νεῖλογενοῦς, ὅπως λέει τὸ ἐπιγράμμα) Μυστοῦς, παρακαλεῖ τὴ νεκρὴ μητέρα του νὰ τοῦ εἶναι ἴλεως: «... χαῖρε καὶ ἴλεος ἔσσο τεῶ τέκνω, ὄμποτ' ἐθράψω». Στῆ στήλῃ τῆς λεχῶνας Ἠδίστης παριστάνεται ἡ σκηνὴ τοῦ ψυχοραγήματός της πάνω στὸ κορββάτι τοῦ τοκετοῦ· μετὰ δύναμη ἀποδίνεται στὸ πρόσωπό της ὁ πόνος τῶν τελευταίων στιγμῶν τῆς ζωῆς καὶ μετὰ ἀκόμα μεγαλύτερη δύναμη ζωγραφίζεται ἡ ἀγωνία στὸ πρόσωπο τοῦ συζύγου της ποῦ τὴν παραστέκει (ἡ παρατιθέμενη εἰκ. 10 δὲν ἀντιγράφει μετὰ ἀκριβεία τὴν ἔκφραση). Εἶναι ἀπὸ τίς λίγες συνθέσεις ποῦ ἀπλώνουν ἀτιόσφαιρα θλιβερὰ· τὸ ἴδιο θλιβερὸ εἶναι καὶ τὸ ἐπιγράμμα: λυπηρὸ, λέει, ἔκλωσαν οἱ μοῖρες τὸ νῆμα τῆς ζωῆς της, ὅταν ἔφτασε ἡ ὥρα τῆς γέννας, γιατί εὐθύς μόλις τὸ νῆπιον ἤρθε στὸ φῶς, ἡ τύχη τράθηξε στὸν τάφο καὶ αὐτὸ καὶ τὴ μητέρα του· ἡ δυστυχησμένη! δὲν πρόφτασε ν' ἀγκαλιάσει καὶ νὰ θυσιάξει τὸ βρέφος της.

Μεταξὺ τῶν στηλῶν ὑπάρχουν καὶ μερικὲς αἰγυπτίων καὶ σιδωνίων ἱερέων ποῦ, ὅπως ρητὰ ἀναφέρεται σ' αὐτές, ἐπιστατοῦσαν στὴ λατρεία θεῶν ὄχι ἑλληνικῶν. Ἡ λατρεία τῶν ἀνατολικῶν αὐτῶν θεῶν δὲ γίνονταν ἀπὸ τίς παροικίες μόνον τῶν αἰγυπτίων ἢ τῶν φοινίκων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους δημοτοῖεις στὴ μακεδονικὴ ἐποχῇ, καὶ πιὸ πολὺ ἀργότερα, στῆ ρωμαϊκῇ, ἢ λατρεία πολλῶν ἀνατολικῶν θεῶν, προπάντων αἰγυπτιακῶν, εἶχε διαδοθεῖ στίς παρῶνιες ἑλληνικὲς πόλεις καὶ

σὲ πολλές μεσογειακές. Στὴ Δημητριάδα ξέρομε πὸς τὸ σαραπίειον ἦταν σπουδαῖο ἱερό καὶ πὸς σ' αὐτὸ λατρεύονταν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Σάραπι καὶ ἡ Ἱοῖς καὶ Ὁνοθίς. Οἱ πρὸ σπου-

Εἰκ. 10. Ἡ στήλη τῆς Ἡδίστης.

Μουσείο Βόλου, ἀριθ. 1.

τὸ ἐπιγράμμα (βλ. καὶ σελ. 42) λέει τὰ ἑξῆς: «Λυπρὸν ἐφ' Ἡδίστῃ Μοῖτραι, τότε νῆμα δὴ ἀτράκτων | κλώσαν, ὅτε ὤδινος νύμφη ἀπηντίσασεν. | Σχετλίη, οὐ γὰρ ζευελλε τὸ νῆπιον ἀνκαλιεῖσθαι, | μαστῶ τε ἀρδύσειεν χεῖλος ἔστο θρέφους. | Ἐν γὰρ ἔσειδε φάος καὶ ἀπήγαγεν εἰς ἓνα τύμβον | τοὺς δισοῦς, ἀκρίτως τοῖοδε μολοῦσα τύχη».

δαῖτοι ὅμως θεοὶ τῆς Δημητριάδας ἦταν ὁ Δίας ὁ ἀκραῖος, ὁ Ἀπόλλωνας ὁ χοροπαῖος καὶ ἡ Ἄρτεμη ἡ ἰωλκία. Γιὰ τὸ Δία τὸν ἀκραῖο, ποὺ λέγεται ἔτσι, ἐπειδὴ τὸ

έπισημότερο ιερό του ήταν στην κορυφή του Πηλίου, θὰ μιλήσουμε παρακάτω, στο λόγο για τὸ Πήλιο. Ὁ Ἀπόλλωνας, ὁ παλαιὸς μαντικὸς θεὸς τῶν Παγασῶν ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ λατρεύεται στὴ Δημητριάδα, λέγεται *κοροπαῖος*, γιατί στὴν Κορόπη (ζοντὰ στὴ σημερινὴ Μπούφα) ἦταν κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ σπουδαιότερο μαντεῖο τῆς περιοχῆς· τέλος γιὰ τὴν Ἄρτεμη τὴν *ἰωλκία* καὶ τὴν ἐπισημότητα τῆς λατρείας τῆς μιλήσαμε παραπάνω (σ. 28)· στοὺς τρεῖς αὐτοὺς θεοὺς ὀρχίζονταν ἡ Δημητριάδα κατὰ τὶς συνθηκὲς τῆς μὲ ἄλλες πόλεις. Ἦταν οἱ ἀρχαιότεροι καὶ σεβαστότεροι θεοὶ ὀλόκληρης τῆς περιοχῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς μεγάλη διάδοση εἶχε στὴ Δημητριάδα ἡ λατρεία μιᾶς θεᾶς μὲ τὸ ἐπίθετο «πασικράτα» ποὺ δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ἦταν ἡ Ἄρτεμη ἢ ἡ Ἀφροδίτη· ἡ «πασικράτα» εἶχε ἱερό στὴ Δημητριάδα, ὅπου θρόνηθε πλῆθος πηλίνων ἀγαματίων (ἀναθημάτων) καὶ μιὰ μεγαλύτερη τοῦ φυσικοῦ μαρμαρίνη προτομὴ ὠραίας γυναίκας ποὺ θρόσκεται σήμερα στὸ μουσεῖο τοῦ Βόλου· ἂν προσέρχεται ἀπὸ τὸ λατρευτικὸ ἀγαλμα, τότε ἡ θεὰ ἦταν ἡ Ἀφροδίτη· λατρεύονταν ἐπίσης στὴ Δημητριάδα ἡ Ἀφροδίτη *νήλεια* (βλ. παρακάτω στὸ λόγο γιὰ τὴ Νήλεια), ἡ Δήμητρα, ἡ Κόρη καὶ ὁ Πλούτωνας, ἡ Κυβέλη καὶ οἱ ἀρχηγέτες καὶ κτίστες τῶν συνοικισμένων μὲ τὴ Δημητριάδα μαγνητικῶν πολιχνῶν ποὺ πρέπει νὰ εἶχαν στὴ Δημητριάδα κοινὸ ἱερό (βλ. παραπ. σελ. 27).

Ρωμαϊκὴ ἐποχὴ.

Τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Φίλιππος ὁ 5ος κατὰ στρεψε τὶς φθιώτιδες Θῆβες, τρεῖς δυνάμεις ἀνταγωνίζονταν στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴν ἐπικράτηση: ἡ Μακεδονία, ἡ Ρώμη καὶ ἡ αἰτωλικὴ συμπολιτεία. Ἡ Ρώμη πολέμοῦσε πρῶτα κατὰ τοῦ Φιλίππου γιὰ νὰ «ἐλευθερώσει» τοὺς Ἕλληνας ποὺ βρισκόνταν στὸ μακεδονικὸ ζυγὸ. Στὴ μάχη τῶν Κυνὸς κεφαλῶν (197 π. Χ.) νίκησε τὸ Φίλιππο καὶ κήρυξε ἐλεύθερους, μαζί μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας καὶ τοὺς μάγνητες. Στὰ 194 ἔφυγε ἡ ρωμαϊκὴ φρουρὰ ἀπὸ τὴ Δημητριάδα, ἀφοῦ γκρεμίστηκε πρῶτα ἓνα μέρος τοῦ τείχους· οἱ μάγνητες ἀποτείσαν κοινὸ μὲ *μαγνητάρχη* ἐπικεφαλῆς καὶ προτεύουσα τὴ Δημητριάδα. Τὸ κοινὸ αὐτὸ πίστευαν οἱ ρωμαῖοι πὼς θὰ εἶναι πειθήνιο ὄργανό τους, ἀφοῦ σ' αὐτοὺς χροστοῦσε τὴν ὑπαρξὴ του· ἀλλὰ τὰ ἀντιρωμαϊκὰ αἰσθήματα ἦταν ζωηρὰ στὴ Μαγνησία καὶ στὰ 192 βγήκε μαγνητάρχης ὁ Εὐρύλοχος, γνωστὸς γιὰ τὰ ἀντιρωμαϊκὰ φρονήματα καὶ προθυμίας νὰ συνεργαστεῖ μὲ τὴν αἰτωλικὴ συμπολιτεία καὶ τὸν Ἀντίοχο 3ο τῆς Συρίας ποὺ συνεργάζονταν τότε κατὰ τῆς Ρώμης· ὁ Εὐρύλοχος ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ φωτεινὲς προσωπικότητες ποὺ ἀνάδειξε ἡ ἐλευθερο

1. Ὁ συσχετισμὸς τῆς «πασικράτας» μὲ τὴν Ἄρτεμη ἢ τὴν Ἀφροδίτη ἔγινε πρῶτα ἀπὸ τὸν Ἀρβανιτόπουλο καὶ ἔπειτα ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητές. Μὲ τὸ ἐπίθετο ὁμοῦ αὐτὸ εἶναι γενικὰ γνωστὴ ἡ θεότητα τοῦ 8ου Περσεφόνη.

Μαγνησία ἔζησε ὅμως, ὅταν ἡ Δημητριάδα ἦταν ἔτοιμη νὰ πάρει τὸ δρόμο τῆς παρακμῆς. Ἡ Ρώμη εἶχε ἀνησυχήσει ἀπὸ τὴ συνεργασία Ἀντιόχου καὶ αἰτωλικῆς συμπολιτείας καὶ ἀποφάσισε νὰ κάμει σύμμαχο τὸν ἐχθρὸ τῆς Φιλίππου τῆς Μακεδονίας. Μετὰ τὴ συμμαχία αὐτὴ ἡ κατάστασις ἔφθασε στὸ χειρότερο σημεῖο καὶ ὁ Εὐρύλοχος ἐξακολούθησε ἀποφασιστικὰ τὴν πολιτικὴν του. Τότε ὁ Φλαμίνιος ἦρθε εἰς τὴ Δημητριάδα, μίλησε εἰς τὸ συνέδριον τῶν μαγνητῶν καὶ μὲ δυσκολία κατέφερε νὰ ἐξορίσουν τὸν Εὐρύλοχο· ὁ Εὐρύλοχος εἶχε καταφύγει εἰς τοὺς αἰτωλοὺς· σὲ λίγο ὅμως ἀνακλήθηκε καὶ τότε πάλι ἡ Δημητριάδα εἶχε ταχθεῖ ὀριστικὰ εἰς τὸ πλευρὸν τῶν αἰτωλῶν καὶ τοῦ Ἀντιόχου· ὁ ἴδιος ὁ Ἀντιόχος ἦρθε εἰς τὴ Δημητριάδα τὸ χειμῶνα τοῦ 192—191, καὶ τότε πρὸς τὴν κατασκευαστικὰν τὰ τεῖχη πού εἶχαν καταδαφισθεῖ. Κατὰ τὴ διαστικὴ ἐπισκευὴ χρησιμοποιήθησαν καὶ οἱ ἄφθονοι στήλες τῶν νεκροταφείων τῆς Δημητριάδας πού βρέθησαν εἰς ἀνασκαφὰς καὶ κοσμοῦν σήμερον τὸ μουσεῖον τοῦ Βόλου. Ἡ σύγκρουσις τῶν ρωμαίων μὲ τὸν Ἀντιόχον ἐγένετο τὴν ἀνοιξὴν τοῦ 191 εἰς Θερμοπύλους· ὁ στρατὸς τοῦ Ἀντιόχου νικηθεῖ καὶ ὁ ἴδιος γύρισε εἰς τὴν Ἀσίαν· τότε ὁ Φίλιππος ζήτησε καὶ ἔλαβε ἀπὸ τοὺς συμμάχους τοῦ ρωμαίου τὴν ἄδεια νὰ καταλάβει τὰς πόλεις πού εἶχε χάσει. Ἔτσι ἡ Δημητριάδα ἔπεσε πάλι εἰς τὰ χεῖρα τοῦ Φιλίππου χωρὶς μάχην. Ὁ μαγνητάρχης Εὐρύλοχος αὐτοκτόνησε καὶ τὸ κοινὸν τῶν μαγνητῶν πρὸς τὸν ῥωμαῖον ἀπὸ τοὺς ῥωμαίους εἰς τὴν Πύδναν (168)· τότε ἡ Δημητριάδα ἐγένετο ῥωμαϊκὴ καὶ τὰ τεῖχη της καταδαφίσθησαν τελειωτικὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος (167).

Ἀπὸ τότε γιὰ τὴ Δημητριάδα ἀρχίζει μιὰ μακροαῖον ἱστορία παρακμῆς. Διατηρεῖ πάντα τὴν ἀξίαν της ὡς ἐπίκαιρη στρατηγικὴ θέσις καὶ κάποια σημασία ὡς λιμάνι· ἀπὸ τὴν αἴγλη τῆς μακεδονικῆς περιόδου μένει μόνο ἡ ἀνάμνησις. Εὐθὺς μετὰ τὴν ὑποταγὴν εἰς τοὺς ῥωμαίους παύει, ὅπως εἶπαμε, ἡ εὐνοία της ἐνῶ ἀρχίζει ἡ πρόοδος τῶν Θηβῶν. Γύρω εἰς τὰ χρόνια τοῦ Χριστοῦ ξέρουμε πῶς ἡ Δημητριάδα εἶχε ξεπέσει: *νῦν δὲ συνέσταλται, λέει ὁ Στράβωνας*. Ἀντίθετα οἱ Θῆβες εἶχαν ἀρχίσει νὰ παίρνουν τὴν ὑπεροχὴν εἰς τὸν Παγασιτικόν. Στὸ 20 μ. Χ. αἰ. χωρὶς ἄλλο οἱ Θῆβες ἦταν μιὰ ἀξιόλογη πόλις· μιὰ ἐπιγραφὴ πού βρέθηκε εἰς ἐκεῖ ἀνασκαφὰς λέει: *λαμπροτάτη θηβαίων πόλις*. Στὰ 325 μ. Χ. ὁ ἐπίσκοπος τῶν Θηβῶν εἶχε λάβει μέρος εἰς τὴν πρώτην οἰκουμενικὴν σύνοδον τῆς Νίκαιας, ἐνῶ ὁ πρῶτος γνωστὸς ἐπίσκοπος τῆς Δημητριάδας εἶναι τοῦ 5ου αἰῶνα· εἶχε λάβει μέρος εἰς τὴν 3ην οἰκουμενικὴν σύνοδον (431). Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα οἱ Θῆβες ἦταν ἀκόμα ἡ σπουδαιότερη πόλις τῶν ρωσπέδων τοῦ Παγασιτικοῦ· οἱ μεγάλας βασιλικὰς μὲ τὰ μωσαϊκὰ

δάπεδα καὶ τὸν πλούσιο γλυπτικὸ διάκοσμο πού ἀποκάλυψαν οἱ ἀνασκαφῆς τῆς νέας Ἀγχιάλου εἶναι ἡ καλύτερη ἀπόδειξη τῆς ἀκμῆς τῶν Θηβῶν κατὰ τὴν περίοδο αὐτή. Φαίνεται ὅμως πὸς καὶ κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα τὸ σιτάρι καὶ τὰ ἄλλα θεσσαλικά προϊόντα, δὲν ἐξάγονταν ἀποκλειστικά ἀπὸ τὴς Θῆβες, γιατί σ' ἓνα παλιὸ βιβλίον γιὰ τὸ «βίο καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου» ἀναφέρεται πὸς οἱ θεσσαλονικεῖς σὲ μιὰ πολιορκία γύρω στὰ 634, ἔστειλαν «εἰς τὰ τῶν Θηβῶν καὶ Δημητριάδος μέρη» νὰ προμηθευτοῦν σιτηρά.

Μεσαίωνας.

Κατὰ τὴν ἐποχὴ ὅμως αὐτὴ μαίνονταν ἐπὶ τὴν Θεσσαλία, ὅπως καὶ σ' ὀλόκληρη τὴν αὐτοκρατορίαν, οἱ βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς. Ἦδη ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε ἀποφασίσει νὰ ὀχυρώσει τὴς πόλεις πού δὲν ἦταν καλὰ ὀχυρωμέναι. Τὰ τεῖχη τῆς Δημητριάδος ἦταν γυρομισμένα ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, ἦταν ὅμως καὶ ἄχρηστα τὰ τεῖχη ἐκεῖνα, γιατί ἡ βυζαντινὴ πόλις ἦταν πολὺ μικρότερη. Ὁ Ἰουστινιανὸς φρόντισε νὰ γίνῃ ἐπὶ τὴν Δημητριάδα ἓνα τεῖχος πού ξέρομε πὸς ἔσωσε πολλὰς φορὰς τὴν πόλις ἀπὸ τὴς διαπραγῆς, πολλὰς φορὰς ὅμως καὶ πατήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομῆς. Γιὰ τὴς Θῆβες τὸ πλῆγμα τῶν ἐπιδρομῶν ἦταν ἀνεπανόρθωτο. Ἡ περιοχὴ ἐκεῖνη κατακλύσθη ἀπὸ μιὰ φυλὴ βαρβαρικὴ πού λεηλάτησε καὶ ἔκαψε τὴν πόλις καὶ προκάλεσε τὴν ἐγκατάλειψή της. Ἔτσι οἱ Θῆβες ἀπὸ τὸν 8ον αἰῶνα δὲν ξαναφαίνονται, ἀλλὰ ἡ Δημητριάδα δὲν ὀφελήθη πολὺ, γιατί ἡ ἐποχὴ δὲν εὐνοοῦσε τὴν ἀνθήση παραλιακῶν πόλεων: ὅταν δὲν ὑπῆρχε ὁ κίνδυνος ἀπὸ τοὺς βαρβάρους πού ζητοῦσαν μόνιμη ἐγκατάσταση, ὑπῆρχαν οἱ σαρακινοὶ πειρατῆς πού εἶχαν στόλους ἄρτια ἐξοπλισμένους καὶ περιέρχονταν τὰ νησιά καὶ τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος σφάζοντας τοὺς κατοίκους καὶ διαρπάζοντας τὰ μέσα τῆς ζωῆς τους. Στὰ 896 εἶναι γνωστὴ μιὰ φοβερὴ τέτια ἐπιδρομὴ ἐπὶ τὴν Δημητριάδα: οἱ πειρατῆς κυρίεψαν τὴν πόλις καὶ ἔσφαξαν ὅσους μπορούσαν νὰ φέρουν ὄπλα. Ἄλλῃ ἐπιδρομὴ ἔγινε λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ 1070· ἀναφέρεται πὸς ἔσπασε ξαφνικὰ μιὰ δυνατὴ θροχὴ καὶ οἱ δημητριεῖς δὲν μπορούσαν νὰ ὑπερασπίσουν τὰ τεῖχη· οἱ σαρακινοὶ κυρίεψαν τὴν πόλις καὶ τὴ λεηλάτησαν. Λίγο πρὶν (γύρω στὰ 1040) ἡ πόλις εἶχε λεηλατηθεῖ ἀπὸ τοὺς βουλγάρους. Παρ' ὅλες ὅμως τὴς συμφορὰς ἡ πόλις ἦταν γύρω στὰ 1154 πού βγῆκε ἡ γεωγραφία τοῦ ἄραβα γεωγράφου Ἰδρισί «μιὰ μικρὴ πόλις, καλὰ κατοικημένη».

Ὁ γεωγράφος αὐτὸς ἀναφέρει ἀκόμα στὸν Παγαστικὸ τὸν Ἄλμυρὸ πού φαίνεται πὸς τὴν ἐποχὴ του ἦταν σπουδαιότερο λιμάνι ἀπὸ τὴν Δημητριάδα· εἶναι, λέει, μιὰ πόλις «σημαντικὴ, πολυάνθρωπη καὶ ἐμπορικὴ». Ὁ Ἄλμυρὸς εἶναι ὁ διάδοχος τῆς Ἄλου καὶ τῶν Θηβῶν ἐπὶ τὴν δυτικὴ ἐσοχὴ τοῦ κόλπου. Ἡ ἐρήμωση τῶν Θηβῶν ἐνίσχυσε περισσότερο αὐτὸν παρὰ τὴν Δημητριάδα, γιατί ἡ Δημητριάδα δὲν μπορούσε

νά στηριχτεί πιά στο έσωτερικό της Θεσσαλίας που διασχίζονταν αδιάκοπα από βαρβάρους επιδρομείς. Αντίθετα ο Άλμυρός, που δέσποζε στο Κρόζιον πεδίο με την εγκατάσταση των βενετών, πισατών, γενουατών και εβραίων εξελίσσονταν ραγδαία σε μεγάλο εμπορικό κέντρο. Πώς τον 12ον αιώνα ήταν η σπουδαιότερη πόλη των κρασπέδων του Παγασιτικού φαίνεται κι από τη συνήθεια να ονομάζουν τον Παγασιτικό «κόλπο του Άλμουρου».

Φραγκοκρατία.

Αυτή ήταν η κατάσταση, όταν στα 1204 οι φράγκοι της 4ης σταυροφορίας κυρίεψαν την Κωνσταντινούπολη κατά την διανομή της αυτοκρατορίας που επακολούθησε, ή Θεσσαλία, εκτός από τα δυτικά της μέρη, άποτέλεσε μέρος του βασιλείου της Θεσσαλονίκης που είχε δοθεί στον αρχηγό των λουβαρδών Βονιφάτιο τὸ μομφρατιζό. Ὁ Βονιφάτιος μοίρασε τὴ Θεσσαλία σὲ διάφορους ἡγεμόνες, ἐξαρτημένους ἀπὸ τὸ βασίλειό του. Ἔτσι βρίσκουμε τὴν περιφέρεια τοῦ Βελεστίνου ὑπὸ τὸ γερμανὸ κόμη Μπέρτολντ φὸν Κατσενβλεμπόγγεν, τὴ «Λάρσα» καὶ τὸν Ἄλμυρό ὑπὸ τὸ λουβαρδὸ Γουλιέλμο καὶ τὴ Δημητριάδα καὶ τὴν περιοχή της ὑπὸ τὸν Ἕλληνα Κωνσταντῖνο Μαλιασηνὸ ἢ Μελισσηνὸ, γόνου τῆς ὀνομαστῆς βυζαντινῆς οἰκογενείας τῶν Μελισσηνῶν ποὺ ἦταν συγγενῆς με τοὺς αυτοκρατορικοὺς οἴκους καὶ τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Ἀγγέλων καὶ τῶν Παλαιολόγων. Στὰ 1207 ὁμοῦς ὁ Βονιφάτιος σκοτώθηκε πολεμώντας κατὰ τῶν βουλγάρων, καὶ ἐπειδὴ οἱ λουβαρδοὶ ἱππότες ποὺ διοικοῦσαν ὡς ἐπίτροποι τοῦ ἀνήλικου γιοῦ του Δημητρίου ἔδειχναν σημεῖα ἀνυπακοῆς στὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Ἐρρίκο, ὁ τελευταῖος ἔστειψε στὰ 1209 τὸν ἀνήλικο Δημήτριο βασιλιά τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ πῆρε τὸν ὄγκο ὑποτέλειας, ἐνῶ στὴ μητέρα του δώρισε τὴ Δημητριάδα καὶ μερικὲς ἄλλες πόλεις ὑποθέτουν πὼς τότε ὁ Κωνσταντῖνος Μαλιασηνὸς ἀναγκάστηκε νὰ εγκαταλείψει τὶς κτήσεις του καὶ νὰ καταφύγει στὸ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ 1ο Ἄγγελο, ὁ ὁποῖος ἔξερωμε πὼς τὸν εἶχε κάνει γαμπρὸ στὴν κόρη του Μαρία. Στὰ 1222 ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Θεόδωρος, ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μιχαὴλ 1ου, κυρίεψε τὸ κράτος τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Μαλιασηνὸς ἐγκαταστάθηκε ὀριστικὰ στὶς κτήσεις του. Τότε ἢ λίγο ἀργότερα ἔξερωμε πὼς ἴδρυνε στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Μακρινίτσα τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας μακρινιτίσσης (βλ. παρακάτω στὸ λόγο γιὰ τὸ χωριὸ Μακρινίτσα). Στὸ μοναστήρι αὐτὸ ἔγινε καὶ ὁ ἴδιος μοναχὸς καὶ ὡς μοναχὸς πέθανε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1252 — 1256.

Ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος Μαλιασηνὸς ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴ Δημητριάδα, οἱ κτήσεις του περιῆλθαν στὸ γιὸ του Νικόλαο. Ὁ Νικόλαος Μαλιασηνὸς πῆρε γυναῖκα τὴν ποιγκήπισσα Ἄννα ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Παλαιολόγων. Ἐξερωμε πὼς κι αὐτὸς λίγα χρόνια

πρὶν ἀπὸ τὰ 1272 ἴδρυνε κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Πορταριά τὸ μοναστήρι τοῦ Προδρομοῦ τῆς νέας Πέτρας (βλ. παρακάτω στὸ λόγο γιὰ τὴν Πορταριά). Στὰ 1274 ὁ Νικόλαος καὶ ἡ Ἄννα ἀφησαν τὴ Δημητριάδα στὸ γιό τους Ἰωάννη καὶ ἔγιναν μοναχοί, ὁ Νικόλαος στὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας μακρινίτισσας καὶ ἡ Ἄννα στοῦ Προδρομοῦ νέας Πέτρας ποῦ ἦταν στὴν ἀρχὴ γυναικεῖο μοναστήρι.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ Δημητριάδα ἐξαρθῶνταν ἀπὸ τὸ καινούργιο δεσποτάτο τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας ποῦ εἶχε πρωτεύουσα τὶς νέες Πάτρεις (Ἐπάτη) καὶ διοικοῦνταν ἀπὸ τὸν Ἰωάννη 1ον Ἄγγελο, ἔγγονο τοῦ πρώτου δεσπότη τῆς Ἠλείου Μιχαὴλ 1ου Ἄγγελου. Οἱ Μαλιασηνοὶ δὲν ἐνοχλήθηκαν ἀπὸ τὶς μεταβολὲς ποῦ μεσολάβησαν ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ καταλύθηκε τὸ βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Ἰωάννης ὁ 1ος ὅμως τῶν νέων Πατρῶν ποῦ εἶχε πάρει τὸν τίτλο σεβαστοκράτορας βρῖσκονταν σὲ διαρκεῖς ἐχθροπραξίες μὲ τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου, καὶ ἡ Δημητριάδα (ποῦ εἶπαμε πὼς πάντα ἦταν στρατηγικὴ θέσις ἐπίκαιρη) ἔγινε δυὸ φορὲς τὸ θέατρο σοβαρῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Τὴν πρώτη φορὰ, στὰ 1275, στρατὸς αὐτοκρατορικὸς εἶχε πολιορκήσει τὸν Ἰωάννη στὶς νέες Πάτρεις· ὁ Ἰωάννης ὅμως κατόρθωσε νὰ πάρει βοήθεια ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννη de la Roche καὶ νὰ ἀναγκάσει τὸν αὐτοκρατορικὸ στρατὸ νὰ λύσει τὴν πολιορκία καὶ νὰ καταφύγει στὴ Δημητριάδα, ὅπου ναυλοχοῦσε βυζαντινὸς στόλος· ἀλλὰ καὶ ὁ στόλος εἶχε ὑποστῆ ἐπίθεση ἀπὸ τὸ στόλο τῶν βενετῶν τῆς Εὐβοίας καὶ θὰ καταστρέφονταν, ἂν δὲν προλάβαινε ὁ νικημένος στρατὸς τῆς Ἐπάτης νὰ ἐπιβιαστεί στὰ βυζαντινὰ πλοῖα ποῦ εἶχαν ἐξοκείλει καὶ νὰ νικήσει ἔτσι τοὺς βενετούς. Τὴ δεύτερη φορὰ, στὰ 1284, ἦρθε πάλι στὴ Δημητριάδα στόλος καὶ στρατὸς τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου γιὰ νὰ πολεμήσει τὸ σεβαστοκράτορα Ἰωάννη. Ὁ στρατὸς πολιορκήσε τὴ Δημητριάδα, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ τὴν κυριέψει, γιὰτὶ ἔπεσε ἀρρώστεια στὶς αὐτοκρατορικὲς δυνάμεις καὶ πέθανε ἀπ' αὐτὴ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ναύαρχος.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰωάννη 1ου τῶν νέων Πατρῶν βρῖσκονταν ἐπίσης σὲ διάσταση μὲ τοὺς αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου καὶ μὲ τοὺς δεσπότες τῆς Ἠλείου. Γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ κράτους τῶν νέων Πατρῶν ἀγωνίζονταν ὅμως καὶ οἱ δούκες τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ὅταν στὰ 1309 ἔφτασε στὴ Θεσσαλία ἡ περίφημη «κουμπάνια» τῶν καταλανῶν καὶ ὄραγωνίων ἱπποτῶν, ὁ δούκας Βάλτερ 1ος ὁ βριένιος νόμισε πὼς ἔφτασε ἡ στιγμὴ νὰ κυριέψει τὸ κράτος τῶν νέων Πατρῶν. Μίσθωσε λοιπὸν τοὺς καταλανοὺς στὰ 1310 καὶ ἀφαίρεσε τὴ Δημητριάδα καὶ ἄλλες πόλεις. Ἀλλὰ γρήγορα ἦρθε σὲ διάσταση μὲ τοὺς μισθοφόρους του. Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1311 πολέμησε κατὰ τῶν καταλανῶν, ἀλλὰ νική-

θηκε και σκοτώθηκε και ο ίδιος. Τότε οι καταλανοί έγιναν κύριοι του δουκάτου των 'Αθηνών' στο κράτος τους άνηκε μετά τα 1318 και η Δημητριάδα τουλάχιστο ως τα 1387 που καταλύθηκε το καταλανικό δουκάτο των 'Αθηνών. Οι Μελισσηνοί ή Μαλιασηνοί φαίνεται πως τα είχαν καλά με τους καταλανούς· από μια επιστολή του βενετού Μαρίνου Σανούδου του 1325 μαθαίνουμε πως ο graecus Missilino contraxit parentellam cum catellanis, eo quod tradidit sororem suam in uxorem marescalearum, πάντρεψε την αδελφή του με τον πρωτοστράτορα (άρχιστράτηγο) των καταλανών Odo de Novelles. Ένας έγγονος, όπως υποθέτουν, αυτού του Odo de Novelles διοικούσε και στα 1380 ακόμα τη Δημητριάδα με τον τίτλο «κόμης της Μήτρας» ο οποίος είχε και φρουρά από 1500 ίππεις άλβανούς.

Τουρκοκρατία.

Άλλά στα 1397 οι τούρκοι είχαν φτάσει στη Θεσσαλία. Όταν συμπλήρωσαν την κατοχή της Θεσσαλίας, για την τοπική διοίκηση έκαμαν έδρα όχι τη Δημητριάδα, αλλά, όπως είπαμε (σ. 29), το φρούριο του Γόλου, δηλ. τη θέση της παλιάς Ίωλκού. Από τότε ο πληθυσμός της Δημητριάδας, όπως και των άλλων παραλιακών κέντρων του κόλπου, αρχίζει να ελαττώνεται ραγδαία. Στα 1521 πρέπει να ήταν ένας άσημαντος μισοεγκαταλειμμένος συνοικισμός (βλ. παραπάνω σελ. 29), κι ακόμα πιο άσημαντος στα 1542 που έβγαζε για πρώτη φορά το χάριτη του ο κερκυραϊός λόγιος Ν. Σοφριανός και σημείωνε πως στην εποχή του λέγονταν Δημητριάδα κι όχι Δημητριάς.

Γύρω στα 1600 πρέπει να έφυγαν και οι τελευταίοι κάτοικοι της Δημητριάδας προς τα χωριά του Πηλίου· οι πιο πολλοί εγκαταστάθηκαν φυσικά στο πλησιέστερο χωριό άνω Βόλο, όπου (στο λόφο της Έπισκοπής) είχε εγκατασταθεί στην αρχή και ο επίσκοπος που διατήρησε και αργότερα τον τίτλο επίσκοπος Δημητριάδος (βλ. και παρακάτω στο λόγο για τον άνω Βόλο). Έτσι μετά 19 ολόκληρους αιώνες εξαφανίστηκε η πόλη του Δημητρίου του πολιορκητή. Η ιστορία της όμως αποτελεί ένα κρίκο μέσα στην αλυσίδα των μεγάλων κέντρων του μυχού του Παγασιτικού. Παρακολούθησαμε την αλυσίδα αυτή από της τρίτης χιλιετίας π. Χ. μέχρι τέλους του 16ου αιώνα μ. Χ. Υπολείπεται να γνωρίσουμε την ιστορική συνοχή ανάμεσα στη Δημητριάδα και τα πηλιορείτικα χωριά της περιοχής και ανάμεσα σ' αυτά και τη σημερινή πόλη του Βόλου. Πριν όμως θα γίνει λόγος για την αρχαιολογική έρευνα στις Παγασές, τη Δημητριάδα και τους μικρότερους αρχαίους συνοικισμούς της περιοχής.

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Ι ΤΟ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

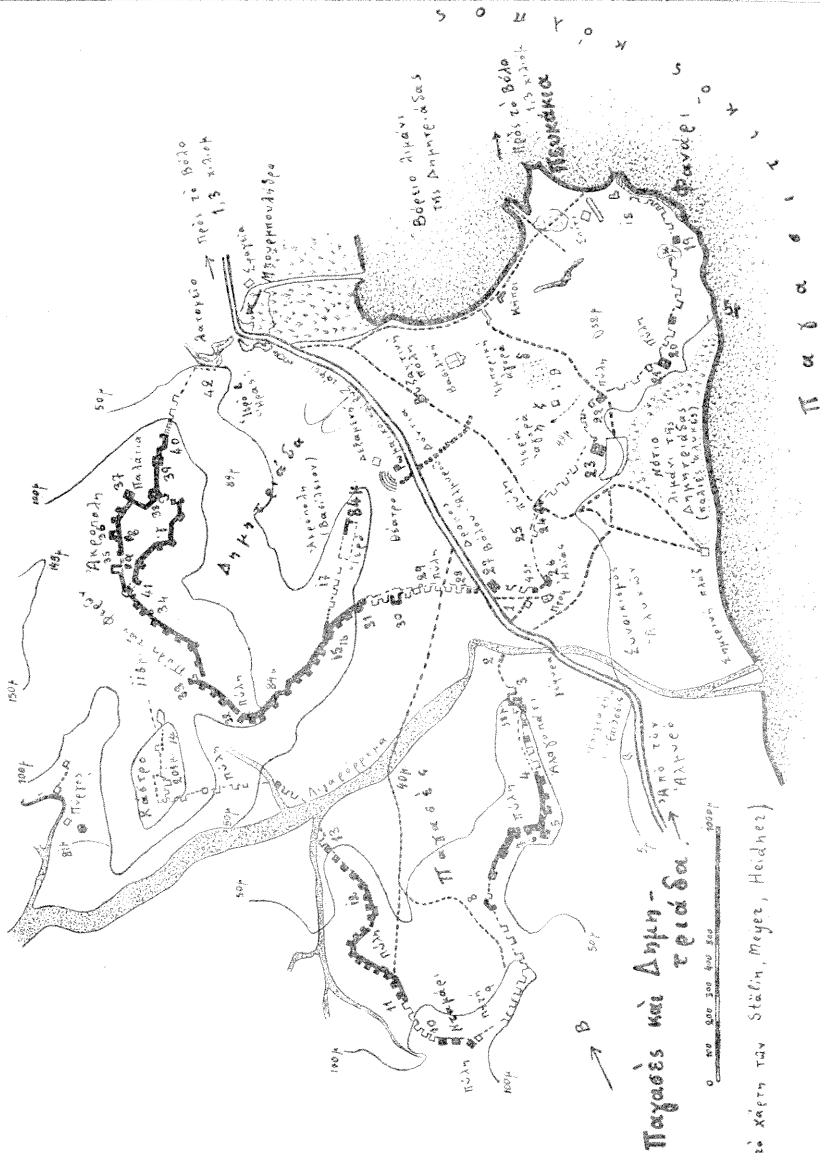
Η δυσκολία που παρουσιάστηκε προκειμένου να προσδιοριθεί η θέση της Ίωλκού, παρου-

σιάστηκε καὶ προκειμένου γιὰ τὶς Παγασὲς καὶ τὴ Δημητριάδα, καθὼς καὶ γιὰ τὶς μικρότερες πόλεις τῆς περιοχῆς, ἰδίως τὸ Ὀρμίνιο καὶ τὴ Νήλεια. Ὡς τὰ 1911 πιστεύαν πὼς οἱ Παγασεὲς ἦταν στὰ Πευκακία καὶ στὴν ὁμαλότερη ἐχτοση πρὸς τὰ ΝΔ, δεξιὰ καὶ ἄριστερά τοῦ δρόμου Βόλου — Ἄλμυροῦ, ἐνῶ ἡ Δημητριάδα στὸ λόφο τῆς Γορίτσας. Ὅλες οἱ τοπογραφικὲς ἐνδείξεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων συμφωνοῦσαν μὲ τὴ γνώμη αὐτή, ἡ ὁποία πρώτη φορὰ εἶχε διατυπωθεῖ ἀπὸ τὸ γνωστὸ ἄγγλο περιηγητὴ Λήκ πού εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὴν περιοχή στοὺς χρόνους τοῦ Ἄλῃ πασά· ὁ Λήκ εἶχε μεγάλο κύρος, καὶ ἡ ἄποψή του ἐπιβλήθηκε, μολοντί ἄλλοι σύγχρονοι περιηγητὲς εἶχαν τοποθετήσῃ τὴ Δημητριάδα στὴ σωστὴ τῆς θέση. Στὰ 1906 ἦρθε ὁ πρῶτος ἔφορος ἀρχαιοτήτων Ἄπ. Ἀρβανιτόπουλος, ὁ ὁποῖος ἀρχισε τὶς ἀνασκαφὲς καὶ ἔρευνες στὴ Δημητριάδα μὲ τὴν ἰδέα πὼς μελιτάει τὶς Παγασεὲς. Οἱ ἀνασκαφὲς εἶχαν προχωρήσει καὶ πολλὰς σχετικὰ ἐκθέσεις εἶχαν δημοσιευτεῖ, ὅταν οἱ ἐρευνητὲς, γιὰ νὰ ἐξηγήσουν τὴν παρουσία τῶν πολλῶν εὐρημάτων τῶν μακεδονικῶν, ρωμαϊκῶν καὶ χριστιανικῶν ὁκόμια χρόνιων, παραδέχτηκαν μιὰ πληροφορία τοῦ λατίνου συγγραφέα Πλίνιου, κατὰ τὴν ὁποία οἱ ἴδιες οἱ Παγασεὲς ὀνομάστηκαν ἀργότερα Δημητριάδα. Τότε παρατήρησαν πὼς καὶ μιὰ ἐνεπιγραφή ἐπιτύμβια στὴν Λήκ πού θρέθηκε στὴ νομιζόμενη θέση τῶν Παγασῶν, δηλ. ἀπέναντι τοῦ Βόλου, πρὸς τὰ νότια καὶ δυτικὰ τῶν Πευκακιῶν καὶ γύρω ἀπὸ τὰ εἰρήπια τοῦ ἀρχαίου ὑδραγωγείου, τὰ γνωστὰ μὲ τὸ ὄνομα Δόντια. Οἱ Παγασεὲς εἶχαν ἓνα κοινὸ μέρος μὲ τὴ Δημητριάδα (ἐκεῖνο πού περιέλαβε ὁ Δημήτριος ὁ πολιορκητὴς μέσα στὸ τεῖχος τῆς πόλης πού τὴν ὀνόμασε μὲ τὸ ὄνομά του)· ἓνα ἄλλο μέρος τους, ἀραιότερα κατοικημένο, εἶχε μείνει ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος τοῦ Δημητρίου (πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ ὕψωματα) καὶ ἀργότερα ἐρημώθηκε. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴ θέση τῶν Παγασῶν, τῆς Δημητριάδος καὶ τῆς Ἰωλκοῦ χωρία τοῦ Στράβωνος εἶναι τὰ ἐξῆς: 9, 5, 15 (σελ. 436): «ἐπίνειον δὲ τῶν Φερῶν Παγασαί, διέχον ἐνενηκόντα σταδίουσ αὐτῶν, Ἰωλκοῦ δὲ εἴκοσιν» (ὡς ἀπόσταση τῶν Φερῶν ἀπὸ τὶς Παγασεὲς δίνεται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς 14.200 μ. καὶ ἀπὸ τὸ λόφο τῶν ἀγ. Θεοδώρων ὡς τὸ Λιγαρόρρεμα 3.500 μ.). «Ἐκτισε δὲ Δημήτριος ὁ πολιορκητὴς ἐπὶ τῶν ἐπιπέδων τὴν Δημητριάδα μεταξὺ Νηλείας καὶ Παγασῶν ἐπὶ θαλάττῃ τὰς πλησίον πολιχνῶν εἰς αὐτὴν συνοικίας, Νηλείαν τε καὶ Παγασὰς καὶ Ὀρμίνιον, ἔτι δὲ Ῥιζοῦντα, Σηπιάδα, Ὀλιζῶνα, Βοϊθῆν καὶ Ἰωλκόν, αἳ δὴ νῦν εἰσι κῶμαι τῆς Δημητριάδος» (ἂν ἡ Νήλεια ἦταν ἀκριβῶς πάνω στὸ ὕψωμα τῶν Πευκακιῶν, τότε πραγματικὰ ἡ Δημητριάδα ἦταν σφηνωμένη ἀνάμεσα στὴ Νήλεια καὶ τὶς Παγασεὲς). «Τῆς δὲ Δημητριάδος ἐπτὰ σταδίουσ ὑπέρεκειται τῆς θαλάττης Ἰωλκός» (ὡς ἀπόσταση τῆς Ἰωλκοῦ ἀπὸ τὴ Δημητριάδα δίνονται 1250 μ. διὰ θαλάσσης. Ἀπὸ τὴ Δημητριάδα μπορούσε νὰ πάει κανεὶς στὴν Ἰωλκὸ καὶ διὰ θαλάσσης, ἀλλὰ καὶ διὰ ξηρὰς (βλ. παρακάτω στὸ λέγο γιὰ τὸ Ὀρμίνιο).

II ΠΑΓΑΣΕΣ

Πενιχρὰ εἶναι τὰ λείψανα τῶν Παγασῶν. Ἐπειδὴ τὸ πικνότερα κατοικημένο τμήμα τους περιλήφθηκε μέσα στὰ τεῖχη τῆς Δημητριάδος, τὰ αξιολογότερα οικοδομήματα τῶν Παγασῶν ἔγιναν τῆς Δημητριάδος, καὶ τὸ ὑλικὸ τοῦ τμήματος τῶν Παγασῶν πού ἐγκαταλείφθηκε ἀργότερα χρησιμοποίηθηκε γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν κατοίκων τῆς Δημητριάδος.

Ὁ λόφος πάνω ἀπὸ τὰ Δόντια ἀνῆκε, ὅπως εἶπαμε, στὶς Παγασεὲς. Ἡ ἔρευνα θεβαίωσε τὴν ὑπόθεσιν ἐκεῖ συνοικισμοῦ τῆς δεύτης νεολιθικῆς περιόδου· θρέθηκαν ἴχνη ἀπὸ τοίχους σπιτιῶν, λίθινα καὶ κοκκάλινα ἐργαλεῖα, εἰδῶλια πέτρινα, θραύσματα ἀγγείων. Τὸ τμήμα τῶν Παγασῶν, τὸ πέρα ἀπὸ τὸ Λιγαρόρρεμα, φαίνεται πὼς ἦταν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἁκμῆς ἀραιότερα κατοικημένο. Τὸ δῶθε ἀπὸ τὸ Λιγαρόρρεμα πρέπει νὰ ἐγκαταλείφθηκε ὀχι πολὺ καιρὸ μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν τεχνῶν τῆς Δημητριάδος· καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ τὰ νεκροταφεῖα τῆς Δημητριάδος ἀρχισαν νὰ σχηματίζονται πρὸ τοῦ τέλους ὁκόμια τοῦ 3ου αἰ. π. Χ. ἔξω ἀπὸ τὶς πύλες τοῦ κατὰ μῆκος τοῦ Λιγαρόρρεματος θραχίονα τοῦ τεύχους, ὅπως

Εἰκ. 11. Λεῖψανα τῶν Παγασῶν καὶ τῆς Δημητριάδος.

Π α γ α σ ε ῖ ς

π.χ. έξω από την πύλη 29.

Τὰ λείψανα τῶν τείχους τῶν Παγασῶν μπορούμε νά τὰ παρακολουθήσουμε ξεκινώντας ἀπό τὸ λόφο τοῦ προφ. Ἥλια. Στὴν πλαγιά τοῦ λόφου αὐτοῦ (ἀριθ. 1 στὸ σχέδ. τῆς σελ. 51) συναντοῦμε τὰ πρῶτα ἴχνη του. Χαμηλότερα χάνονται καὶ ξαναφαίνονται πέρα ἀπὸ τὸ Λιγαρόρρεμα (ἀριθ. 2). Ὅσο ἀνεβαίνουμε τὰ λείψανα εἶναι περισσότερα· συχνὰ τὰ θεμέλια τοῦ τείχους καὶ τῶν πύργων φαίνονται καλὰ (ἀριθ. 4 ἕως 8, 11 ἕως 13), ἄλλοτε ὅμως μὲν ἴχνη διακρίνονται. Ἡ ἀκρόπολη εἶναι στὴν κορυφὴ τοῦ ἀπότομου βουνοῦ Κάστρου· μέσα στὴν ἀκρόπολη ὑπῆρχαν μόνο πρόχειρα διαιτήματα τῆς φρουρᾶς πού δὲν ἄφησαν ἴχνη· εἶναι ὅμως καὶ τὸ τείχος πολὺ καταστραμμένο καὶ στὴν κορυφὴ καὶ στὴν πλαγιά. Τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ τείχους εἶναι στὸ σημεῖο 14. Ἀπὸ κεῖ πιστεύουν πὼς κατέβαινε στὸ λόφο τοῦ προφ. Ἥλια κλείνοντας μέσα τὸ χάρο τοῦ θεάτρου καὶ τὸν πάνω ἀπὸ τὰ Δόντια λόφο (84 μ.)· περνοῦσε βόρεια καὶ ἀνατολικά ἀπὸ τὰ λείψανα τοῦ τείχους 17· τὸ τείχος αὐτὸ ἦταν τῆς Δημητριάδας (ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ διεύθυνση τῶν πύργων) καὶ ἔγινε γιὰ νὰ ἀσφαλισθεῖ ὁ πάνω ἀπὸ τὰ Δόντια λόφος (μὲ τὸ ὑψ. 84 μ.). Ὑπολογίζουν τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ τείχους τῶν Παγασῶν σὲ 7.500 μ. περίπου. Τὸ διατηρημένο μῆκος, 1—17 εἶναι 4.900 μ. Τὸ πᾶχος του εἶναι 2,50 μ. περίπου καὶ τὸ ὕψος ὑπολογίζεται σὲ 4,50 μ. περίπου ἀπὸ τὸ ἔξω μέρος.

III ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΑ

Καὶ τῆς Δημητριάδας τὰ λείψανα εἶναι πενιχρά, ἐπειδὴ τὰ τεῖχη καὶ οἱ οἰκοδομῆς τῆς ὅταν ἐγκαταλείφθηκε ἢ πῶλη, χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὶς οἰκοδομικὲς ἀνάγκες τῶν τούρκων τοῦ κάστρου τοῦ Γόλου καὶ τῶν πρώτων κατοίκων τοῦ σύγχρονου Βόλου. Περιγράφουμε τὰ λείψανα αὐτὰ ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ τείχος. Βρίσκουμε τὰ πρῶτα ἴχνη του, ἂν ξεκινήσουμε ἀπὸ τὴ Μπουρμπουλῆθρα καὶ κατευθυνθοῦμε πάνω ἀπὸ τὰ λατομεῖα πρὸς τὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ· ἀπὸ τὸ σημεῖο 42 (βλ. εἰκ. 11) μπορούμε νά τὰ παρακολουθήσουμε· στὴν ἀρχὴ μόλις διακρίνουμε τὰ θεμέλια· στὶς δυὸ ἄκρες εἶναι χρησιμοποιημένες μεγάλες κανονικὲς πέτρες ἐνῶ τὸ ἀνάμεσά τους διάστημα εἶναι γεμισμένο ἀπὸ μικρότερες καὶ ἀκανόνιστες πέτρες. Ἀπὸ τὸ σημεῖο 40 ἡ διατήρησις εἶναι πολὺ καλύτερη. Οἱ πύργοι 39, 38, καὶ 36 σώζονται σὲ ἀρκετὸ ὕψος καὶ εἶναι οἱ καλύτερα διατηρημένοι σ' ὀλόκληρὴ τὴν ἔκταση τῶν τειχῶν τῶν Παγασῶν καὶ τῆς Δημητριάδας· ἡ θέση αὐτὴ ἀνομάζεται Παλάτια· ἡ ἀνάβασις ὡς ἐκεῖ ἀποζημιώνει ὄχι μόνο μὲ τὸ ἐξαιρετὸ θέαμα τῶν ἰσοδομικῶν, μὲ μεγάλες ὀρθογώνιες πέτρες, χτισμένων πύργων, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ σπάνια ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ θέα τοῦ Βόλου, τοῦ Πηλίου καὶ τοῦ Παγοσιτικοῦ. Στὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ ἦταν ἡ ἀκρόπολη· μέσα στὸν περίβολό τῆς δὲν ὑπάρχουν καὶ ἐδῶ λείψανα σπιτιῶν, καὶ φαίνεται πὼς θὰ ὑπῆρχαν πρόχειρα διαιτήματα τῆς φρουρᾶς· στὸ σημεῖο α αἶναι ἕνα κοίλωμα στὸ βράχο (βάραθρο) πού ἴσως ἀποτελοῦσε χάρο ἱερό, στὸ β διατηρεῖται μέρος ἀπὸ τοὺς τοίχους ἑνὸς οἰκοδομήματος πού θὰ ἦταν ἴσως στρατώνας. Κατεβαίνοντας συναντοῦμε στὸ σημεῖο 33 ἕνα ὄγκο χύματος. Κάτω ἀπὸ τὸ χῶμα αὐτὸ εἶναι ἕνας μεγάλος πύργος καὶ δίπλα του ἀφήνεται ἀνοιγμα στὸ τείχος γιὰ πύλη· ἀπὸ τὴν πύλη αὐτὴ ξεκινοῦσε ὁ δρόμος γιὰ τὶς Φερές. Ὁ πύργος 33, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι πύργοι, εἶναι χτισμένοι χαμηλὰ μὲ πέτρες· πάνω ὅμως ἀπὸ τὸ λίθινο ὑπόβαθρο ὑπῆρχε ἐπικοδομημα ἀπὸ πλιθιά (ῶμα τοῦβλα)· τὰ πλιθιά αὐτὰ διαλύθηκαν καὶ ἔτσι σχηματίστηκε ὁ ὄγκος τοῦ χύματος. Πιο κάτω συναντοῦμε ἴχνη ἑνὸς βραχίονα τοῦ τείχους (ἀριθ. 17) πού τὸν ἀναφέραμε λίγο παραπάνω. Κατεβαίνοντας ἀπὸ τὸ λόφο 84 μ. πρὸς τὴν πεδιάδα, ἀρχίζουμε νά χάνουμε τὰ σαφῆ θεμέλια τοῦ τείχους. Ὁ πύργος 30 εἶναι ἕνας ἀπὸ ἐκείνους πού περιέχουν γραπτὰ στήλες πού τὶς εἶχαν χρησιμοποιήσει, ὅπως εἴπαμε (σελ. 45), οἱ δημητριαεῖς ὡς πρῶχειρο ὑλικό, ὅταν κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 192—191 π. Χ. εἶχαν ἐπισκευάσει διαστικὰ τὰ τεῖχη. Τὶς στήλες αὐτὲς τὶς εἶχαν ἀφαιρέσει ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα πού βρίσκονταν ἔξω ἀπὸ τὶς πύλες τοῦ τείχους, προπάντων τῆς πεδιάδας, ὅπου ἦταν τὸ πυκνοκατοικημένο μέρος τῆς πόλης. Ἔιναι μεγάλο νεκροταφεῖο ἦταν π. χ. ἔξω ἀπὸ τὴν πύλη 29, ἄλλοι τόφοι ἦταν ἔξω ἀπὸ τὴν πύλη 24. Παρατηροῦμε πὼς στὴν πεδιάδα οἱ πύργοι εἶναι πιὸ πυκνοί, γιὰτὶ τὸ τείχος εἶναι πιὸ εὐπρόσβλητο. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πύργους ἐνί-

σχυθῆκαν ὑπερβολικά, γιὰτὶ βρίσκονταν σὲ ἐπίκαιρα σημεῖα· στοὺς πύργους αὐτοὺς ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ καὶ γραπτὲς στήλες ἀπὸ τὰ παρακείμενα νεκροταφεῖα. Ἀναφέραμε ἀπὸ τοὺς πύργους αὐτοὺς τὸν 30. Ὁ ἐπόμενος εἶναι ὁ 27, ἔπειτα ὁ 24, ὁ 23 καὶ ὁ 21. Ὁ πῖο μεγάλος εἶναι ὁ 23. Στους ἐνισχυμένους αὐτοὺς πύργους ὁ πρῶτος πύργος εἶναι «κλεισμένος μέσα ὡς πυρῆνας καὶ κατασκευασμένος ἄλλος μεγαλύτερος ἀπέξω» ὁ χώρος ἀνάμεσα στοὺς τοίχους τοῦ πρῶτου καὶ τοῦ δεύτερου πύργου εἶναι γεμισμένος μὲ πέτρες καὶ στήλες τῶν νεκροταφείων, ἐνωμένες ἀνάμεσα τους μὲ πηλό. Ἔτσι μεγάλωνε τὸ ἐμβαδὸ τῶν ἐπαυξημένων πύργων καὶ ἰδιαίτερα τὸ ὕψος, γιὰτὶ πάνω ἀπὸ τὸ λίθινο ὑπόβαθρο γίνονταν πλῆθιν οἰκοδομημα πελώριο· ὁ πύργος π. χ. 23 εἶχε μὲ τὰ προσκτίσματα διαστάσεις 36:28 μ.· τὸ ὕψος μόνο τοῦ πλῆθινου οἰκοδομημάτος του ἦταν μεγαλύτερο ἀπὸ 5 μ. Ὁ ἐπόμενος πύργος 22 (δίπλα στὸ δρομάκι) καὶ ὁ μεθεπόμενος 21 ποὺ εἶναι ὁ «δεύτερος» τοῦ Ἀρβανιτόπουλου κατεδαφίστηκαν κατὰ τὸ διάστημα τῆς κατοχῆς ἀπὸ τοὺς ἰταλοὺς στρατιώτες γιὰ νὰ χτιστοῦν μὲ τὸ ὑλικὸ τους πρόχειρα οἰκήματα γιὰ τὴ φρουρά· πολὺ ὑλικὸ ὅμως ἔμεινε ἐπὶ τόπου. Ἀπὸ τὸ σημεῖο 18 τὸ τεῖχος πρέπει νὰ ὑψώνονταν κοντὰ στὴ θάλασσα ὡς τὸ δρόμο Βόλου—Ἄλμυροῦ, ὅπου θὰ ὑπῆρχε πύλη γιὰ τὴν Ἰωλκί. Ἐπειτα θὰ ἀνέβαινε ὡς τὰ πρῶτα ἴχνη πάνω ἀπὸ τὰ λατομεῖα, ὅπου ἀρχίσανε τὴν περιγραφή. Τὸ ὅλικό του μήκος ὑπολογίζεται σὲ 7.800 μ., τὸ ὕψος του ἀπὸ τὸ ἔξω μέρος σὲ 6 σχεδὸν μέτρα, τὸ πάχος εἶναι λίγο μεγαλύτερο ἀπὸ τὸν Παγασῶν. Ἀπὸ τὰ λείψανα τῆς Δημητριάδας ποὺ διατηρήθηκαν μέσα στὸν περίβολο τοῦ τεῖχους ἀναφέραμε (σ. 52) τὸ ἱερὸ τοῦ λόφου 84 μ. (πάνω ἀπὸ τὰ Δόντια). Στὸ λόφο αὐτὸ θὰ ἔμειναν κατὰ τὴ μακεδονικὴ ἐποχὴ οἱ ἀντιγονίδες βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας, ὅταν ἔρχονταν στὴ Δημητριάδα (ξέρομε πὼς εἶχαν «βασιλῆιον», δηλ. ἀνάχτορο στὴ Δημητριάδα). Τὰ λείψανα ἀπὸ τὰ χτίσματα τῆς δημόσιας ζωῆς τῆς Δημητριάδας εἶναι μηδαμινά, καὶ γιὰ κανένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν μπορούμε νὰ ἔχουμε σαφεῖς ἰδέα. Τὰ λίγα λείψανα ἀπὸ τὸ κρηπίδωμα ἐνὸς ναοῦ πρὸς τὰ βόρεια τοῦ πύργου 22 (στὸ σημεῖο ζ) σχετίστηκαν μὲ τὸ ναὸ τῆς Ἀρτεμῆς τῆς Ἰωλκίας ποὺ πρέπει νὰ βρίσκονταν μέσα στὸ ἱερὸ τῆς θεᾶς, ὅπου ξέρομε ἀπὸ ἐπιγραφὰς πὼς ἔστηναν ψηφίσματα· τὸ ἱερὸ αὐτὸ φαίνεται πὼς εἶναι ὁ περίβολος ποὺ ὀνομάζεται «ἱερὰ ἀγορὰ» στὰ ψηφίσματα (π. χ.: ἀναγράφαι δὲ καὶ τὸ ψήφισμα εἰς στήλην λιθίνην, ἣν καὶ ἀναθεῖναι ἐν τῇ ἱερᾷ ἀγορᾷ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς | Ἀρτέμιδος τῆς Ἰωλκίας» καὶ ἀναγραφῆναι δὲ αὐτὸ καὶ ἐν Δημητριάδι, ἐν τῇ ἱερᾷ ἀγορᾷ).

Ἐνα ἄλλο χτίσμα (δ) ποὺ φαίνεται πὼς συνδέεται μὲ ἐνιαῖο σχέδιο πρὸς τὴν «ἱερὰ ἀγορὰ» ἐρμηνεύεται ὡς ἐμπορικὴ ἀγορὰ ἢ «ἀγορὰ τῶν ὀνίων»· τὰ λείψανά του ὅμως εἶναι τόσο πενιχρά, ὥστε εἶχε χαρακτηριστεῖ καὶ ὡς ναός.· Τὸ θέατρο (στοὺς πρόποδες τοῦ λόφου 84 μ.) τὸ γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς κερκίδες ποὺ διακρίνονται ὡς ἀδόξατοι τοξοειδεῖς κωματισμοὶ τοῦ ἐδάφους· στὴ θέση τῆς σκηνῆς ὑπάρχουν λείψανα μεσαιωνικοῦ οἰκοδομημάτος. Κατὰ τὸ δεύτερο ἢ τρίτο μ. Χ. αἰῶνα ποὺ ἔγινε τὸ ὑδραγωγεῖο περνοῦσε πάνω ἀπὸ τὰ ἀχρηστευμένα τότε τελευταῖα «κτίσματα» τοῦ θεάτρου καὶ κατευθύνονταν πρὸς τὴν ἀγορὰ ἀπὸ τὸ ὑδραγωγεῖο διατηροῦνται πολλοὶ ἀπὸ τοὺς τετράγωνους χτιστοὺς πεσσούς ποὺ βάσταζαν πάνω τους τὸ αὐλάκι μὲ τὸ νερό· τὸ νερὸ ἔρχονταν πάνω σὲ τέτιους πεσσούς ἀπὸ τὴ σημερινὴ συνοικία Μπαξέδες τοῦ ἀνω Βόλου (βλ. τὴ γραμμὴ ποὺ ἀκολουθοῦσε ἀπὸ τοὺς Μπαξέδες ὡς τὴ Δημητριάδα στὸ χάρτη τῆς σελ. 11). Ἰχνη σπιτιῶν ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ πόλη διακρίνουμε σὲ πολλὰ σημεῖα, ὅπου σώζονται μωσαϊκὰ δάπεδα· οἱ τοῖχοι δὲν διατηροῦνται. Ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, βασιλικὴ τρίκλιτη ποὺ ἐλάχιστα ἐπίσης ἴχνη τῆς διατηροῦνται, θὰ ἔγινε κατὰ τὸν 6ο μ. Χ. αἰῶνα. Ἡ βυζαντινὴ πόλη περιορίζονταν γύρω στὴν ἐκκλησία. Τὰ τεῖχη ποὺ ἐπισκευάστηκαν ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ περνοῦσαν μπροστὰ στὴ θάλασσα ὡς τὴ Μπουρμπουλήθρα· ἔπειτα ἄφηναν ἔξω τὸ σημερινὸ δρόμο Βόλου—Ἄλμυροῦ καὶ τὰ Δόντια, ἔφταναν ὡς τὶς ἀγορὲς τῆς Δημητριάδας καὶ κατέβαιναν πάλι στὴ θάλασσα, ἀφήνοντας ἔξω τὰ Πευκάκια.

Η ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ ΜΙΚΡΟΤΕΡΕΣ ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

Ι ΝΗΛΕΙΑ

Ἡ Νήλεια εἶναι ἀρχαιότατη πόλις τοῦ μυθοῦ τοῦ Παγασσικοῦ. Κατὰ τὴν παράδοση εἶναι χτίσμα τοῦ Νηλέα ποῦ ἦταν ἀδελφὸς τοῦ Πελῖα, τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ἰωλκοῦ καὶ εἶχε μητέρα τὴν Τυρῶ καὶ πατέρα ὄχι τὸν Κρηθεά, ὡπὸς ὁ Αἴσανας, ἀλλὰ τὸν Ποσειδῶνα, ὡπὸς ὁ Πελίας (βλ. καὶ σ. 23). Κατὰ τὴ γνωστὴ ἀπὸ τὴν Ὀδύσειαν παραλλαγὴ τοῦ μύθου ὁ Πελίας ἐγίνε βασιλιάς τῆς Ἰωλκοῦ καὶ ὁ Νηλέας τῆς Πύλου. Φαίνεται ὅμως πὼς ἡ τοπικὴ παράδοση ἤθελε τὸ Νηλέα βασιλιᾶ στὴ γειτονικὴ τῆς Ἰωλκοῦ Νήλεια. Ἡ Νήλεια πρέπει νὰ θρίσκουνταν στὴ θέσθι Πευκάκκια, ὅπου ὑπῆρχε συνοικισμὸς μυκηναϊκὸς καὶ σύγχρονος τῆς Ἰωλκοῦ (βρέθηκαν στὰ Πευκάκκια καὶ τάφοι μυκηναϊκοί)· στὸν μεταγενέστερον χρόνον ὑπῆρχε στὰ Πευκάκκια ἱερὸ τῆς Ἀφροδίτης νηλείας (προέρχονται ἀπ' αὐτὸ μιὰ μικρὴ τετράγωνη ἀναθηματικὴ πλάκα μὲ παράσταση αἰδοίου ποῦ βρέθηκε στὰ Πευκάκκια, καὶ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή «ἱερητεύσασα Ἰ Ἀφροδίτῃ νηλεία» ποῦ βρέθηκε ἐντειχισμένη στὸ κάστρο τοῦ Βόλου καὶ πρέπει νὰ μεταφέρθηκε ἀπὸ τὰ Πευκάκκια μαζί μὲ τὸ πολὺ οἰκοδομικὸ ὕλικο τῆς Δημητριάδας ποῦ εἶναι χρησιμοπονημὸ στὸ κάστρο. Μὲ τὴ θέσθι Νήλειας στὰ Πευκάκκια συμφωνεῖ τὸ χωρίο τοῦ Στράβωνα ποῦ ἀναφέραμε στὴ σελ. 50 καὶ ποῦ λέει πὼς ὁ Δημήτριος ὁ πολιορκητὴς ἔχτισε τὴ Δημητριάδα ἀνάμεσα στὶς Παγασεὺς καὶ τὴ Νήλεια· πραγματικὰ ὁ παλιὸς μαγνητικὸς συνοικισμὸς ποῦ ἦταν ὁ πυρηνὰς τῆς πόλης τοῦ Δημητρίου καὶ ἀποτέλεσε τὴν κυρίως Δημητριάδα θρίσκουνταν ἐνοσηνωμένον, ἀνάμεσα στὶς Παγασεὺς καὶ τὴ Νήλεια.

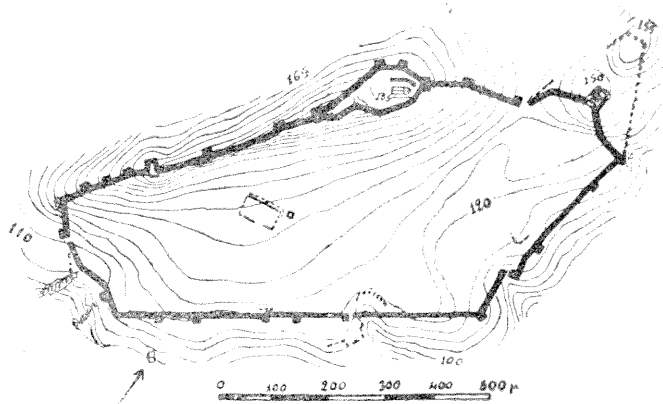
ΙΙ ΑΜΦΑΝΕΣ

Οἱ Ἀμφανέες ἦταν ἐπίσης ἀρχαία πόλις ἢ παράδοση γιὰ τὸν Κύκνο (βλ. παραπάνω, σελ. 31—32) ἦταν καὶ μὲ τὶς Ἀμφανέες σχετισμένη, ὡπὸς καὶ μὲ τὶς Παγασεὺς· ὁ Εὐρύπιδης ὀνομάζει τὸν Κύκνο «ἀπρόσιτο οἰκήτορα τῶν Ἀμφονῶν». Τὰ εἰρεπία τῶν Ἀμφονῶν θρίσκουνται στὸ κωνικὸ ὕψωμα Σωρὸς, ὀνάμεσα στὶς Παγασεὺς καὶ τὸ ἀκρωτήρι Πύρρα ποῦ λέγεται σήμερα Ἀγκίστρι. Τὴ λωρίδα αὐτὴ τῆς παραλίας τὴν εἶχαν ἀποσπᾶσει, ὡπὸς εἴπαμε, οἱ φεραῖοι ἀπὸ τὴ Μαγνησίᾳ καὶ τὴν ἔνωσαν μὲ τὴν Πελασγιῶτιδα· γι' αὐτὸ ὁ γεωγράφος Σκύλλοκας χαρακτηρίζει τὶς Ἀμφανέες καὶ τὶς Παγασεὺς ὡς τὶς δυὸ παραλιακὰς πόλεις τῆς Θεσσαλίας: «καὶ εἰσι Θετταλίας πόλεις αἴδε ἐπὶ θαλάττῃ: Ἀμφανατον, Παγασαί, ἐν δὲ μεσογᾷ Φεραί». Οἱ Ἀμφανέες ἦταν πάντα ἕνας μικρὸς συνοικισμὸς, ὡπὸς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ εἰρεπία τῆς: Στὸ Σωρὸ σώζονται καὶ τὰ λείψανα τῶν τειχῶν ποῦ περιέβαλλον τὸ κωνικὸ ὕψωμα· εἶναι τρεῖς ἀλλεπάλληλοι περιβόλοι σὸν τοῦ Δημητρίου· ἕνας βροχιῶνας τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου κατεβαίνει ἀπὸ τὸ λόφο καὶ κλείνει μέσα ἕνα μικρὸ μέρος ἀπὸ τὴ χαμηλότερη ἔχτισθι· λείψανα σπιτιῶν φαίνονται καὶ πάνω στὸ λόφο, ὅπου ἢ ἀκρόπολις, καὶ κάτω. Δὲν εἶναι γνωστὸ πότε ἔπαψε νὰ κατοικεῖται ἢ θέσθι· πιστευον πρῶτα πὼς εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸν 5ο π. Χ. αἶωνα, ἔπειτα ὅμως βρέθηκε ἐπιγραφή τῶν μακεδονικῶν τουλάχιστο χρόνων ποῦ ἀναφέρει ἕνα γυμνασίαρχο ἀπὸ τὶς Ἀμφανέες: «οἱ ἐκ τοῦ γυμνασίου Φίλωνο Ἀλεξάνδρου, ἀμφαναίη, γυμνασιορχήσαντο...». Ἄν ἡ πόλις ὑπῆρχε καὶ στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, θὰ ἦταν τόσο ἀσήμαντη, ὡστε ὁ Δημήτριος ὁ πολιορκητὴς δὲν ἔκρινε ἀναγκαῖο νὰ τὴν περιλάβει στὸ συνοικισμὸ τῆς Δημητριάδας μαζί μὲ τὶς ἄλλες μαγνητικὰς πόλινες.

ΙΙΙ Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΓΟΡΙΤΣΑΣ

Στὸ λόφο τῆς Γορίτσας διατηροῦνται τὰ λείψανα μιᾶς πόλης ποῦ φαίνεται νὰ εἶναι ἢ σπουδαιότερη ἀπὸ τὶς δευτερεύουσες τῆς περιοχῆς. Τὰ θεμέλια τοῦ τείχους τῆς (μῆκος 2.450 μ.) μαρτυροῦν πὼς ἦταν πολὺ καλὰ ὀχυρωμένη καὶ πὼς θρίσκουνταν στὴν ἀκμὴ τῆς κατὰ τοὺς μακεδονικοὺς χρόνον. Γι' αὐτὸ θεωροῦνταν ὡς τὰ 1911 ὡς ἡ Δημητριάδα. Ὅταν προσδιορίστηκε ἡ θέσθι τῆς Δημητριάδας, οἱ ἀρχαιολόγοι δὲν ἤξεραν μὲ ποιά ἀπὸ

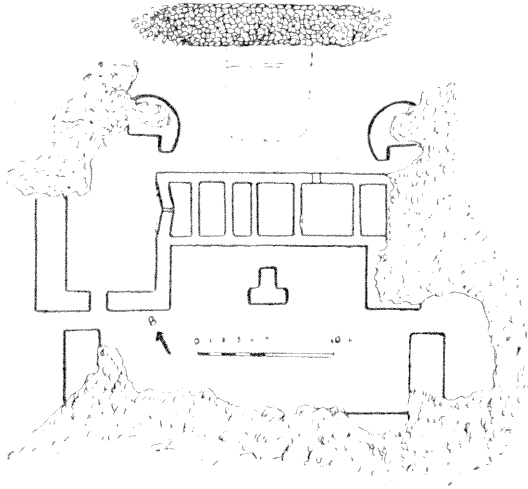
τις γνωστές πόλεις τῆς περὶοχῆς νὰ σχετίσουν τὰ λείψανα αὐτά. Ἔτσι ἔγραψαν ἄλλοι πὼς εἶναι ἡ Νήλεια καὶ ἄλλοι ἡ ἱστορικὴ Ἰωλκός. Τελευταία ὑποστηρίζεται μὲ ἐπιμονὴ πὼς εἶναι τὸ Ὁρμίνιο. Ὁδηγὸς γιὰ τὴ θέση τοῦ Ὁρμινίου εἶναι ἓνα χωρίο τοῦ Στράβωνα (2, 5, 18, σ. 438): «τὸ μὲν οὖν Ὁρμένιον ἀπέχει τῆς Δημητριάδος πεζῆ σταδίους ἑπτὰ καὶ

Εἰκ. 12 Τὰ τεῖχη τῆς Γορίτσας.

εἴκοσι· ὁ δὲ τῆς Ἰωλκοῦ τόπος, ἐν ὁδῷ κείμενος, τῆς μὲν Δημητριάδος ἑπτὰ σταδίους διέστηκε, τοῦ δ' Ὁρμινίου τοὺς λοιποὺς εἴκοσι σταδίους». Σύμφωνα μ' αὐτό, ἂν πάμε ἀπὸ τὴ Δημητριάδα στὸ Ὁρμίνιο «πεζῆ» (κι ὄχι διὰ θαλάσσης), θὰ περάσουμε ἀπὸ τὴ θέση τῆς Ἰωλκοῦ πού ἀπέχει 7 στάδια ἀπὸ τὴ Δημητριάδα καὶ εἴκοσι ἀπὸ τὸ Ὁρμίνιο. Ἐνα ἄλλο χωρίο τοῦ Στράβωνα πού ἀναφέραμε (σ. 50) λέει: «τῆς δὲ Δημητριάδος ἑπτὰ σταδίους ὑπέρεκται τῆς θαλάττης Ἰωλκός» οἱ ἐρευνητὲς παρατηροῦν πὼς ἡ ἔκφραση τῆς «θαλάττης» σημαίνει στὸ Στράβωνα «διὰ θαλάσσης». Πραγματικὰ ἡ Ἰωλκός ἀπέχει, ὅπως εἴπαμε, διὰ θαλάσσης 7 στάδια (1250 μ.) ἀπὸ τὴ Δημητριάδα. Ἐδῶ ὅμως λέει πὼς ἀπέχει 7 πάλι στάδια «πεζῆ», ἐνῶ ἡ ἀπόσταση διὰ ξηρὰς εἶναι 1900 μ. περίπου, δηλ. πάνω ἀπὸ 10 στάδια ἴσως δὲν ἤξερε ἀπὸ αὐτοψία τὰ μέρη καὶ ἔκανε κακὴ χρῆση τῶν ἀποστάσεων πού δίνονταν σ' ἄλλους συγγραφεῖς (στὸ χωρίο π. χ. τῆς σ. 58, σημ. 1 οἱ ἴδιες ἀποστάσεις, ἴσως γιὰ τοὺς πρόποδες τῆς Γορίτσας). Ἡ ἀπόσταση λοιπὸν τῶν 7 σταδίων ἀπὸ τὴ Δημητριάδα «διὰ θαλάσσης» ἀληθεῖς γιὰ τὴν Ἰωλκός, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν παραλία τῆς Γορίτσας (στὶς ἐκβολὲς τοῦ σημερινοῦ χειμάρρου Ἀναύρου, ὅπου ὑπάρχουν ἐνδείξεις πὼς ἦταν μιὰ ἀποβάθρα τῆς πόλης τῆς Γορίτσας) καὶ μπορεῖ νὰ δίνονταν ἡ ἴδια καὶ γιὰ τὶς δυὸ θέσεις. Ἡ δευτέρη ἀπόσταση τῶν 20 σταδίων (3.500 μ. περίπου) τοῦ Ὁρμινίου ἀπὸ τῆς Ἰωλκοῦ ἀληθεῖς γιὰ τὴν ἀπόσταση ἀπὸ τοῦ λόφου τῶν ἁγίων Θεοδώρων (δηλ. τῆς Ἰωλκοῦ) ὡς τὴν πόλη τῆς Γορίτσας. Γιὰ τὴ θέση τοῦ Ὁρμινίου στὸ λόφο τῆς Γορίτσας φαίνεται πὼς συνηγορεῖ καὶ ἓνα χωρίο τοῦ Πλινίου, ὅπου τὸ Ὁρμίνιο ἀναφέρεται μετὰ τὴ Μιθῶνας (κοντὰ στὰ Λεχώνια) καὶ Ἰωλκοῦ. Ὅποσδήποτε ἀναμφισβήτητο εἶναι πὼς ἡ πόλη αὐτὴ ἦταν ἓνα ἐξαιρετὸ ὄχυρὸ καὶ μποροῦσε καὶ μόνη τῆς νὰ κρατήσῃ τὴν ἄμυνα ὀλόκληρης τῆς περὶοχῆς· τὰ πείχη τῆς, κατασκευασμένα τὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τῆς Δημητριάδος, εἶναι ἔργο τῶν ἀντιγονιδῶν βουσιλέων τῆς Μακεδονίας· τὰ θεμελίωτους μποροῦμε νὰ τὰ παρακολουθήσουμε καὶ σήμερον σ' ὅλο τοὺς τὸ μήκος, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ σημεῖα τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς (στὴ ράχη τοῦ λόφου) ὅπου ἴσως οἱ ἀπὸτομοὶ βράχοι καὶ ἡ ἐξαιρετικὰ ἀπὸτομη πλαγιά τοῦ βουνοῦ εἶχαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ θεωρηθεῖ ὡς ἐπαρκὴς φυσικὴ ὄχυρωση καὶ δὲν εἶχαν ἐνισχυθεῖ μὲ τεῖχος. Τὸ πιὸ εὐπρόσβλητο σημεῖο τοῦ τεύχους εἶναι στὴ βορειοανατολικὴ πλευρᾶ (ὅπου ἓνα διάσειλο).

Ἐκεῖ ἔγινε τὸ θαυμαστὸ ὀχυρωτικὸ ἔργο ποὺ ἀπκαλύφθηκε τελευταίᾳ εἶναι ἕνας πελώριος πύργος (βλ. τὸ σχ. 13 καὶ εἰκ. 14 καὶ 15) ποὺ τὰ θεμέλια του εἶναι χτισμένα κατὰ τὸν ἰσοδομικὸ τρόπο μὲ μεγάλες κανονικὲς ὀρθογώνιες πέτρες, ὅπως στὴ Δημητριάδα· πάνω του ὑπῆρχε πολὺ μεγάλο ἐπίσης πλῆθιν ἐποικοδόμημα. Τὸ ἐποικοδόμημα αὐτὸ διαλύθηκε, ὅπως

Εἰκ. 13. Τὸ λίθινο ὑπόβαθρο τοῦ ὀχυρωτικῆς ἔργου τῆς Γορίτσας.

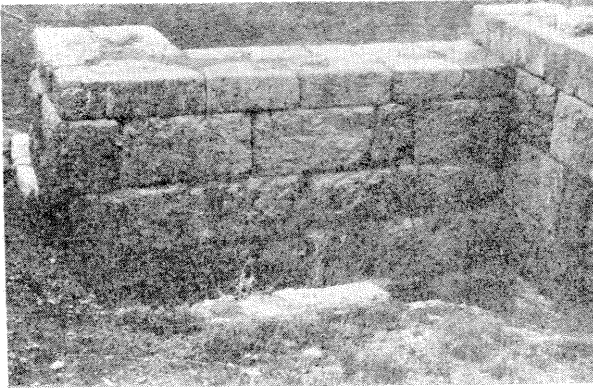
στοὺς πύργους τῆς Δημητριάδας, καὶ σχημάτισε λόφο χώματος πάνω στὰ θεμέλια τοῦ πύργου. Πλάι στὸ ὀχυρωτικὸ κατασκευάσμα, στὰ βορειοδυτικά του, ἀνακαλύφθηκε εὐρύχωρη ὑπόγεια σύριγγα ποὺ καθαρίστηκε ἀπὸ τὰ χάρματα ὡς ἕνα σημεῖο, ὄχι ὅμως ἀρκετὸ ὥστε νὰ ἐξακριβωθεῖ ἡ σχέση της μὲ τὸ ὅλο ἔργο.

Ὁ μόνος δρόμος ποὺ ἔφερε σ' ἐπαφὴ τὶς πολίχνες τῆς Μαγνησίας μὲ τὴν πρωτεύουσα (τὴ Δημητριάδα) καὶ μὲ τὴν ἄλλη Ἑλλάδα περνοῦσε ἀπὸ τὸ διάσελο τοῦτο, γιὰ τὴν ὀχύρωση τοῦ ὁποῦ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔδειξαν οἱ ἡγεμόνες τῆς Μακεδονίας. Ὁ παλιὸς αὐτὸς δρόμος, ὁ ὁποῖος ἐξακολούθησε νὰ εἶναι ὁ μοναδικὸς ὡς τὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα, ὁπότε ἀνοίχτηκε ὁ σημερινὸς παραθαλάσσιος, ἀπὸ ὅπου περνάει καὶ ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Βόλου—Μηλεῶν, διακρίνεται καὶ σήμερα λιθόστρωτος καὶ ἀνεβαίνει ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο τοιμέντων σὲ θαλασσὴ γραμμὴ ὡς τὸ διάσελο, νὰ μπαίνει μέσα στὸ τεῖχος ἀπὸ τ' ἀνατολικά καὶ νὰ βγαίνει ἀπὸ τὴν πύλη μεταξύ τῆς ἀκρόπολης καὶ τοῦ ὑψώματος 150 μ. (βλ. εἰκ. 12). Ἔτσι ὁ δρόμος βρίσκονταν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς ποὺ μόνιμα ἔμενε στὸ μεγάλο ὀχυρωματικὸ ἔργο τοῦ διασέλου. Ἡ ἀκρόπολις εἶναι στὸ σημερινὸ ἐκκλησάκι τῆς Παναγίας. Ἀνεβαίνοντας στὸ ἐκκλησάκι αὐτὸ ἀπὸ τὸ πάνω ἀπὸ τὰ λατομεῖα δρομῶκι συναντοῦμε, ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ τὰ λατομεῖα, μιὰ ὁμάδα ἑλληνιστικῶν τάφων καὶ πρὸ πάνω, ἀφοῦ μποῦμε στὸν περίβολο τῶν τειχῶν, θεμέλια πολλῶν σπιτιῶν καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων.

IV Ἡ ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

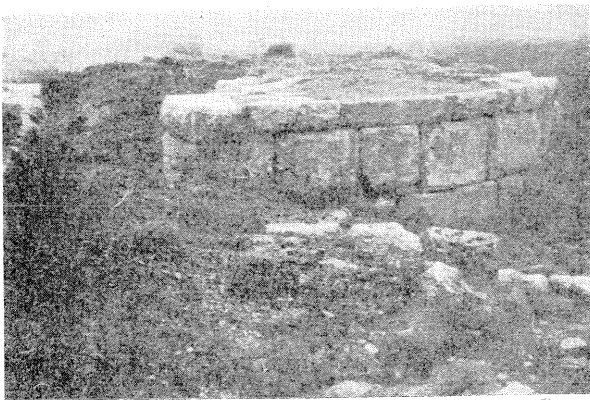
Ἐπειδὴ καὶ ἀπέναντι τοῦ Βόλου καὶ στὰ ἀνατολικά καὶ στὰ δυτικά του κρᾶσιπεδα ὑπῆρχαν ἀξιόλογοι συνοικισμοί, φυσικὸ εἶναι νὰ ὑποθέσουμε πὼς καὶ ἡ ἴδια ἡ θέση τοῦ Βόλου δὲν ἦταν στὸς ἱστορικοὺς χρόνους ἐντελῶς ἔρημη. Στὸς μακεδονικοὺς, ρωμαϊκοὺς καὶ

παλαιοχριστιανικούς χρόνους πρέπει νά ὑπῆρχον ἀραιές τουλάχιστο κατοικίες σ' ὄλη τήν ἔκταση τοῦ σημερινοῦ Βόλου. Λείψανα οἰκοδομῶν καί ἀντικείμενα τῶν χρόνων αὐτῶν βρέθη-

Εἰκ. 14. Ἐνα μέρος τοῦ λίθινου ὑπόβαθρου τοῦ μεγάλου ὄχυρωτικοῦ ἔργου.

καν σέ διάφορα σημεῖα τοῦ ὑπεδάφους τοῦ Βόλου. Βορειοδυτικά τοῦ νασοκομείου καί μακριά ἀπό τή θάλασσα βρέθηκαν σέ σπίτια εἴτε σέ οἰκόπεδα, ἀπό ἰδιωτικές σκαφές, θεμέλια πα-

Εἰκ. 15. Ὁ δυτικός ἡμικυκλικός πύργος στό ὄχυρωτικό ἔργο τῆς Γορίτσας.

λιῶν σπιτιῶν, μωσαϊκό δάπεδο καί ἕνα μαρμάρινο τραπέζι· κοντά στή σημερινή ἐκκλησία τοῦ ἁγ. Κωνσταντίνου καί δίπλα στή παλιά πύλινη καταδραφίστηκα ἀνακαλύφθηκαν θεμέλια ἀρχαίας ἐκκλησίας καί ἀρχιτεκτονικά γλυπτά· ἀνατολικά τοῦ μουσείου, στή θέση ἀκριβῶς πού ἔγινε ἡ γέφυρα τοῦ αὐτοκινητόδρομου Βόλου—Λαχανίων, βρέθηκαν θεμέλια οἰκοδομήμα-

τος ἢ τείχους ἀπὸ τετράγωνος ὀγκόλιθους, ἰσοδομικὸ χτισμένους· τὰ θεμέλια αὐτὰ ποῦ δρῖσκονται μέσα στὴν κοίτη τοῦ χειμάρρου ποῦ λέγεται σήμερα ἼΑναυρος ἀποδείχνουν πὺς ἡ κοίτη αὐτὴ δὲν εἶναι παλιά. Ἐπίσης ἀπὸ σκαφῆς ἰδιωτῶν κοντὰ στὴν ἐκκλησία ἸΑνάληψη προέρχεται ἕνα ἀγάλματιο Κυβέλης τοῦ μουσείου Βόλου. Φαίνεται λοιπὸν πὺς ἕνας ἢ δυὸ μικροὶ συνοικισμοὶ ἢ τουλάχιστο ἀραιῆς οἰκήσεις καὶ ἐπαυλεῖς δὲν ἔλειψαν ποτὲ ἀπὸ τῆ βῆση τοῦ σημερινοῦ Βόλου, τουλάχιστο προτοῦ ἀρχίσουν οἱ ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων καὶ τῶν πειρατῶν ποῦ συνετέλεσαν, μαζί μὲ τὴν τουρκικὴ κατὰχτηση, νὰ ἐρημωθοῦν τὰ μεγάλα παραλιακὰ κέντρα.

ΤΟ ΠΗΛΙΟ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Τὸ Πήλιο εἶναι ἀπὸ τὰ λιγώτερο βραχώδη βουνὰ τῆς Ἑλλάδας. Κατὰφυτο καὶ σήμερα ἀπὸ δέντρα καὶ πλούσιο σὲ νερά, πρέπει νὰ ἦταν πλουσιώτερο σὲ θλάστηση καὶ υγρότερο στὴν ἀρχαιότητα: ἀρχαῖοι συγγραφεῖς τὸ παρουσιάζουν σκεπασμένο μὲ μιὰ σπάνια θλάστηση¹. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὺς ὁ φυσικὸς του πλοῦτος εἶχε τραβήξει τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τῶν πρὸ παλιῶν κατοίκων τῆς Μαγνησίας. Τὰ κρῶσπεδα τοῦ βουνοῦ, τὰ δυτικὰ καὶ τὰ ἀνατολικά, ξέρομε πὺς κατοικοῦνταν ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ. Φυσικὸ εἶναι ἀπὸ αὐτοῦ νὰ ἀρχισε ἡ ἐκμετάλλειψη τοῦ φυσικοῦ πλοῦτος καὶ μὲ τὸν καιρὸ νὰ προχώρησε στὰ ψηλότερα μέρη. Γιὰ τοὺς λιγοστοὺς ἀρχαῖους κατοίκους τῶν κρῶσπέδων ποῦ δὲν διέθεταν τεχνικὰ μέσα, ἡ κατὰχτηση ἐνὸς βουνοῦ μὲ πικνὰ δάση καὶ ἄγρια ζῶα ἦταν καὶ δύσκολη καὶ ἐπικίνδυνη, καὶ φυσικὰ δὲν μοροῦσε νὰ γίνει γρήγορα. Πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὺς οἱ τότε ἄνθρωποι ποῦ δειλὰ διέσχιζαν τὶς σκιερῆς χαράδρες, ποῦ ἄκουγαν τὸν ἄνεμο νὰ βουίζει στὸ δάσος καὶ νὰ ξεροζῶνει τὰ δέντρα ἢ ἔβλεπαν τὰ φουσκωμένα ἀπὸ τὴν καταιγίδα νερά τῶν χειμάρρων νὰ κατεβάζουσιν βράχους καὶ κορμούς δέντρων, ἐνωθῶν τὸν ἑαυτὸ τους ἀντιμέτωπο μὲ δυνάμεις ἐχθρικές ποῦ ἔπρεπε νὰ νικηθοῦν γιὰ νὰ καταχτηθεῖ τὸ βουνὸ καὶ νὰ ἡμερέψει. Συνέλαβαν τὶς δυνάμεις αὐτῆς ὡς τερατώδη ὄντα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ κριώτερα ἦταν οἱ κένταυροι. Κένταυροι εἶναι τὰ στοιχεῖα τοῦ βουνοῦ ποῦ παραμονεύουν στὶς σκιερῆς ρεματιῆς, στὶς ὄχθες τῶν θορυβωδῶν χειμάρρων, στὰ δύσβατα δάση καὶ παντοῦ ὄπλου ἢ περιπλάνηση τοῦ ἀνθρώπου ἐμπνέει φόβο. Εἶναι δυνάμεις φοβερῆς ἐφ' ὅσον δὲν ἔχουν δαμασθεῖ. Οἱ κένταυροι ὅμως δαμάζονταν, καθὼς οἱ ἄνθρωποι γνωρίζονταν μὲ τὸ βουνό. Ἡ παράδοσις τοὺς ἔφερε σὲ σύγκρουσι μὲ τοὺς λαπίθες καὶ μὲ πολλοὺς εὐεργέτες ἠρώες τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως τὸν Θησέα, τὸν Ἡρακλῆ καὶ τὴν ἸΑταλάντη, οἱ

1. Π6λ. τὴν «Πηλίου ἀναγραφὴν» ποῦ γράφηκε στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ καὶ εἶχε θεωρηθεῖ ἀπὸ τὴν ἔρευνα ὡς ἔργο τοῦ Δικαιοῦρχου ἢ τοῦ Ἡρακλεῖδου τοῦ κριτικοῦ: «Τὸ καλούμενον Πήλιον ὄρος μὲγὰ τέ ἐστι καὶ ὑλῶδες, δένδρα ἔχον τοσαῦτα καρποφόρα ὅσα καὶ τὰς τῶν γεωργουμένων συμβαίνει χώρας. Τοῦ δὲ δρους ἡ μεγίστη καὶ λαισιωτάτη ῥίζα τῆς πόλεως κατὰ μὲν πλοῦν ἐπτά ἀπέχει στάδια, μετῆ δὲ εἴκοσι. Πᾶν δὲ ἐστὶ τὸ δρος μαλακόν, γέφυλον τε καὶ πάμφορον».

ὁποῖοι στὸ τέλος νικοῦν γιὰ νὰ κάνουν ἀσφαλέστερη τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ. Ἡ «κενταυρομαχία» πῆρε στὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ πλούσιο περιεχόμενο: ἔγινε σύμβολο τῆς αἰώνιας πάλης κατὰ τῆς βίας καὶ τῆς βαρβαρότητας. Ζωγράφοι καὶ πλάστες ἀρέσκονταν νὰ τὴν ἀπεικονίζουν. Τὴν ἀπεικόνισαν σὲ ἓνα πλῆθος ἀγγείων, σὲ ἔργα τῆς μεγάλης ζωγραφικῆς (ὁ Πολύγνωτος σ' ἓνα πίνακα τοῦ θησείου) καὶ σὲ πλαστικά ἔργα ναῶν (στὸ δυτικὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Δία στὴν Ὀλυμπία, στὶς μετόπες τοῦ παρθενώνα, στὴ ζωφόρο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνα στὶς Βάσσεις τῆς Φιγάλειας, στὴ ζωφόρο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ λεγόμενου θησείου τῶν Ἀθηνῶν κλπ.).

Δὲν εἶναι μόνο ἡ σχέση τοῦ Πηλίου μὲ τοὺς κενταύρους ποὺ τοῦ δίνει ἐξαιρετικὴ θέση στὴν ἑλληνικὴ μυθολογία. Ἐνα πλῆθος παραδόσεων καὶ θρύλων ποὺ τροφοδοτοῦσαν τὴ φαντασία τῶν ἑλλήνων καλλιτεχνῶν ὡς τὴν ἐποχὴ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου συνδέονται μὲ τὸ βουνὸ αὐτό. Ἔτσι ὁ γάμος τοῦ Πηλέα καὶ τῆς Θέτης ἔγινε σὲ μιὰ κορυφῆ τοῦ βουνοῦ αὐτοῦ. Ὁ Πίνδαρος παρουσιάζει ὅλους τοὺς θεοὺς συγκεντρωμένους ψηλὰ στὸ βουνὸ γιὰ νὰ τιμήσουν τὸ γάμο αὐτό, ὅπως ἄλλοτε εἶχαν τιμῆσει τὸ γάμο τοῦ βασιλιᾶ τῶν Θηβῶν Κάδμου καὶ τῆς Ἀρμονίας: ὁ χορὸς τῶν χροσαμπύκων μουσῶν τραγουδοῦσε ὑπὸ τοὺς ἀρμονικοὺς ἤχους τῆς κιθάρας τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ ἔτερε τὴν ὁμήγουρη: «πρόφρων δὲ κείνοις ἄειδε, λέει, ἐν Παλίῳ μοισᾶν ὁ κάλλιστος χορὸς, ἐν δὲ μέσαις φόρμιγγ' Ἀπόλλων ἐπτάγλωσσον χροσέφ' πλάκτρον διώκων ἀγέιτο παντοίων νόμων. Αἱ δὲ πρότιστον μὲν ὕμνησαν, Διὸς ἀρχόμεναι, σεμνὰν Θέτιν Πηλέα τε...» Οἱ ἀγγειογράφοι προτιμοῦν τίς σκηνές τοῦ κληρονομή τοῦ Πηλέα ἀπὸ τὸν Πηλέα καὶ τῆς πάλης ὅπου νὰ τὴν καταχτήσῃ ἢ τῆς ποιμπῆς τῶν θεῶν ποὺ πηγαίνουν στὸ γάμο: Ἀνάμεσα στὰ πολλὰ θέματα ποὺ στολίζουν τὸν περίφημο ἀττικὸ κρατῆρα τοῦ ἀγγειοπλάστου Ἐργότιμου καὶ τοῦ ἀγγειογράφου Κλιτία ποὺ βρίσκεται σήμερον στὸ μουσεῖο τῆς Φλωρεντίας καὶ ἀνήκει στὰ μέσα τοῦ βου αἰῶνα π. Χ. τὴν κύρια θέση ἔχει ἡ ἐπιβλητικὴ ποιμπὴ τῶν θεῶν ποὺ πηγαίνουν στὸ γάμο: στὴν ἀκρὴ δεξιᾶ εἰκονίζεται τὸ μέγαρον τοῦ Πηλέα ὅπου ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴ του πόρτα φαίνεται καθισμένη σὲ πολυθρόνα ἡ Θέτη. Μπροστὰ στὸ μέγαρον ὁ Πηλέας ὑποδέχεται τοὺς ὑψηλοὺς καλεσμένους: πρῶτος φτάνει ὁ ἀγαπητὸς του Χείρωνας: ἀκολουθοῦν μεταξὺ ἄλλων: ἡ Ἔστια, ὁ Διόνυσος (φορτωμένος στὸν ὄμο τὸ κρασί ποὺ θὰ γεμίσει πολλοὺς κρατῆρες σὰν τοῦ Ἐργότιμου καὶ τοῦ Κλιτία κατὰ τὸ ἐπικείμενο συμπόσιο): παραπέρα ὄρασιό τέθριππο ἄρμα μὲ τὸ Δία καὶ τὴν Ἥρα, μουσες ἄλλες πεζες καὶ ἄλλες σὲ ἄρμα, ὁ Ποσειδῶνας μὲ τὴ σύζυγό του Ἀμφιτριτῆ, τὴν ἀδελφὴ τῆς Θέτης, ἡ Ἀθηνᾶ, ὁ Ἀπόλλωνας, ἡ Ἄρτεμη, ὁ Ἄρης, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ἐρμῆς μὲ τὴ μητέρα του Μαΐα, ὁ γερο—Ὠκεανός, πατέρας τῆς Δωρίδας, τῆς μητέρας τῆς Θέτης, ἡ

Λωρίδα καὶ ὁ σύζυγός της Νηρέας καὶ ἄλλοι. Ὀλόκληρο τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ ἀποτελεῖ μετὰ τὴν παραστάσεις του ἕνα ἐγκώμιον τοῦ Πηλέα: πρὸ πάνω καὶ πρὸ κάτω ἀπὸ τὴν κύρια αὐτὴ παραστάση, εἰκονίζονται κατορθώματα τοῦ ἴδιου τοῦ Πηλέα ἢ τοῦ γιου του, τοῦ Ἀχιλλέα.

Οἱ κορυφές καὶ τὰ λαγκάδια τοῦ Πηλίου εἶναι τὸ ἐνδιαίτημα τοῦ Χείρωνος. Ὁ Χείρωνας εἶναι ὁ κένταυρος ἐξείνους πρὸν ἐξευμενίστηζε μετὰ τὴν λατρεῖα καὶ δὲν εἶναι πιά ἀγριὸς καὶ φοβερὸς παρὰ ἔγινε ἀγαθὸς καὶ μελιχρὸς. Οἱ μάγνητες τὸν ἀγαποῦσαν καὶ τὸν λάτρευαν σὺν ἀγαθοποιῶ δαίμονα. Τὸν φαντάζονταν ἐρημίτη σοφὸ καὶ ἐνάρετο πρὸν μποροῦσε νὰ εὐεργετῆ μετὰ τὰ θεραπευτικὰ δότανα τοῦ Πηλίου. Σὲ μιὰ κορυφῇ τοῦ βουνοῦ ὑπῆρχε τὸ σεμνόν, τὸ ἀφθιτον ἄντρονον, δηλαδὴ ἡ σπηλιά, ὅπου ἔδρανε τὸ πνεῦμα τοῦ δαίμονα αὐτοῦ καὶ ὅπου οἱ μάγνητες πρόσφεραν λατρεῖα.

Ἀκόμα ξέρομε πὸς στήν ἴδια κορυφῇ, πλάι στὸ χειρῶνειον ὑπῆρχε ἱερὸ τοῦ ἀζοαίου Δία, ὅπου ἀνέβαινε θρησκευτικὴ πομπὴ ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους μάγνητες καὶ ἀζωαίους στήν ἡλικία κάθε χρόνου, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς μεγάλης ζέστης, ὅταν ἀνατέλλει ὁ ἀστερισμὸς τοῦ κυνός, γιὰ νὰ προσερχηθεῖ στὸ Δία καὶ νὰ ζητήσῃ βοοχῆ. Στὴν «Πηλίου ἀναγραφῇ» πρὸν ὅπως εἶπαμε (σ. 58,1) γράφειζε στοὺς ἐλληνιστικὸς χρόνους, λέγεται ὅτι οἱ νέοι πρὸν ἀνέβαιναν στὸ βουνὸν φοροῦσαν καὶ προβιές, ἐπειδὴ στὸ βουνὸν ἔκανε πολὺν κρύο. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὸς τὴν καινούργιες προβιές δὲν τὴν φοροῦσαν γιὰ τὸ κρύο πρὸν τὸν Ἰούλιο μῆνα δὲν ἦταν ποτὲ μεγάλο, ἀλλὰ τὴν φοροῦσαν, ἐπειδὴ πίστευαν πὸς τὰ δέρματα τῶν ζῶων ἔχουν τὴ μαγικὴ δύναμι νὰ ἐφελκύουν τὴ βοοχῆ. Σήμερον σὲ πολλὰς κορυφὰς ὑπάρχουν ξωκκλήσια τοῦ προφήτη Ἡλία, ὅπου ὁ κόσμος κατὰ τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ (20 Ἰουλίου) καὶ γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸν ἀνέβαινε νὰ προσερχηθεῖ. Ἡ ἔρευνα ξέρει πὸς ὁ ἀρχαῖος Δίας πρὸν λατρεύονταν τότε σὲ τὴν κορυφῇ ἦταν ἕνας «καιρικὸς» θεὸς μάζευε τὰ σύννεφα καὶ ἐξαπολοῦσε τὴ βοοχῆ (νεφεληγερῆς, νέτιος).

ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ

Εἶπαμε πὸς τὰ κράσπεδα τοῦ Πηλίου κατοικοῦνταν ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ὀνόματα μαγνητικῶν πολιτῶν πρὸν ξέρομε πὸς θοῖσζονταν σὲ τὰ κράσπεδα τοῦ βουνοῦ καὶ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἔφερε σὲ φῶς λείψανα συνοικισμῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Τὰ ψηλότερα ὅμως μέρη, δηλαδὴ ἡ ζώνη τῶν σημερινῶν χωριῶν, δὲν ξέρομε ἂν κατοικοῦνταν· δὲν ὑπάρχουν ἀναμφισβήτητες μαρτυρίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐκεῖ ἀρχαίων συνοικισμῶν. Ἀρχαῖες ἐπιγραφὰς ὑπάρχουν ἐντοιχισμένες σὲ ἐκκλησίαι καὶ σὲ σπίτια πολλῶν χωριῶν, ἔχουν ὅμως μεταφερθεῖ, τουλάχιστον οἱ περισσότερες, ἀπὸ τὴν Δημητριάδα (ψηφίσματα τῶν δημοτρίων καὶ ἐπιτύμβιες στήλας τους) καὶ τοὺς συνοικισμοὺς

τῶν κροσπέδων. Ἐπιγραφῆς πρόλει νὰ ὑποθέσουμε ἐπίσης πὺς θὰ εἶχαν ἀνατεθεῖ σὲ πηλιορείτικα ἱερά, ὅπως στὸ χειρόνειον καὶ τὸ ἱερὸ τοῦ ἀγραίου Δία. Ἄν τὰ ψηλότερα μέρη κατοικοῦνταν μόνιμα, θὰ ἔπρεπε νὰ βρεθοῦν οἰκοδομικὰ λείψανα τῶν συνοικισμῶν, θραύσματα ἀρχαίων ἀγγείων καὶ τάφοι. Γιὰ ἀνεύρεση ἑλληγνιζῶν τάφων καὶ μερικῶν ἄλλων ἀντιζειμένων γίνεται λόγος, δὲν εἶναι ὅμως γνωστό, ἂν οἱ τάφοι καὶ τὰ ἀντιζείμενα αὐτὰ ἀνήξαν σὲ ἄτομα ποὺ ἔμεναν σὲ πρόχειρες ἐρημικῆς οἰκῆσεις ἢ σὲ συνοικισμούς.

Τὰ σημερινὰ χωριά ποὺ εἶναι χτισμένα σὲ ἕψος ὧς 800 περίπου μέτρων στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ βουνοῦ καὶ ὧς 600 στὴν ἀνατολικὴ ποὺ εἶναι πιὸ ἀτόπιμη εἶναι νεότερα χτισματα. Θετικὰ ξέρουμε πὺς κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς φραγγοκρατίας ὑπῆρχαν μερικὰ χωριά καὶ στὴν ἀνατολικὴ καὶ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ βουνοῦ. Οἱ ἐρημικῆς οἰκῆσεις ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, μὲ σκοπὸ τὴν ἐκμετάλλεψη τοῦ φυσικοῦ πλούτου τοῦ βουνοῦ, ὑπῆρχαν βέβαια καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτῆ. Οἱ οἰκῆσεις αὐτῆς δὲν χρησιμοποιεῖναι γιὰ μόνιμη ἐγκατάσταση παρὰ γιὰ προσωρινὴ στέγαση τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀπουσίας τους ἀπὸ τὰ κατοικημένα κέντρα, ὅπως τὰ σημερινὰ καλύβια. Τὴν ἐποχὴ τῆς φραγγοκρατίας ὑπῆρχαν στὰ ψηλὰ μέρη τοῦ βουνοῦ καὶ μερικὰ μοναστήρια. Τὰ μοναστήρια χτίζονταν φυσικὰ γιὰ μόνιμη ἐγκατάσταση. Γι' αὐτὸ καὶ σὲ πολλῆς περιπτώσεις ἀποτέλεσαν τὸν πυρῆνα σημερινῶν χωριῶν: γύρω στὰ μοναστήρια αὐτὰ μὲ τὸν καιρὸ σχηματίσθηκε συνοικισμὸς. Ἄλλων χωριῶν τὸν πυρῆνα μπορούσαν ν' ἀποτελέσουν οἱ μονωμένες οἰκῆσεις ποὺ ἀναφέραμε: ὅταν δηλαδὴ οἱ ἀνθρώποι ἔμεναν μόνιμα στὰ παραλιακὰ κέντρα, χρησιμοποιοῦσαν τὰ ἀπομακρυσμένα αὐτὰ σπίτια ὅσον καιρὸ διαροκοῦσε ἢ ἀπασχόλησέ τους ἐκεῖ — ὅπως σήμερα οἱ πηλιορεῖτες χρησιμοποιοῦν τὰ «καλύβια» γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ μαζεύουν τὶς ἐλιές καὶ θγάζουν τὸ λάδι ἢ ποὺ περιποιούνται τὰ χτήματά τους, ἐνῶ τὸν ὑπόλοιπο καιρὸ μένουν στὰ χωριά. Ὅταν ὅμως (στὸ μεσαίωνα) ἡ ζωὴ στὰ χαμηλὰ κατοικημένα κέντρα ἔγινε ἐπικίνδυνη, γιὰ τὶς βαρβαρικῆς καὶ πειρατικῆς ἐπιδρομῆς, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ κεντρικὴ διοίκηση ἦταν ἀνίκανη νὰ ὑπερασπίσει τοὺς ὑπηκόους της, ἦταν φυσικὸ νὰ γίνεη σκέψη γιὰ μόνιμη ἐγκατάσταση στὶς μακρινῆς καὶ συχνὰ δυσπρόσιτες ἐκεῖνες οἰκῆσεις. Θέσεις μὲ πλούσια βλάστηση καὶ νερὰ ἦταν κατ'ἀλλήλεις γιὰ συνοικισμούς. Τὸ μέγιστον τῶν συνοικισμῶν αὐτῶν τὸ εὐνόησαν οἱ περιστάσεις: κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουροκοκρατίας πολλοὶ Ἕλληνες, ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς παραλιακοὺς συνοικισμοὺς τῆς περιοχῆς, παρὰ καὶ ἀπὸ τὸν Ἄλμυρό, ἀπὸ τὴν ἄλλη Θεσσαλία, ἀπὸ τὴν περιφέρεια τῆς Λαμίας καὶ ἀπὸ τὴν Εὐβοία ἀκόμα βοήξαν καταφύγιο στὰ χωριά τοῦ Πηλίου, ὅπου οἱ ὄροι τῆς ζωῆς ἦταν καλύτεροι καὶ ὁ τουροκικὸς ζυγὸς ὄχι πολὺ ἐπαχθῆς.

Κατά την εποχή τῆς τουρκοκρατίας ὅλα τὰ πηλιορείτικα χωριά θρῖσζονταν στὴ μεγαλύτερῃ τους ἀκμῇ. Κατοικοῦνταν μόνο ἀπὸ χριστιανικὸ πλῆθος (ἐνῶ στὰ χαμηλά, ὅπως π.χ. στὰ Λεχώνια, ἐγκαταστάθηκαν καὶ τοῦρκοι) καὶ μερικὰ ἐξελίχτηκαν σὲ κέντρα ἑλληνικῆς παιδείας.

Οἱ τοῦρκοι εἶχαν διατρέσει τὰ χωριά σὲ βακούφια καὶ χάσια. Τῶν βακουφίων (Ἀργαλαστῆς, Μακρινίτσας, Μετοχιοῦ, Μπιστινίκας, Συκῆς, Μπίο, Δράκιας, ἁγ. Λαυρεντίου, ἁγ. Γεωργίου, Πινακατῶν, Βυζίτσας, Λαύκου, Προιμοιοῦ, Μούρεσης, Κισσοῦ, Ἀνήλιου, Μακρηρράχης) πρωτεύουσα ἦταν ὡς τὰ 1697 ἡ Ἀργαλαστή, ἔπειτα ἡ Μακρινίτσα ὡς τὰ 1840. Τὰ βακούφια θεωροῦνταν εὐτυχέστερα, ἐπειδὴ ἀποτελοῦσαν ἰδιοχτησία τοῦ στέμματος, δηλ. ἐξαρτῶνταν ἀπὸ τὴ σουλτάνα, ἡ ὁποία ἔστειλε τὸ διοικητὴ (βοεβδά) στὴν πρωτεύουσα τῶν βακουφίων ὁ διοικητὴς αὐτὸς μὲ ἀντιπρόσωπὸ του ποῦ ἔρχονταν σ' ἐπαφὴ μὲ τοὺς προσετοὺς καθενὸς χωριοῦ φρόντιζε γιὰ τὴ διοίκησή τους καὶ κυρίως γιὰ τὸ φόρο ποῦ θὰ πλήρωνε τὸ καθένα. Οἱ «δημητριεῖς» Δανιὴλ Φιλιππίδης, ἰερομόναχος, καὶ Γρηγόριος Κωνσταντάς, ἱεροδιάκονος ποῦ κατάγονταν ἀπὸ τὴς Μηλιῆς καὶ τύπωσαν «Νεωτερικὴ γεωγραφία» στὴ Βιέννη στὰ 1791, λένε πὸς οἱ τοῦρκοι δὲν μποροῦν νὰ μποῦν στὰ βακούφια καὶ νὰ «νευρογῆσουν τὴ θηριώδη βαρβαρότητά τους». Οἱ κάτοικοι τῶν βακουφίων μποροῦν νὰ χιτίζουν ἐκκλησιῆς ἐλεύθερα καὶ τὰ «δοσιμάτα τους εἶναι προσδιορισμένα καὶ πολλὰ ἐλαφρά». Ἀντίθετα τὰ χάσια (Πορταριά, ἄνω Βόλος, Λεχώνια, Μηλιῆς, Ηρόπαν, Λαμπνοῦ, Νιοχώρι, Νιάου, Τσαγκαράδα, Ζαγορά, Πουρὶ) ἐξαρτῶνταν ἀπὸ τὸν πασά τῆς Λαρίσας καὶ διοικοῦνταν μὲ ὄργανά του· στὰ χωριά αὐτὰ «τὰ δοσιμάτα δὲν εἶναι διορισμένα ἀμὴ κρέμονται ἀπὸ τὴ φαντασία τῶν ἀγορέστων τούρκων, οἱ ὅποιοι τὰ ἐπιφορτίζουν κατὰ τοὺς καιροὺς καὶ τὰ θελήματά των ὅσα θέλουν. Εἰς αὐτὰ δὲν εἶναι ἐλευθερία διὰ νὰ κτίσουν ἐκκλησίας ἢ νὰ ἐπισκευάσουν χαλασμένας καὶ νὰ φορέσουν ὅ,τι θέλουν». Ἔτσι διοικοῦνταν τὰ πηλιορείτικα χωριά ὡς τὰ 1840. Ἀπὸ τότε τὰ βακούφια καὶ τὰ χάσια διοικοῦνταν ἀπὸ τὸν καϊμακάμη ποῦ εἶχε τὴν ἔδρα του στὸ κάστρο τοῦ Βόλου. Στὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας τὰ χωριά τοῦ Πηλίου εἶχαν μεγαλώσει πολὺ· ὁ κόσμος ὅμως μποροῦσε καὶ ζοῦσε, ἐπειδὴ στηρίζονταν προπάντων στὴ βιοτεχνία καὶ τὸ ἐμπόριο καὶ ὄχι στὴν παραγωγή. Οἱ «δημητριεῖς» λένε (1791) πὸς «τὸ πρῶτο καὶ ἐπικερδέστερο πράγμα ὁποῦ εὐγαίνει ἀπὸ τὸν τόπο εἶναι τὸ μετᾶξι». Μεταξωτὰ μαντήλια, μεταξωτὰ ζωνάρια, μεταξωτὲς κάλτσες, μεταξωτὲς κουνουπιέρες, μپοισίματα, γαϊτάνια κλπ. ἐξάγονταν σὲ μεγάλη ἀφθονία ἀπὸ τὴν Πορταριά, τὴ Μακρινίτσα καὶ ἄλλα χωριά. Ἡ Γαλλία εἶχε στείλει, προπάντων γιὰ τὸ ζωηρὸ ἐμπόριο τοῦ μεταξιοῦ, ὅπως παρατήρησαν, στὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰ., ἐμπορικὸ πρᾶχτορα στὴν Πορταριά. Στὴν ἐμπορο-

πανήγυρη τῆς Πορταριάς πού γίνονταν κάθε Πέμπτη ἔρχονταν ν' ανταλλάξουν τὰ ἐμπορεύματά τους χωρικοὶ ἀπὸ ὅλη τὴ Θεσσαλία, ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ ἀπὸ τὴν Ἠπειρο ἀκόμα, ὅπως σημειώνει ὁ Γεωργιάδης. Περίφημη ἦταν καὶ ἡ Μακρινίτσα γιὰ τὴ θυροσοδεικὴ της. Ἐξάγονταν ἀπὸ τὴ Μακρινίτσα μεγάλες ποσότητες δερμάτων κατεργασμένων, ἔτοιμα παπούτσια, παντόφλες καὶ σανδάλια· δὲν ὑστεροῦσε καὶ στὴν ὑφαντουργία· ἔβγαζε μιτάφια, δισάκκια, τρουβάδες, πανιά γιὰ τὰ πλοῖα, ἀλατζάδες μεταξωτοὺς (Μάγνης).

Μετὰ τὴν τουρκοκρατία ὁμως τὰ χωριά ἄρχισαν νὰ παρακμᾶζουν, γιὰτὶ ἀναπτύχθηκε πάλι τὸ μεγάλο ἐμπορικὸ κέντρο τοῦ μυχοῦ τοῦ Παγασιτικοῦ καὶ ὁ πληθυσμὸς τῶν χωριῶν ἀναγκάστηκε νὰ περιοριστεῖ στὴν παραγωγή. Τώρα ἡ κύρια ἀσχολία τῶν χωρικῶν δὲν εἶναι τὰ κουκούλια, παρὰ οἱ ἐλιές, τὸ λάδι, οἱ πατάτες, τὰ κάστανα, τὰ μῆλα, τὰ σταφύλια, τὸ κρασί, τὰ σῦκα.

ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΚΑΙ Ο ΒΟΛΟΣ

ΜΑΚΡΙΝΙΤΣΑ

Πυρήνας τῆς Μακρινίτσας εἶναι τὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας μακρινίτισσας πού εἶπαμε παραπάνω (σ. 47) πὺς ἴδρυνε μετὰ τὰ 1222 μ. Χ. ὁ ἡγεμόνας τῆς Δημητριάδας Κωνσταντῖνος Μαλιασηνός. Λίγο πρὶο κατὼ ὑπῆρχαν, ὅταν ἰδρύθηκε τὸ μοναστήρι, δυὸ μικροὶ συνοικισμοὶ μετὸ ὄνομα ἄνω καὶ κατὼ Δρυανούβαινα. Ὅταν ἄρχισε νὰ σχηματίζεται τὸ χωριὸ Μακρινίτσα γύρω στὸ μοναστήρι, οἱ κάτοικοι τῆς Δρυανούβαινας, μαζί με πολὺ περισσότερους τῆς Δημητριάδας καὶ ἄλλων παραλίων πολιχνῶν, προτιμοῦσαν νὰ ἐγκατασταθοῦν μόνιμα εἴτε στὴ Μακρινίτσα εἴτε στοὺς μεταγενέστερους συνοικισμοὺς τῶν Σταγιατῶν καὶ τοῦ Κατηχωριοῦ πού χτίστηκαν σὲ πολὺ πλεονεχτικώτερες θέσεις¹. Ἐτσι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας ἡ Δρυανούβαινα ἔσθησε. Ἡ θέση ἰδίως τῆς Μακρινίτσας ἦταν κατάφυτη ἀπὸ δέντρα, εἶχε ἀφθονα νερὰ καὶ γύρω μιὰ μικρὴ εὐφορη περιοχὴ, ἡ ὁποία ἦταν ἐπαρκὴς γιὰ τὸν παλιὸ ἐλάχιστο πληθυσμὸ τῆς· ὅταν ὁ πληθυσμὸς ἀυξήθηκε, ἀναπτύχθηκε τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ βιοτεχνία, ἰδίως ἡ θυροσοδεικὴ. Πλεονέκτημα ἦταν καὶ ἡ ἐξαιρετικὰ δυσπρόσιτη θέση της πού ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς τουρκοκρατίας τραβοῦσε περισσότερο τοὺς καταδιωγμένους χριστιανοὺς τῶν πεδινῶν μερῶν.

Οἱ ἄνθρωποι ἀναγκάζονταν νὰ χτίζον σπίτια σὲ τόσο ἀνώμαλο ἔδαφος, ὥστε τὰ περισσότερα νὰ εἶναι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Μάγνης

1. Τὰ δυὸ αὐτὰ χωριά εἶναι σήμερα τὰ περισσότερο ἀπομονωμένα τῆς περιοχῆς, γιὰτὶ εἰμείναν ἔξω ἀπὸ τὸ δίκτυο τῶν κύριων δρόμων τοῦ Πηλίου. Οἱ κάτοικοί τους (589 τοῦ Κατηχωριοῦ κατὰ τὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1951 καὶ 196 τῶν Σταγιατῶν) ζοῦν προπάντων ἀπὸ τὶς ἐλιές καὶ τὰ ἀμπέλια.

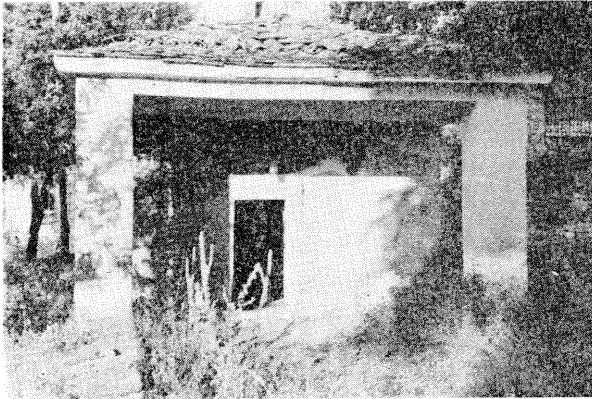
(1860), από τη μιὰ πλευρά τριώροφα και διώροφα, ενώ από την άλλη τόσο χαμηλά, ώστε ν' ανεβαίνουν στη στέγη οί κότες και τὰ σκυλιά. «Μιά τέτοια τοποθεσία, λένε οί «δημητριαίς» (1791), είναι πολλά άχρεία εις ένα βασίλειο όπου βασιλεύουν οί νόμοι, εις την Ελλάδα όμως κακή τύχη είναι ή καλύτερη». Οί πληροείτες τη θεωρούσαν προπύργιο τών άλλων χωριών' επικίνδυνες επιδρομές ματαιώθηκαν, γιατί οί έχθροι δέν υπόφεσαν νά γίνουν κύριοι της Μακρινίτσας (πβλ. τη νεώτερη αποτελεσματική άμυνα του χωριού, στά 1878). "Όταν μεγάλωσε τó χωριό, τó μοναστήρι φρικτά παρήκμασε και καταστράφηκε: μόνο ή εκκλησία του (της Παναγίας μακρινίτισσας) εξακολούθησε νά ύπάρχει και επί τουρκοκρατίας¹, όπως μαθαίνουμε από τη βιογραφία του όσιου Γερασίου, μοναχού της Σουρβιάς, ή όποία δέν ξέρουμε πότε γράφηκε, τυπώθηκε όμως πρώτη φορά στο Ίάσιο στά 1820: «όταν ενκυριεύθη ό τόπος αυτός, λέει ή βιογραφία, από την κραταιάν βασιλείαν τών τούρκων από τας πολλές καταδρομάς έχαλάσθη τó μοναστήριον και έμεινε μόνος ό ναός, ό όποιος και μόνος μέχρι τού νυν διαμένει επ' όνόματι της Κυρίας Θεοτόκου τιμώμενος και σερεός κατά πολλά. Έσυνάχθησαν και έκτισαν όσπήτια οί άνθρωποι τριγύρω της Έκκλησίας και κατ' όλίγον όλίγον συνεκροτήθη άσκητή πόλις πολυάνθρωπος τε και φιλόχοιστος και όνομασίθηκε Μακαριώτισσα πόλις εκ της εκκλησίας της Κυρίας Θεοτόκου λαβούσα την όνομασίαν. Βαρβαρισθείσα δέ ή λέξις, αντί Μακαριώτισσα, Μακρινίτζα έλλήθη». Από την περιουσία αυτή μαθαίνουμε ακόμα πώς ή Μακρινίτσα στην έποχή της άκμής της ήταν σωστή πόλις (ασκητή πόλις πολυάνθρωπος» και πιο πάνω: «χωριόν ή καλλιώτερον νά ειπω πόλις επί όρους κειμένη»): ύπολογίζουν τόν πληθυσμό της σε 5.000 κατοίκους. Η Μακρινίτσα άρχισε νά παρακμάζει μετά την ίδρυση του Βόλου, ό όποιος τραβήξε τó εμπόριο και τη βιοτεχνία της και τó μέρος του πληθυσμού της που ζούσε απ' αυτά. Ο Ζωσιμάς γράφει στη «Ψήμη» του 1887 πώς είχε πληθυσμό 3864 ψυχές. Στην απογραφή του 1940 βρέθηκαν μόνο 1877 κάτοικοι και στην απογραφή του 1951 1013 κάτοικοι.

ΠΟΡΤΑΡΙΑ

Ός πυρήνας της Πορταριάς χρησίμευσε τó μικρό μοναστήρι της Θεοτόκου της πορταρέας. Τó μοναστήρι αυτό άνήκε στον έπίσκοπο Δη-

1. Η σημερινή εκκλησία της Παναγίας έγινε στά 1767, όχι άκριβώς στη θέση της παλιάς, χρησιμοποιήθηκε όμως κατά την οικοδομή της νέας εκκλησίας τó οικοδομικό υλικό της παλιάς, καθώς και άρχαία έλληνικά μάρμαρα ενεπίγραφα. Στη σημερινή εκκλησία φυλάσσεται μαρμάρινο ανάγλυφο από 4 κομμάτια συγκολλημένα με παρτίσταση της Παναγίας όρθιας και του μικρού Χριστού μέσα σε κύκλο στο στήθος της Παναγίας: από τις γύρω επιγραφές ή κυριότερη όνομάζει την Παναγία μητέρα του θεού «όξείαν έπισκεψιν», δηλ. «κρήγορη βοηθό ή γοργοεπήκοο», όπως θα μπορούσε με ένα επίθετο ν' αποδοθεί ή έννοια.

μητροιάδας καὶ εἶχε χτιστεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 1273. Εἶπαμε πὸς ὁ ἡγεμόνας τῆς Δημητροιάδας Νικόλαος Μαλιασηγὸς καὶ ἡ σύζυγός του Ἄννα Δούκαινα Κομνηνὴ Παλαιολογίνα ἴδρυσαν τὸ γυναικεῖο μοναστήρι τοῦ Ἰωάννου τοῦ προδρόμου τῆς νέας Πέτρας (λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ

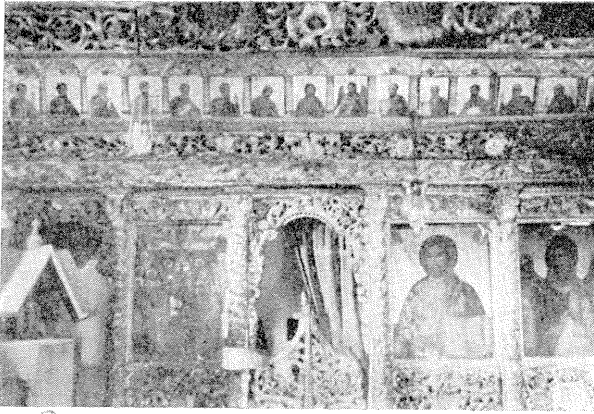

Εἰκ. 16. Ἡ εἴσοδος τοῦ παρὰ τὸν ἁγ. Νικόλαο Πορταριάς παρεκκλησοῦ, τοῦ θεωρουμένου τῆς Παναγίας πορταρέας.

τὰ 1272, ὅπου, εἶπαμε παραπάνω, σ. 48). Στὰ 1273 ὁ ἐπίσκοπος Δημητροιάδας παραχώρησε τὸ μονύδριον τῆς πορταρέας ὡς μετόχι στὸ μοναστήρι τῆς νέας Πέτρας καὶ πῆρε ἄλλα χτήματα τῶν Μαλιασηγῶν ὡς ἀντάλλαγμα. Τὸ σημερινὸ χωριὸ εἶναι χτισμένον γύρω στὸ μοναστηριὸν αὐτό, στὸ ὁποῖο ζωοστάσι καὶ τόνομά του¹. Γενικὰ πιστεύεται πὸς ἡ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου πορταρέας εἶναι τὸ σημερινὸ ἐκκλησιᾶκι τῆς Παναγίας, δίπλα στὸν ἁγ. Νικόλαο (ὁ ὁποῖος χτίστηκε στὰ 1855). Τὸ παρεκκλήσι εἶχε ἱερωθεῖ με τοιχογραφίες στὰ 1581, ὅπως μαρτυρεῖ μιὰ μαζὰ ἐπιγραφῆ, ποὺ διατηρεῖται στὸ βόρειο τοῖχο παρὰ τὴν εἴσοδο. Ἀργότερα οἱ τοῖχοι διακοσμήθηκαν με νεώτερες εἰ-

1. Τὸ ἐπίθετο τῆς Παναγίας πορταρέα θυμίζει τὴν Παναγία πορταῖτισσα τοῦ ἀγιορείτικου μοναστηριοῦ τῶν Ἱεθῶν καὶ φαίνεται πὸς κι αὐτό, ὅπως καὶ τὸ ἐπίθετο πορταῖτισσα, ἀποδίδονται σὲ κάποια εἰκόνα φημισμένη τῆς Παναγίας ποὺ φυλάσσονταν σὲ εἰκονοστάσι ἢ παρεκκλήσι παρὰ τὴν πύλη (πόρτα) ἐνὸς μοναστηριοῦ (ἴσως κάποιου παλιότερου καὶ μεγαλύτερου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο μεταφέρθηκε ὡς ἦδη ὀνομαστὴ καὶ θαυματουργὴ στὸ μικρὸ τοῦτο, στὸ ὁποῖο ἔδωσε τὸ ὄνομά της). Τὰ μοναστήρια ποὺ συχνὰ «πατοῦνταν» ἀπὸ «κακοποιούς (ληστές ἢ κευσάρους) εἶχαν τὰ καθολικά τους καὶ τὰ κελιά ὄχυρωμένα με τείχος· τὴν κυριώτερη εἴσοδο (πλατεῖα ξύλινη πύλη) ποὺ περισσότερο ἦταν ἐκτεθειμένη στὴν παραβίαση τὴν ἔθεταν ὑπὸ τὴν προστασία τῆς Παναγίας τῆς ὁποίας ἢ παρὰ τὴν πύλη εἰκόνα μπορούσε νὰ φέρει τὸ ἐπίθετο πορταῖτισσα ἢ πορταρέα. Στὴν ἀρχαιότητα ὁ Ἀπόλλων «ἀγνυεύς» με μορφή στύλου ἢ ἄλλῃ θεότητα τιμῶνταν ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τῆς αὐλῆς γιὰ ν' ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ σπιτί τὸ κακὸ ἢ νὰ προστατεύει τοὺς ἐνοίκους, ὅταν μετὰ στοιχειώδη ἱεροπραξία στὴ θεότητα αὐτή, ἔβγαιναν ἀπὸ τὸ σπιτί.

κόνες πού σώζονται όλες σχεδόν, εκτός από τὰ μέρη πού καταστράφηκαν γιὰ νὰ ἀνοιγοῦν παράθυρα· τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο (βλ. εἰκ. 17) ἔγινε στὴν ἀρχὴ τοῦ περασμένου αἰῶνα «διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου κυρ Ἀντώνη Χριστοῦ Μωραΐτη», ὅπως ἀναφέρει μιὰ ἐπιγραφή του.

Εἰκ. 17. Τὸ ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ παρεκκληριοῦ τῆς Παναγίας πορὰ τὸν ἅγ. Νικόλαο Πορταριάς.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα μετόξια τῆς μονῆς τῆς νέας Πέτρας ζήτησαν στὴν Πορταριά τὸ μοναστήρι τοῦ ἁγ. Νικολάου τοῦ Παλιροπάτη πού ὑπόθεσαν πὺς θοίσκουνταν στὴ θέσῃ τῆς καινούργιας ἐκκλησίας τοῦ ἁγ. Νικολάου, δύσκολο ὅμως φαίνεται νὰ ἦταν τόσο κοντὰ στὸ ἄλλο μοναστήρι τῆς Παναγίας.

Τὸ μοναστήρι τοῦ προδρόμου τῆς νέας Πέτρας (σήμερον Ἀιγιάννης) βοίσκεται σὲ θέσῃ κατάρυτη, μὲ πολλὰ νερά, 20 λεπτὰ τῆς ὥρας ψηλότερα ἀπὸ τὴν Πορταριά· ἀρχικὰ τὸ μοναστήρι εἶχε στὴ μέσῃ τὴν ἐκκλησία καὶ γύρω σὲ σχῆμα ὀρθογώνιο τὰ κελλιά. Ὅλα τὰ κτήρια, σὲ νεότερους χρόνους ἐπισκευασμένα, διατηροῦνταν ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια, ὁπότε τὰ κελλιά κατεδαφίστηκαν γιὰ νὰ διαρρυθμισθεῖ ὁ χώρος γιὰ τὶς παιδικὲς κατασηκνώσεις. Ἡ ἐκκλησία, ἡ ὁποία τὴ σημερινὴ της μορφή τὴν πήρε κατὰ τὴν ἐπισκευὴ τοῦ 1876, διατηρήθηκε.

Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς τσερκοκρατίας ἡ Πορταριά, ἐπειδὴ ἀποτελοῦσε τὸ κέντρο τῆς συναλλαγῆς τῶν πηλιορείτῶν καὶ πολλῶν ξένων (κάθε πέμπτη γίνονταν ἐκεῖ, ὅπως εἶπαμε, παζάρι) εἶχε ἐξελιχθεῖ σὲ μεγάλο χωριό. Μετὰ τὴν ἔδρωση ὅμως τοῦ Βόλου τὸ μέρος τοῦ πληθυσμοῦ πού ζοῦσε ἀπὸ μικροβιομηχανικὲς καὶ βιοτεχνικὲς ἐργασίες, προσπάντων

ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία τῶν κοινοβουλίων καὶ ἐξαγωγή μεταξωτῶν εἰδῶν, ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὸ χωριὸν (ὁ Ζωσιμᾶς στὰ 1887 σημειώνει 2685 κατοίκους· στὴν ἀπογραφή τοῦ 1940 βρέθηκαν μόνο 1369 κάτοικοι καὶ στὴν ἀπογραφή τοῦ 1951 920).

Στὴ μονὴ τοῦ προδρόμου νέας Πέτρας ἀνήκαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο μετόχια ποὺ ἀναφέραμε, καὶ ἄλλα δύο (τοῦ ἁγ. Νικολάου τοῦ Ξυλοπᾶ καὶ τῶν ἁγ. ἀποστόλων τοῦ Μεγαλογένη). Τὰ δύο αὐτὰ τελευταῖα μετόχια τὰ ζητοῦν στὴν περιοχὴ τοῦ Κατηχωριοῦ. Κατὰ τὰ ἔγγραφα ἦταν καὶ τὰ δύο πολὺ ἀρχαιότερα ἀπὸ τὴ μονὴ τῆς νέας Πέτρας, γιατί ὄταν στὰ 1275 παραχωρήθηκαν ὡς μετόχια σ' αὐτὴ, ἦταν «τὸ μὲν ἕν, ἐπιλεγόμενον τῶν ἁγίων Ἀποστόλων τοῦ Μεγαλογένους, ἀκατοίκητον καὶ ἠφανισμένον, μῆτε εὐκτήριον ναὸν ἔχον, μῆτε κάθισιν, ἀλλὰ πρὸ πολλῶν ἐτῶν καταπεπρωκός· τὸ δ' ἕτερον τοῦ ἁγ. Νικολάου τοῦ Ξυλοπᾶ, ἰδιοπεριόριστον, ἔχον ναὸν μὲν ὑπὸ θάλλον ἐτοιμόπρωτον καὶ κελλία δύο καὶ αὐτὰ ἐτοιμόπρωτα ἐξ ἀκελείας γεγονότα». Ἄν ὁ ταυτισμὸς τοῦ ἁγ. Νικολάου τοῦ Ξυλοπᾶ μὲ τὸ σημερινὸ ξωκκλήσι τοῦ ἁγ. Νικολάου, ἕνα τέταρτο τῆς ὥρας νοτιοανατολικά τοῦ Κατηχωριοῦ καὶ τῶν ἁγ. ἀποστόλων τοῦ Μεγαλογένη μὲ τὴ σημερινὴ Παναγία τοῦ Μεγαλογένη, τρεῖς τέταρτα τουλάχιστο νοτιοανατολικά τοῦ Κατηχωριοῦ καὶ στὴ συνέχεια τοῦ ἴδιου δρομίσκου ποὺ μᾶς φέρνει ἀπὸ τὸ Κατηχώρι στὸν ἁγ. Νικόλαο, εἶναι σωστός, πρέπει καὶ οἱ δύο ἐκκλησίες νὰ ἐπισκευάστηκαν πολλὰς φορὰς μετὰ τὰ 1275, γιατί σήμερα βρίσκονται σὲ καλὴ ὁπωσδήποτε κατάστασι, ἐνῶ στὰ ἔγγραφα περιγράφονται ὡς «ἠφανισμένα, καταπεπρωκτότα ἢ ἐτοιμόπρωτα». Εἶναι δύο μονόκλιτες βασιλικὲς μὲ τοιχογραφίες.

ΑΝΩ ΒΟΛΟΣ

Τὸ χωριὸν ἄνω Βόλος διασπᾶται ἀπὸ τὴ φύση τοῦ τόπου σὲ συνοικίες ποὺ ἀπέχουν πολὺ μεταξὺ τους. Ἡ μεγαλύτερη ἀπὸ τίς συνοικίες αὐτὲς εἶναι ἡ Ἀνακασιά (μὲ 817 κατοίκους στὴν ἀπογραφή τοῦ 1940 καὶ 721 στὴν ἀπογραφή τοῦ 1951), ἔπειτα ἡ Ἀλλημεριά (790 στὰ 1940 καὶ 771 στὰ 1951), ὁ ἄνω Μαχαλᾶς (κατ' ἐξοχὴν ἄνω Βόλος μὲ 596 κατοίκους στὰ 1940 καὶ 532 στὰ 1951), ἡ ἁγ. Παρασκευὴ (μὲ 866 κατ. στὰ 1940 καὶ 960 στὰ 1951) μαζὶ μὲ τὸν Ξερόκαμπο), ὁ ἁγ. Γεώργιος ἢ Μπαξέδες (μὲ 811 κατ. στὰ 1940 καὶ 1107 στὰ 1951), καὶ ἁγ. Ὀνούφριος (γύρω στὸ ἀρχαῖο ἐκκλησάκι ποὺ ἔχει ἀνακαινιστεῖ σὲ νεώτερος χρόνος, μὲ 468 κατοίκους στὰ 1940 καὶ 430 στὰ 1951). Στὰ μέρη τῶν συνοικιῶν αὐτῶν μπορεῖ νὰ ὑπῆρχαν ξωκκλήσια ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ καὶ ἀραιὲς ἀγροτικὲς κατοικίες, οἱ ἀξιόλογοι ὅμως συνοικισμοὶ δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸν 15ον αἰῶνα καὶ κατόπιν. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ, ὅποτε τὸ κάστρο τοῦ Γόλου (στὸ σημερινὸ λόφο τῶν ἁγ. Θεοδώρων) εἶχε πέσει ὀριστικὰ στὰ χεῖρα τῶν τούρκων,

ολόκληρος σχεδόν ὁ ἐκεῖ χριστιανικὸς πληθυσμὸς διωγμένος ἀπὸ τοὺς τούρκους πρὸ ἑκαμῶν ἔδρα τους τὴν ὄχρωρὴ αὐτὴ θέσῃ, ἐγκαταστάθηκε στὸ σημερινὸ ἄνω Βόλο, στὸν ὁποῖο εἶχε δώσει τὸ ὄνομα τῆς παλιᾶς του πατριᾶδας (Γόλος). Μετὰ τὴν ὁμαδικὴ αὐτὴ ἐγκατάσταση, ὁ πληθυσμὸς πολλαπλασιάζονταν ραγδαῖα, γιὰ τὴν ταυτόχρονα ἀρχισε καὶ ἡ διασπορὴ τῶν κατοίκων τῆς Δημοτριᾶδας πρὸς αὐτοὺς δὲν ἔνωσαν τὸν ἑαυτὸ τους ἀσφαλῆ στὴν πεδιάδα. Ἡ Δημοτριᾶδα λίγο μετὰ τὰ 1600 εἶχε τελείως ἐρημωθεί, καὶ οἱ κάτοικοί της εἶχαν ἐγκατασταθεῖ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος στὶς συνοικίαις τοῦ ἄνω Βόλου. Ὁ ἐπίσκοπος Δημοτριᾶδας διατήρησε τὸν τίτλο αὐτὸν καὶ ἐγκαταστάθηκε στὸ λόφο πρὸς καὶ σήμερα ὀνομάζεται Ἐπισκοπὴ (ἓνα ἀπότομο ὕψωμα πρὸς εἶναι εὐκόλα προσιτὸ μόνο ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ χωριοῦ). Στὸ λόφο αὐτὸν πρὸς ἦταν ὄχρωσμένοι, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἓνα μέρος τοῦ τείχους καὶ ἓνα δυνατὸ πύργο πρὸς σώζονται πρὸς τὸ μέρος τοῦ χωριοῦ, ὑπῆρχαν ἀπὸ πρὶν θρησκευτικὰ χτίσματα: σήμερα συναντοῦμε καθὼς ἀνεβαίνουμε μερικὰ ἐρειπωμένα παρεκκλήσια (ἓνα διατηρεῖται ὀλόκληρο, ἓνα ἄλλο πρὸς θρίζεται κατὰ ἀπὸ τὸν πύργο, ὁ ὁποῖος χρησιμεύει καὶ γιὰ ἀνάλημμα τῶν χωμάτων, εἶναι ἐρειπωμένο): πάνω στὸ λόφο διατηρεῖται ἡ μεγάλη ἐκκλησία, πολὺς φορὲς βέβαια ἐπισκευασμένη, καὶ λείψανα ἀπὸ ἄλλα χτίσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα μισοκαταστραμμένο ἀπέναντι τῆς ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο θεωροῦνταν ὡς τὸ οὐνεμα τῶν ἐπισκόπων Δημοτριᾶδας καταδαφίστηκε κατὰ τὸν ἐξωραϊσμὸ τοῦ λόφου πρὸς ἀνάλαβε τελευταῖα ἡ κοινότητα ἄνω Βόλου. Στὸ ὑπέρθυο τῆς ὄχρωρας εἰσόδου τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: «† ὁ Δημοτριᾶδος Κάλλιστ(ος) καὶ κτήτωρ τῆς ἐκκλησίας ἔτει ζϞϞϞ (7147) δηλ. 1639. Ὁ Κάλλιστος αὐτὸς ὑποθέτουν πρὸς εἶναι ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς Δημοτριᾶδας πρὸς ἔμενε μόνιμα στὸ λόφο τῆς Ἐπισκοπῆς καὶ πρὸς ἐπισκεύασε τὴν ἐκκλησία στὰ 1639. Τὴν ἐκκλησία αὐτὴ τὴν εἶχαν πυροπολήσει οἱ τούρκοι στὰ 1821, δὲν κόρησε ὅμως τελείως, καὶ οἱ κάτοικοι τὴν ἐπισκεύασαν. Οἱ ἐπίσκοποι Δημοτριᾶδας ἔμεναν στὸ λόφο αὐτὸ ὡς τὰ 1757, ὁπότε ἔγινε ἡ προαγωγή τῆς ἐπισκοπῆς πρὸς ἀρχιεπισκοπὴ, ἡ ἔνωσή της μετὰ τὴν Ἁγία καὶ ἡ μετάθεσις τῆς ἔδρας στη Ζαγορά ἀργότερα (1794) ἔγινε νέα προαγωγή τῆς ἀρχιεπισκοπῆς πρὸς μητροπολίτη ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γεράσιμο τὸν 3ο, ὁ ὁποῖος διόρισε μητροπολίτη τὸν κύριο ἀνεψιὸ του καὶ ἀρχιδιάκονο του Ἀθανάσιο. Στὰ 1858 ἔδρα τοῦ μητροπολίτη εἶναι ὁ Βόλος (ἐπὶ Δωροθέου Σχολαρίου): καὶ πρὶν ὅμως ὁ ἀρχιεπίσκοπος εἶτε ὁ μητροπολίτης δὲν ἔμενε στη Ζαγορά. Ὁ Rouqueville σημειώνει πρὸς στὰ 1820 ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου ἦταν ὁ Βόλος, δηλ. ὁ ἄνω Βόλος, ὁ ὁποῖος τότε λέγονταν Βόλος ἢ Γόλος. Αὐτὸ εἶναι σύμφωνο μετὰ τὴν ντόπια παράδοσι, κατὰ τὴν ὁποῖα ὁ «δεσπότης» ἔμενε συχνὰ κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας στὸν ἄνω Βόλο, καθὼς καὶ στη Μα-

κρινίτσα.

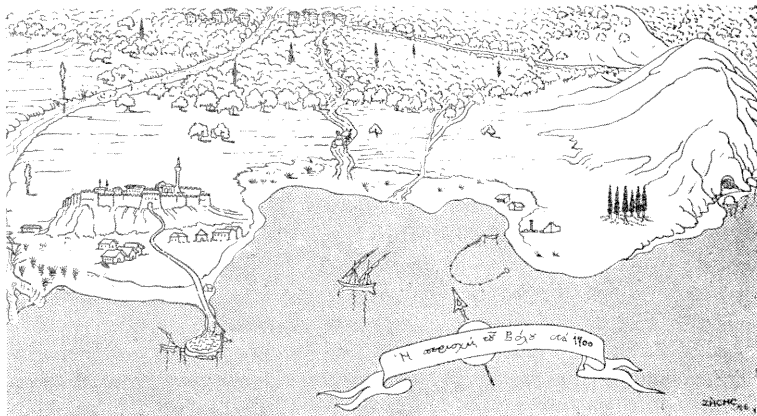
Είπαμε πώς το χωριό Γόλος ή Γώλος (συνά άμως και άγνωστον από τότε και Βόλος ή Βώλος) πήρε το όνομα αυτό από τον καιρό που οι κάτοικοι του φρουρίου του Γόλου έγκαταστάθηκαν σ' αυτό. Έπειδή όμως και ή παρακμασμένη Δημητριάδα έγκαταλείφτηκε τελείως στο τέλος του 16ου αι. και την άρχή του 17ου, και οι περισσότεροι κάτοικοί της, μαζί με τον επίσκοπο, έγκαταστάθηκαν επίσης στον άνω Βόλο, φαίνεται πως κάποτε ό πολυάνθρωπος αυτός συνοικισμός ονομάζονταν και «νέα Δημητριάς»: το όνομα αυτό μπορεί να είχε δοθεί και πριν ό επίσκοπος και οι τελευταίοι κάτοικοι της παλιάς Δημητριάδας έγκαταλείφουν την πόλη, επειδή ή διασροή των κατοίκων της προς τον άνω Βόλο είχε άρχίσει πολύ πριν (στα 1571 ό επίσκοπος Δημητριάδας έγγραφεται: «Ιωάσαφ Δημητριάδων», και ό πληθυντικός μπορεί να αναφέρεται στην παλιά μισοεγκαταλειμμένη Δημητριάδα και στο σημερινό άνω Βόλο. Εκτός αυτού ή περιοχή από τη βιογραφία του άγ. Γερασίμου της Σουρβιάς που αναφέραμε παραπάνω μιλάει για τον άνω Βόλο ως έξής: «ή όποία Δημητριάς είναι ό νυν λεγόμενος Βώλος κατά τινας... άνωθεν αυτής της Δημητριάδος κείται χωριόν... Μακρινίτζα τοΰνεμα...». Ίσως μόνο οι εκκλησιαστικοί κύκλοι με έπικεφαλής τον επίσκοπο, ό όποιος παρά την έρήμωση της Δημητριάδας διατηρούσε τον τίτλο, ζητούσαν να επιβάλουν το όνομα αυτό στο χωριό: ό βιογράφος του άγ. Γερασίμου ακολουθεί τη συνήθεια των εκκλησιαστικών κύκλων, ό πολυς όμως κόσμος φαίνεται πως προτιμούσε να ονομάζει το χωριό Γόλο ή Βόλο και το όνομα αυτό επιβλήθηκε.

* * *

ΒΟΛΟΣ

Με την παρακμή της Δημητριάδας έλειψε πάλι το σπουδαίο κέντρο του μυχιού του Παγασιτικού. Από τον καιρό της άκμης της Ίωλκού μιά παραλιακή πόλη έχει κάθε φορά την υπεροχή μέσα στον κόλπο: όταν παρακμάσει ή Ίωλκός, ή υπεροχή μετατοπίστηκε στην πόλη της δυτικής έσοχής του κόλπου "Αλο που ήταν κι αυτή κέντρο της φυλής των μυνών, όπως ή Ίωλκός. Μετά την "Αλο αναπτύσσονται οι Παγασές στο βόρειο μυχιό από τους ρωμαϊκούς χρόνους ως την τουρκοκρατία συναγωνίζονται για την υπεροχή οι πόλεις Δημητριάδα του βόρειου μυχιού και φθιώτιδες Θήβες πρώτα και Άλιμυροί έπειτα της δυτικής έσοχής. Όμως κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας παρακμάσαν και ερημώθηκαν και ή Δημητριάδα και οι μεσαιωνικοί Άλιμυροί. Οι κάτοικοι της Δημητριάδας έγκαταστάθηκαν στο Πήλιο. Το ίδιο και μερικοί από τους κατοίκους των Άλιμυρών, ενώ οι υπόλοιποι ίδρυσαν στα ένδότερα το σημερινό Άλιμυρό. Η άλλοτε ζωηρή έμπορική ζίνηση της

Δημητριάδας και τῶν παραλιακῶν Ἀλυμυρῶν μεταπολίστηκε στὰ πηλιορείτικα χωριά και στὸν Ἀλυμυρὸ τῆς τουρκοκρατίας. Πρὸ πάντων τὰ χωριά τοῦ Πηλίου, ἐπειδὴ δὲν κατοικοῦνταν ἀπὸ τούρκους, εἶχαν γίνει πολὺ σπουδαῖα κέντρα συναλλαγῆς μεταξὺ τοῦ χριστιανικοῦ πλη-

Εἰκ. 18. Ἡ περιοχή τοῦ Βόλου γύρω στὰ 1700.

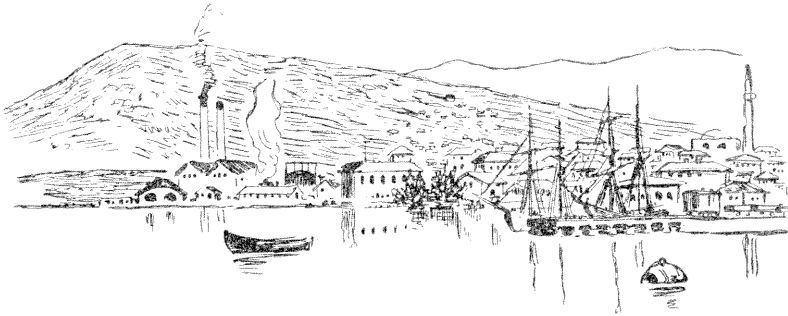
Τὸ φρεσῦρο μὲ βάση τὰ σχέδια τῶν Κορονέλλι (1655) και Ντάππερ (1703).

Ἡ τουρκικὴ πόλη εἶναι κυρίως μέσα στὸ κάστρο· ἀραιὰ σπίτια, προπάντων ἐργαστήρια και ἀποθήκες, ὑπάρχον ἐξω μεταξὺ αὐτοῦ και τῆς μικρῆς σκάλας (στὴ δέση τοῦ παλιοῦ τελωνεῖου). Στὴν ἔκταση πού κυρίως καταλαμβάνει ὁ σημερινὸς Βόλος ἦταν ἀραιότατα οπιτάκια ψαράδων. Στὴ δέση τοῦ σημερινοῦ ἀγ. Κωνσταντίνου ὑπῆρχε παλιὰ ἐκκλησία ἐρειπωμένη.

θυσμοῦ¹. Ἡ ἀπὸ τῆ θάλασσα ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία εἶχε νεκρωθεῖ σ' ὁλόκληρο τὸν Παγαιτικὸ. Ὁ Rouquieville γράφει στὰ 1826 πὸς ἐλάχιστα και «κατωτέρας ποιότητος» σιτηρὰ τοῦ θεσσαλικοῦ κάμπου ἐξάγονταν ἀπὸ τὴν τουρκικὴ σκάλα τοῦ Βόλου. Ἡ ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία γίνονταν ἀπὸ τὴν ξηρά· τὸ πηλιορείτικο μετάξι π.χ. μεταφέρονταν μὲ ζῶα στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπως βλέπει κανεῖς στὸ βιβλιαράκι τοῦ Τσοποτοῦ γιὰ τὴν πρώτη ἱστορία τοῦ Βόλου. Οἱ τούρκοι δὲν εἶχαν φροντίσει νὰ κάνουν τὸ «κάστρο τοῦ Γόλου» σκάλα ἐμπορικὴ τῆς Θεσσαλίας. Ἡ ἀνάγκη τῆς σκάλας αὐτῆς ἦταν πάντα αἰσθητὴ (αἰσθητότερη ἀπὸ τὸ 18ο αἰ. και κατόπιν) και οἱ πηλιορεῖτες λόγιοι δὲν ἔχαναν εὐκαιρία νὰ

1. Ὁ σουηδὸς ἀνατολιστὴς Björnstaahl πού ἐπισκέφθηκε τὴν περιοχή στὰ 1779 ἀναφέρει στὸ κάστρο τοῦ Βόλου μὲ τὸ δυνατό τεῖχος ἀπὸ πολλοὺς τούρκους· οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἀποσυρθεῖ στὸν ἄνω Βόλο και τὰ ἄλλα χωριά· ὁ πρόξενος τῆς Γαλλίας και τῆς Σουηδίας ἦταν ἐγκαταστημένος στὴν Πορταριά. Γιὰ τὸ τοπίο ἰδίως τῆς Πορταρίας σημειώνει πὸς εἶναι ἀπὸ τὰ ὀμορφότερα πού μπορεί νὰ δεῖ κανεῖς στὸν κόσμο (βλ. μετάφρ. Ἰω. Κακρή στὸν 27. τόμ. τῆς Ν. Ἐστίας (1953), σελ. 1306).

καρίζουν τούς τούρκους γιά τή μαγία πού είχαν νά ερημώσουν τά κέντρα'. "Όμως ἀπό τήν ἀρχή τοῦ 19ου αἰ. ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπικοινωνίας διὰ θαλάσσης εἶχε γίνει ἐπιταχτική, καί ἦταν φανερό πὼς ἓνα μεγάλο λιμάνι θὰ ἀναπτύσσονταν στὸν Παγασιτικό. Τὸ λιμάνι αὐτὸ μοροῦσε

Εἰκ. 19. Ὁ Βόλος στὰ 1897.

(Σχεδίο στὸ βιβλίον *With the Greeks in Thessaly* (1897) τοῦ W. Kinn. Rose, ἀνταποκριτῆ τοῦ Reuter στὸν τότε ἑλληνοτουρκικὸ πόλεμο.)

Βόλος ἦταν ἀκόμα στὰ 1897 κυρίως ἡ συνοικία τῶν Παλαιῶν (γύρω στὸ Κάστρο), γιὰ τὰ καινούργια σπήτια ἀνατολικά ἦταν ἀκόμα λίγα. Διακρίνεται τὸ τζαμί, τὸ ἐργοστάσιο ἀερίοφωτος καί ἡ νεοκατασκευασμένη τότε σιδηροδρομικὴ γραμμὴ παρὰ τὸ παλιὸ τελωνεῖο.

νά δημιουργηθεῖ στὴν παραλία τοῦ Ἄλμυροῦ, δημιουργήθηκε ὅμως στὴν παραλία τοῦ βολιώτικου κάστρου, ἐπειδὴ τὸ κάστρο ἦταν πλησιέστερα στὴ θάλασσα παρὰ ὁ Ἄλμυρός καί ἐπειδὴ ἡ ἐμπορικὴ κίνηση τῶν πηλιορείτικων χωριῶν ἦταν μεγαλύτερη. Τὸ καινούργιο λιμάνι ἰδρύθηκε ὡς ἐπίγειο τῶν χωριῶν τοῦ Πηλίου, ἐξελίχθηκε ὅμως γρήγορα σὲ ἐπίγειο ὀλόκληρης τῆς Θεσσαλίας.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰ. ὑπῆρχαν ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρο τοῦ Βόλου καταστήματα τούρκικα (καφενεῖα, ἐργαστήρια καί ἀποθήκες), τὰ ὁποῖα νοικιάζονταν σὲ χριστιανούς, προπάντων βιοτέχνες καί ἐπιχειρηματίες. Κάθε Σάββατο γίνονταν αὐτοῦ «παζάρι», ὅπου κατέβαιναν γιά τὴ συναλλαγὴ οἱ χωρικοὶ τῶν γειτονικῶν χωριῶν. Ἀπὸ τὸ δεῦτερο τέταρτο ὅμως τοῦ αἰῶνα ἄρχισαν νά χτίζονται ἀπὸ χριστιανούς καινούργια καταστήματα, ἀποθήκες, καί μερικὰ σπῖτια ἀνατολικά τοῦ κάστρου.

1. Οἱ «δημητρεῖς» π.χ. στὴ «Νεωτερικὴ γεωγραφία» τους (1791) λένε: ἡ τοποθεσία τοῦ κάστρου ὅπου εἶναι σκόλα ὅλης τῆς Θεσσαλίας τὸ ἀπαιτοῦσε νά εἶναι μιά πόλι μεγάλη καί ἐμπορικὴ, μὰ εἰς τὴν Τουρκία δὲν πρέπει νά ζητῆ τινος ἓνα τέτοιο: οἱ Τούρκοι, φυλόγοντας τὸ πνεῦμα τῶν προγόνων τους, πασχίζουν πάντοτε νά ἐρημώσουν τοὺς τόπους καί ὄχι νά τοὺς πολίσουν. Καί ὁ Μάγνης στὴν «περιήγησι τῆς Θεσσαλίας καί Θεσσαλικῆς Μαγνησίας» (1860) ἐπιναλαμβάνει τὰ ἴδια: «τὸ κάστρον τοῦ Γόλου, ὡς ἐπίγειον ἀπάσης τῆς Θεσσαλίας καί μέρους τῆς Ἡπείρου, ἔπρεπε νά εἶναι πόλις μεγίστη καί ἐμπορικώτατη: ἄλλ' εἰς τόπον, τὸν ὅποιον οἱ κρατοῦντες σπεύδουσι μᾶλλον νά τὸν ἐρημώσωσι παρὰ νά τὸν πολίσωσιν, εἶναι μάταιον νά ζητῆ τις τὰ τοιαῦτα».

Τὰ οἰκοδομήματα αὐτὰ εἶναι τὰ πρῶτα τοῦ νεώτερου Βόλου. Ἦταν καθαρὰ καὶ περισσότερα συγχρονισμένα («μεγαλοπρεπῆ, κατὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν ρυθμὸν καὶ κατὰ σειρὰν ὠκοδομημένα», ὅπως λέει ἕνας παλιὸς συγγραφέας) καὶ ἔκαμαν ἀντίθεση μὲ τὰ θρόωμα τούρκικα καταστήματα ἔξω ἀπὸ τὸ κέντρο, ὅπου κατὰ τὸ Μάγνη «οἱ ἄνθρωποι δὲν ἠδύναντο νὰ μεταβῶσιν ἀπὸ τὸ ἐν ἐργαστήριον εἰς τὸ ἄλλο χωρὶς νὰ λασποῦσιν μέγχι τῶν γονάτων». Ὅσο προχωροῦσε ἡ ἀνέγερσις τῶν καινούργιων καταστημάτων τόσο περιέρχονταν σὲ ἀζητησία τὰ τούρκικα. Γι' αὐτὸ φυσικὴ ἦταν ἡ ἀντίδρασις τῶν τούρκων κατὰ τῆς οἰκοδομῆς νέων καταστημάτων καὶ σπιτιῶν, ἡ ὁποία κατέληξε σὲ ἐπίσημη ἀπαγόρευσι. Ἡ ἀπαγόρευσι αὐτὴ ἴσχυε στὰ 1841, ὅποτε πολλοὶ χριστιανοὶ εἶχαν ἐτοιμάσει μὴ ἀναφορὰ γιὰ νὰ τὴ στείλουν στὸ σουλτάνο· ἡ ἄδεια ὁμως δόθηκε γρήγορα καὶ εὐθὺς ἄρχισε ἕνας οἰκοδομικὸς ὄργασμός, κατὰ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε σὲ μεγάλη ἀφθονία ὑλικὸ ἀπὸ τὴν ἐγκαταλειμμένη Δημητριάδα. Ἡ λέτρα τῶν τειχῶν, τῶν σπιτιῶν καὶ δημοσίων οἰκοδομημάτων, καθὼς καὶ οἱ στῆλες τῶν νεκροταφείων τῆς Δημητριάδας μεταφέρονταν μὲ κάρρα ἀπὸ τοῦρκους καὶ χριστιανούς, οἱ ὁποιοὶ ἔσπαζαν τὰ μεγάλα μάρμαρα γιὰ νὰ εἶναι εὐμεταζόμενα. Ὁ Μάγνης λέει πὸς πῆγε τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1858 εἰς τὴν Δημητριάδα καὶ εἶδε τὴν καταστροφὴν ποὺ γίνονταν στὰ ἀρχαῖα ἐρεῖπια. Τὴν ἐπομένην παρακάλεσε τὸν καϊμακάμη τοῦ κέντρου νὰ ἐμποδίσῃ τὴν καταστροφὴν· ὁ καϊμακάμης τοῦ ἀποκρίθηκε πὸς «ζητᾷε ψύλλους στ' ἄχυρα». Ἄν καὶ ἔλαβε ἀργότερα μερικὰ μέτρα, ὅμως ἡ καταστροφὴ συνεχίστηκε καὶ ὅλο σχεδὸν τὸ ἀρχαῖο ὑλικὸ μεταφέρθηκε εἰς τὴν νέα πόλιν. Ἄφ' ὅτου μερικοὶ ἐπιχειρηματίες ἢ τεχνίτες ἔχτισαν σπίτια στὴν παραλία καὶ ἔμεναν πὰ μόνιμα μὲ τὶς οἰκογένειάς τους κάτω¹, εἶχαν αἰσθανθεῖ τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἐκκλησίας· φαίνεται ὅμως πὸς οἱ τοῦρκοι ἀντιδρούσαν στὴν οἰκοδόμησίν της. Κατὰ τὸ ἔτος 1850 δὲν εἶχαν κατορθώσει ἀκόμα νὰ πάρουν τὴν ἄδεια, ἀλλὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1856 ἔξερουμε πὸς εἶχαν τελειώσει τὴν οἰκοδομὴν καὶ ἔκαναν τὰ ἐγκαίνια τῆς πρώτης ἐκκλησίας τοῦ Βόλου ποὺ ἦταν ὁ ἅγ. Νικόλαος². Ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας ὁ Βόλος εἶχε μόνον αὐτὴ τὴν ἐκκλησίαν, μολονότι εἶχε πολὺ μεγαλώσει. Μόνον μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Θεσσαλίας χτίστηκαν πολλὰς ἐκκλησίας, σχεδὸν ὅλες μαζί³. Ἡ νέα πόλις ποὺ σ' ἕνα θέσπισμα τῶν ἐφόρων τοῦ 1856 λέ-

1. Παλιότερα ὅλοι ὅσοι εἶχαν ἀποθήκες ἢ ἐργαστήρια στὴν παραλία ἢ ἔξω ἀπὸ τὸ κέντρο, εἶχαν τὶς οἰκογένειάς τους στὰ γειτονικὰ χωριά, ὅπου ἔμεναν καὶ οἱ ἴδιοι τὸ Σάββατον βράδι καὶ τὴν Κυριακὴν.

2. Ἡ ἐκκλησία αὐτὴ εἶχε καεὶ ἀργότερα ἐπισκευάσθη ὁμως καὶ χρησίμευε γιὰ μητρόπολιν τοῦ Βόλου ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 1935. Τὸ φεβρουάριον τοῦ ἔτους αὐτοῦ κατεδαφίστηκε, γιατί εἶχε παραδοθεῖ εἰς τὴν λατρεία ἢ καινούργια μητρόπολιν τοῦ ἁγ. Νικολάου.

3. Ὅπως γράφει ὁ παλιὸς λόγιος Ζωσιμὸς ἐσφιγμένιτης στὸ περιοδικὸν τοῦ «Προμηθεύς» (τόμ. 10 τοῦ 1898, σ. 234) εἰς τὴν Ἀνάληψιν ἢ πρώτην λειτουργίαν ἔγινε στὰ 1890, ἡ Μεταμόρφωσις χτίστηκε στὰ 1891, οἱ ἁγ. Θεόδωροι ἐγκαίνιασθησαν στὰ 1892 καὶ ὁ ἁγ. Κων-

γεται «νέα πόλις τοῦ Βόλου» καὶ φαίνεται πὼς αὐτὸ ἦταν τὸ ἐπικρατέστερο ὄνομά της¹, μεγάλωνε πολὺ γρήγορα, ἐπειδὴ οἱ περισσότεροὶ πηλιορείτες ποὺ ἀσχολοῦνταν μὲ τὴ βιοτεχνία καὶ τὸ ἐμπόριο φρόντιζαν νὰ ἐγκατασταθοῦν σ' αὐτή.

Τὰ χωριὰ τῆς περιοχῆς εἶναι τὰ πρῶτα ποὺ ἐνίσχυσαν τὸ Βόλο, ἀλλὰ καὶ τὰ πρῶτα θύματά του: ὁ Βόλος ἀπορρόφησε τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν καὶ ἄρχισαν νὰ μαραίνονται ὅσοι ἔμειναν στὰ χωριὰ στηρίχτηκαν πιά μόνον ἐντὸς τῆς παραγωγῆς τῆς γῆς. Ἡ μεγαλύτερη ὁμῶς ἀνάπτυξις τοῦ Βόλου ὀφείλεται ἐντὸς τῆς ἐνίσχυσης ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Θεσσαλίας. Εὐθύς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του ἄρχισε ἡ κατασκευὴ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ποὺ τὸν ἔνωσε μὲ ὅλα τὰ κέντρα τοῦ Θεσσαλικοῦ κάμπου ἀπὸ τότε (τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1886) ὁ Βόλος ἔγινε πραγματικὰ ἐπίγειο ὁλόκληρης τῆς Θεσσαλίας καὶ ἐξελίχθηκε σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἐμπορικὰ καὶ βιομηχανικὰ κέντρα τῆς Ἑλλάδος².

* * *

Ἐπισκόπησις τῆς ἱστορίας τῶν σπουδαίων κέντρων. Ὁ Βόλος λοιπὸν εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κέντρα ποὺ πῆραν διαδοχικὰ τὴν ὑπεροχὴν ἐντὸς τοῦ κάμπου: εἶναι τὸ ἐπίγειο τῆς Θεσσαλικῆς ἐνδοχώρας καὶ μαζί σπουδαῖο κέντρο βιομηχανικὸ καὶ ἐμπορικόν. Φυσικὰ ὁ χαρακτήρας αὐτὸς δὲν εἶναι κοινὸς στὰ ἄλλα κέντρα ποὺ εἶχαν κάθε φορὰ τὴν ὑπεροχὴν κατὰ τὴ διάρκειαν πενήντα ἐποχῶν αἰώνων. Οἱ νεολιθικοὶ συν-

σταντινὸς ἐγκαινιάσθηκε στὰ 1898. Οἱ καινούργιαι ἐπιδητικαὶ ἐκκλησίαι (ἄγ. Νικόλαος, ἄγ. Κωνσταντῖνος καὶ Μεταμόρφωσις) χτίστηκαν δίπλα στὶς παλαιοὺς ὄλους μαζί ἐπίσης (ἐπὶ τῆς ἐνεστασίας 1927—1936). Σήμερα καὶ οἱ τρεῖς παλιῆς καὶ ὁμώνυμοι ἐκκλησίαι ἔχουν καταδαφιστῆ καὶ μένουσιν μόνον οἱ ἄγ. Θεόδωροι καὶ ἡ Ἀνάληψις. Καὶ οἱ τρεῖς καταδαφισμέναι ἦσαν μικρῆς τρίκλιτης βασιλικῆς. Τελευταία προστέθηκε τέταρτη καινούργια μεγάλη βασιλικὴ ποὺ χτίστηκε ἐντὸς τῆς πλατείας τοῦ συνοικισμοῦ νέας Ἰωνίας, πλὴν ἐντὸς τῆς παλαιῆς τῆς Εὐαγγελιστρίας.

1. Ὀνομάσθηκε «νέα πόλις τοῦ Βόλου» γιὰ νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὸ «κάστρο τοῦ Βόλου» εἶτε ἀπὸ τὸ χωριὸν Γῶλος—Βῶλος (ἢ Γῶλος—Βῶλος) ποὺ ἀργότερα ὀνομάσθηκε ἓνα Βῶλος. Ὁ Μάγνης ποὺ ἐβγαλε τὸ βιβλίον του στὰ 1860 τὴ λέει παντοῦ «νέα Δημητριάδα» καὶ φαίνεται πὼς πραγματικὰ ζητοῦσαν, μερικοὶ νὰ ἐπιβάλουν τὸ ὄνομα αὐτό. Ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος Βῶλος—Γῶλος ἢ Γῶλος—Βῶλος δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία. Οἱ κυριώτεροι γνώμης εἶναι πὼς πρόκειται γιὰ σλαβικὸν τοπωνύμιον (ὅπως εἶναι καὶ τὰ τοπωνύμια Ζαγορά καὶ Γορίτσα) ἢ γιὰ παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος Ἰωλκός. τὴν τελευταία ἄποψιν ὑποστήριξε ἐντὸς βιβλίου γιὰ τὴν Παγασιῶν καὶ τὴν Δημητριάδα ὁ γερμανὸς ἱστορικὸς ἔρστ Μάγιερ (1934): ὁ λόφος τῶν ἄγ. Θεοδώρων ποὺ ἔφερε τὸ ὄνομα Γῶλος εἶναι ἡ θέσις τῆς ἀρχαίας Ἰωλκοῦ καὶ ὁ πυρῆνας τοῦ σημερινοῦ Βόλου. Ἐπειδὴ ὁ λόφος αὐτὸς ποτὲ δὲν ἔπαυε νὰ κατοικεῖται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τῆς Ἰωλκοῦ, νομίζει πὼς εἶναι ἔλκυστικὸν νὰ δεχτοῦμε πὼς διατήρησε ἕως σήμερον τὸ ἴδιον ὄνομα.

2. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν (Νοέμβριος τοῦ 1881) ὁ πληθυσμὸς ἄρχισε ν' αὐξάνεται μὲ μεγαλύτερον ρυθμὸν (στὰ 1881 βρέθησαν 5.908 κάτοικοι, στὰ 1889 11.029, στὰ 1896 16.788, στὰ 1910 23.360, στὰ 1920 30.046, στὰ 1923 41.275, στὰ 1928 47.892, στὰ 1940 54.919 καὶ ἐντὸς τῆς τελευταίας ἀπογραφῆς, τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1951 65.090 (δῆμος Παγασιῶν 51.144 καὶ νέας Ἰωνίας 13.946). Ὁ ἐξωραϊσμὸς τοῦ Βόλου ἄρχισε ἐπίσης μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν: τὸ παλιὸν κρηπίδωμα τῆς προκυμαίας καὶ ἡ παλαιὰ προβλήτα ἔγινον ἀπὸ τὰ 1894—1901. Ὅλα αὐτὰ ἀντικαταστάθησαν ἀπὸ τὰ σημερινὰ μεγάλα ἔργα τοῦ λιμανιοῦ ποὺ ἔγινον στὰ 1930. Ἡ πλεονεχτικὴ θέσις τοῦ Βόλου ὡς ἐπίγειο ἐκπολιτικὸν μόνον μετὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων πόλεμων ποὺ δὲν ἀποτελοῦσαν κύριους κόμβους χερσαίων συγκοινωνιῶν.

οικισμοὶ τῆς 3ης χιλιετηρίδας ἦταν κέντρα γεωργικά καὶ κτηνοτροφικά. Γιὰ τὴ θάλασσα δὲν ἔτρεφαν καμιὰ ἀγάπη. Οἱ μινύες ὅμως τῆς Ἰωλκοῦ ἔχτισαν τὰ σπίτια τους στὴν ἀκροθαλασσιὰ καὶ, χωρὶς νὰ παραμελήσουν ἐντελῶς τὴ γῆ, μοίρασαν τὴν ἀγάπη τους σ' αὐτὴ καὶ στὴ θάλασσα. Μὲ σκάφη πού τοὺς τὰ προμήθευαν οἱ δασωμένες πλαγιές καὶ τὰ φαράγγια τοῦ Πηλίου, ἔσχιζαν τὰ νερὰ τοῦ Παγασιτικοῦ καὶ τοῦ Αἰγαίου καὶ ἔφταναν συχνὰ σὲ θάλασσες μακρινές. Ἐγιναν ἔτσι οἱ πρῶτοι ναυτικοί, οἱ θρυλικοὶ ποντοπόροι τοῦ ἔθνους. Εἶδαμε τί εἶδους ναυτικούς καὶ ποντοπόρους πρέπει νὰ τοὺς φανταστοῦμε, τουλάχιστο στὴν ἀρχή. Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἦταν πολὺ τιμητικὸ νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ζεῖ καὶ νὰ πλουτίζει μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς του — «ψυχὴν παρθέμενος», κατὰ τὴν ὀμηρικὴ ἔκφραση. Περιστατικὰ τῆς μυθολογίας, ὅπως ἡ περιπέτεια τοῦ Διόνυσου μὲ τοὺς τυρηνοὺς καὶ ἄλλα περιστατικὰ καὶ τὸ ἴδιο τὸ πνεῦμα τοῦ ἥρωϊκοῦ ἔπυς μαρτυροῦν πὼς γιὰ πολλοὺς ἦταν κύρια ἀσχολία ἢ πειρατεία, ἢ ληστεία καὶ ἢ ἀρπαγή. Ὁ Θουκυδίδης παρατηρεῖ ρητὰ γιὰ τοὺς παλιούς Ἕλληνας καὶ τοὺς βαρβάρους τῶν νησιῶν καὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου πὼς, ἀφ' ὅτου ἔμαθαν νὰ διασχίζουσι τὴς θάλασσες, ζοῦσαν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὴν πειρατεία καὶ τὴν ἀρπαγή. Οἱ ἀρπαγῆς τῶν προβάτων καὶ βοδιῶν, γιὰ τὴς ὁποῖες κανχῶνται οἱ ὀμηρικοὶ ἥρωες δὲν ἦταν μόνο πράξεις τιμητικές, ἀλλὰ καὶ πολὺ συνηθισμένες, ὅπως καὶ περιπέτειες σὰν τοῦ Διόνυσου ἂν ὁ Διόνυσος γλύτωσε, γιὰτὶ ἦταν θεός. Ἄλλοι πού δὲν ἦταν θεοὶ δὲν γλύτωναν ἀπὸ ὅμοιες περιπέτειες.

Οἱ μινύες πρέπει νὰ ἦταν ἀπὸ τοὺς τολμηροὺς αὐτοὺς ναυτικούς. Φυσικά, ὅταν ἡ ἀντίληψη γιὰ τὸν «κέντιμο» τρόπο ζωῆς ἄλλαξε, οἱ κουρσάροι μποροῦσαν νὰ υποχωρήσουν στοὺς ἐμπόρους. Ἡ Ἰωλκὸς ὅμως στὴν ἀρχὴ δὲν ἦταν κέντρο ἐμπορικόν. Τὸ πρῶτο ἐμπορικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς ἦταν οἱ Παγασές. Ἡ πόλις αὐτὴ εἶναι δημιούργημα τῆς Θεσσαλικῆς ἐνδοχώρας, ἢ ὁποία ζητοῦσε τότε πρώτη φορὰ ἐπίγειο γιὰ νὰ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν ἔξω κόσμον. Οἱ Παγασές ἔφτασαν στὴ μεγαλύτερή τους ἀκμὴ στὸ τέλος τοῦ 5ου καὶ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 4ου αἰ. Ὁ Φίλιππος 2ος ἀπόσπασε τότε τὴν πόλις ἀπὸ τοὺς φεραίους, τὴν ἔνωσε μὲ τὴ Μαγνησίαν, καὶ οἱ φεραῖοι καὶ οἱ ἄλλοι Θεσσαλοὶ πού ἔχασαν τὸ ἐπίγειόν τους, ζήτησαν καινούργιο στὴ δυτικὴ ἐσοχὴ τοῦ κόλπου, ὅπου ἄρχισαν νὰ ἀναδεικνύονται οἱ φθιώτιδες Θῆβες. Οἱ Παγασές ἀπὸ τότε ἄρχισαν νὰ παρακαμάζουσι. Ἀργότερα ὁ Δημήτριος ὁ πολιορκητὴς ἴδρυσεν τὴ Δημητριάδα στὴ θέσιν τῶν παρακαμασμένων Παγασῶν καὶ μεταχειρίστηκε κάθε τρόπο νὰ τὴν κάνει ἐπίγειο τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Θεσσαλίας καὶ κέντρο ἐμπορικόν. Αὐτὸ τὸ κατόρθωσε ἄλλος βασιλιάς τῆς δυναστείας του, ὁ Φίλιππος 5ος, ὁ ὁποῖος κυρίεψε καὶ κατὰστρεψε τὴς φθιώτιδες Θῆβες, καὶ υποχρέωσε τοὺς Θεσσαλοὺς νὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ ἐπίγειο τὴ Δημητριάδα. Τότε ἡ Δημητριάδα ἔφτασε στὴ μεγαλύ-

τερή τῆς οἰκονομικῆ καὶ ἐμπορικῆ ἀκμῆ, ἣ ὅποια διατηρήθηκε ὡς τῆ ρωμαϊκῆ κατάκτηση.

Ἡ ρωμαϊκῆ κατάκτηση ἔθεσε τέρμα στὴν εὐνοια τῆς Δημητριάδας, καὶ ἀπὸ τότε ξανάρχισε ἡ ἀκμῆ τῶν φθιωτῶδων Θηβῶν ποῦ βρίσκονταν πρὸ κοντὰ στὴ θάλασσα (στὴ σημερινῆ νέα Ἀγχιάλο).

Οἱ Θῆβες καταστράφηκαν ὀριστικὰ τὸν 7ον ἢ 8ον αἰ. καὶ τότε ἐνισχύθηκε κάπως ἡ Δημητριάδα. Περισσότερο ὠφελήθηκαν οἱ δυὸ μεσαιωνικοὶ Ἄλμυροὶ ποῦ δημιουργήθηκαν κοντὰ στὴ θάλασσα, στὴ σημερινῆ παραλία τοῦ Ἄλμυροῦ. Τόσο ὅμως οἱ μεσαιωνικοὶ Ἄλμυροί, ὅσο καὶ ἡ Δημητριάδα καὶ ἄλλα παραλιακὰ κέντρα τοῦ Παγασιτικοῦ ἀρχισαν νὰ παρακμάζουν μὲ τὶς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς, καὶ ἡ παρακμὴ τους ἐπιταχύνθηκε μὲ τὴν τουρκικῆ κατάκτηση. Οἱ κάτοικοι τῆς Δημητριάδας καὶ ἕνα μέρος ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν Ἄλμυρῶν ἐγκαταστάθηκαν στὸ Πήλιο, ὅπου ἀρχισαν νὰ δημιουργοῦνται τὰ χωριά. Οἱ ὑπόλοιποι κάτοικοι τῶν παραλιακῶν Ἄλμυρῶν ἐγκαταστάθηκαν στὰ ἐνδότερα καὶ ἴδρυσαν τὸ σημερινὸ Ἄλμυρό. Τότε τὰ χωριά τοῦ Πηλίου γνώρισαν μέρες δόξας καὶ οἰκονομικῆς καὶ πνευματικῆς ἀκμῆς. Ἡ ἀκμῆ τῶν χωριῶν φτάνει ὡς τὸν καιρὸ ποῦ ἀναπτύχθηκε ὁ Βόλος καὶ ἀπορρόφησε τὴν ἐμπορικῆ καὶ βιοτεχνικῆ κίνησή τους. Ἡ ἀλματικῆ ἀνάπτυξη τοῦ Βόλου ἀρχίζει εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας (1881).

ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

Τό μουσεῖο τοῦ Βόλου περιέχει κυρίως στήλες ἐπιτάφειες ἀπό τὰ νεκροταφεῖα τῆς Δημητριάδας· οἱ σπουδαιότερες βρέθηκαν ἀπό τὸν ἔφορο Ἄπ. Ἀρβανιτόπουλο στὰ 1906—1912 ἐντειχισμένες ὡς κοινὸ ὑλικὸ στοὺς πύργους τῆς Δημητριάδας καὶ ἀνήκουν οἱ περισσότερες στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. Ζωηρὸ ἐνδιαφέρον διεγέρθηκε γιὰ τίς στήλες αὐτές, ἐπειδὴ οἱ παραστάσεις τους εἶναι γραπτές (δηλ. ζωγραφιστές, μὲ χρώματα) καὶ βρίσκονται ἐπομένως πλησιέστερα, παρὰ οἱ παραστάσεις τῶν ἀγγείων, στὴ μνημειακὴ ζωγραφικὴ τῆς ἐποχῆς, τῆς ὁποίας ἔργα δὲν διατηρήθηκαν. Οἱ γραπτές στήλες ἦταν καὶ σ' ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος γνωστές, πολὺ σπάνιες ὁμως, ἐπειδὴ παντοῦ προτιμῶνταν γιὰ τίς στήλες ἢ ἀνάγλυφη διακόσμηση· γι'αὐτὸ πούθενά ἄλλου, ἐκτὸς τῆς Δημητριάδας, δὲν βρέθηκαν τόσες πολλές καὶ τόσο καλὰ διατηρημένες γραπτές στήλες. Τὰ κύρια χρώματα τῶν στηλῶν αὐτῶν εἶναι εἰς αἰδιάμετα διάλυμένα σὲ κερί (ποὺ τὸ προτιμοῦσαν στὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ τὸ λάδι)· στὴ λειασμένη ἐπιφάνεια τῆς στήλης, ὅπου ἀπὸ πρὶν εἶχε χαραχθεῖ ἢ ἐλαφρὰ σχεδιασθεῖ ἢ παράσταση ἀπλώνονταν τὸ χρῶμα μὲ ζεσταμένο στὴ φωτιὰ μετάλλινον ἐργαλεῖο· μὲ τὴ θερμότητα τὸ κερί διαλύονταν καὶ μποροῦσε νὰ εἰσδύσει ἐλαφρὰ στοὺς πόρους τοῦ λίθου παρασέρνοντας μέσα καὶ τὸ χρῶμα ποὺ ἔτσι γίνονταν δυσεξίτητο (γιὰ μερικὲς ἀπὸ τίς στήλες αὐτές καὶ τὰ ἐπιγράμματά τους βλ. παραπάνω σελ. 40—43). Πολὺ συνηθίζονταν στὴ Δημητριάδα καὶ στήλες ἄπλουστερες, ὀρθογώνιες ἐπιμήκεις στενότερες κάπως πρὸς τὰ πάνω ποὺ ἔχουν γιὰ διακόσμηση μιὰ γραπτὴ ταινία κόκκινη φαρδεῖα μὲ δεσμὸ στὴ μέση· ἢ παράσταση αὐτὴ μιμεῖται τίς πραγματικὲς ταινίες ποὺ συνηθίζαν νὰ δένουν στὶς στήλες. Ἡ πλούσια ἀνθεμωτὴ διακόσμηση ποὺ συνήθως φέρουν στὸ πάνω μέρος οἱ στήλες αὐτές γίνεται ἀκόμα πλουσιώτερη μὲ χρώματα. Τοῦ εἴδους αὐτοῦ ὑπάρχουν στὸ μουσεῖο πολλὰ δεῖγματα.

Ἀπὸ τίς στήλες μὲ ἀνάγλυφες παραστάσεις σημαντικὴ εἶναι μιὰ σειρά τῆς συλλογῆς Τυρνάθου, ἢ ὁποία μεταφέρθηκε στὸ μουσεῖο τοῦ Βόλου. Οἱ στήλες αὐτές προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία Φάλαννα καὶ ἀνήκουν οἱ περισσότερες στὸν 5ο π.Χ. αἰ.

Προϊστορικὰ ὑπάρχουν ἀρκετὰ στὸ μουσεῖο τοῦ Βόλου, ἂν καὶ τὰ εὐρήματα τοῦ Σέοκλου καὶ τοῦ Διμηνιοῦ βρίσκονται, ὅπως εἴπαμε (σελ. 14, 1), στὸ ἐθνικὸ μουσεῖο τῶν Ἀθηνῶν. Ὑπάρχουν νεολιθικὰ ἐργαλεῖα (λίθινα καὶ κοκκάλινα) καὶ δοτράκα ἀπὸ τίς ἀνασκαφές τοῦ ἐφόρου Ἄπ. Ἀρβανιτοπούλου στὸ Ἄκιτσι τοῦ Ἀλμυροῦ (φθιδιώτιδες Ὠθίδες), τοῦ Γουείς στὴ Μαρμάριανη (παρὰ τὴ Βοιθίδα), Θεοτόκου (βορειοανατολικά τῶν Τρικέρων) καὶ ἄλλες θέσεις, μινύεια καὶ μυκηναϊκὰ ἀπὸ ἀνασκαφές τοῦ Ν. Βερδελῆ στὸ Φτελιὸ (Πτελεὼν) τῆς περιοχῆς Ἀλμυροῦ (βλ. ὅλες τίς παραπάνω θέσεις στὸν πίν. 1).

Τῆς πλούσιας συλλογῆς γεωμετρικῶν ἀγγείων τὰ περισσότερα καὶ μεγαλύτερα προέρχονται ἀπὸ τὸ μεγάλο, γεωμετρικῶν χρόνων, δολωτὸ τάφο τῆς Ἰωλκοῦ μὲ τοὺς πολλοὺς νεκροὺς (βλ. παραπ. σελ. 26).

Ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τῶν ἱστορικῶν χρόνων τὰ σπουδαιότερα εἶναι ἕνας μεγάλος κρατήρας μὲ παραστάσεις μελανόμορφες καὶ δυὸ χάλκινες ὑδρίες μὲ πλαστικὸ διάκοσμο. Ἀπὸ τίς ὑδρίες ἡ ἀρχαιότερη (τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.) προέρχεται ἀπὸ τὰ Τρίκαλα καὶ ἔχει ὡς κάθετη λαθὴ χάλκινο ἀγαλμάτιο κούρου μὲ δυὸ σφίγγες στὰ ἀνωψωμένα χέρια του καὶ δυὸ κριοῦς στὰ πόδια· κάτω ἀπὸ τὴ λαθὴ αὐτὴ ὑπάρχει ἀνθέμιο. Ἡ ἄλλη χάλκινη ὑδρία, ἄριστο διατηρημένη, προέρχεται ἀπὸ τὰ Φάρσαλα καὶ ἀνήκει σὲ χρόνους λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα· κάτω ἀπὸ τὴν κάθετη λαθὴ ἔχει παράσταση ἀνάγλυφη τοῦ Βορέα ποὺ ἀπάγει τὴν Ὠρεΐθουια. Ἡ ὑδρία ἦταν κτέρισμα τάφου· μέσα σ' αὐτὴ βρέθηκε μικρὸ χρυσοῦ ἔλασμα μὲ ἐπιγραφή ποὺ περιέχει ὁδηγίες γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ νεκροῦ σχετικὰ μὲ τὴν πορεία τῆς στοὺς «δόμους τοῦ Ἀδη» καὶ τίς πρά-

ξεις ποῦ εἶναι ἀπαραιτήτες ἐκεῖ γιὰ νὰ βρεῖ τὴν ἀνάπαυσή της ἢ ψυχή. Ἐὰν δὲς τίς γνωστὲς ὡς σήμερα ἐπιγραφὲς τῶν ἐλασμάτων αὐτῶν πληρέστερη εἶναι τῶν Φαρσάλων· τὸ κείμενό της εἶναι τὸ ἑξῆς: «Εὐρήσεις Ἄϊδαο δόμοις ἐνδεξία κρήνην, | πὰρ δ' αὐτῆι λευκὴν ἐστηκυῖαν κυπάρισσον· | ταύτης τῆς κρήνης; μηδὲ σχεδύθεν πελάσιισθα. | Πρόσσα δ' εὐρήσεις τὸ μνημοσύνης ἀπὸ λίμνης | ψυχρὸν ὕδωρ προ(ρρέον)· φύλακες δ' ἐπύπερθεν ἔασιν· | οἶδε σ' εἰρήσονται δι,τι χρέος εἰσαφυκάνεις. | Τοῖσδε σὺ εὖ μάλα πᾶσαν ἀληθείην(ν) καταλέξαι. | Εἰπεῖν: «Γῆς παῖς εἰμι καὶ Οὐρανοῦ ἀστ(ερόεντος), | Ἀστέριος ὄνομα' δίψη δ' εἰμ' αἶσος' ἀλλὰ δότε μοι | πει(εῖν) ἀπὸ τῆς κρήνης». Ὁ νεκρὸς δηλ. ὑπενθυμίζεται πὼς ὅταν φτάσει στὸν ἄδη, θὰ συναντήσει δεξιὰ μιὰ πηγὴ καὶ κοντὰ σ' αὐτὴ ἕνα ἄσπρο κυπα' ρίσιν· στὴν πηγὴ αὐτὴ δὲν πρέπει οὔτε νὰ πλησιάσει. Πιὸ πέρα θὰ δεῖ τὸ ἄροσερὸ νερὸ τῆς μνημοσύνης νὰ τρέχει ἀπὸ μιὰ λίμνη· οἱ φρουροὶ του θὰ τὸν ρωτήσουν γιατί ἦρθε, καὶ πρέπει νὰ τοὺς πεῖ ὅλη τὴν ἀλήθεια, πὼς εἶναι παιδί τῆς Γῆς καὶ τοῦ ἀστερο-πληθοῦς Οὐρανοῦ, πὼς ὀνομάζεται Ἀστέριος καὶ πὼς ἔχει στεγνώσει τὸ στόμα του ἀπὸ τὴ δίψα· στὸ τέλος νὰ τοὺς παρακαλέσει νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ πει ἀπὸ τὴν πηγὴ. Τὰ ἐνεπί-γραφα αὐτὰ ἐλάσματα ἐπικράτησε νὰ θεωροῦνται ὀρφικά (πιστεύεται πὼς συνήθιζαν νὰ τὰ βάζουν στοὺς τάφους τῶν ὀπαδῶν τῆς μυστικῆς ἀΐσεως τῶν ὀρφικῶν).

Ὁ πῆλινος κρατήρας, ὕψους 38 ἐκ. τοῦ μ. περίπου μετὰ τις μελανόμορφες παρ-ραστάσεις, ἀπὸ τῆς μιᾶς μεριᾶς μάχης γύρω ἀπὸ νεκρὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὀρματος τεθρίπ-που μετὰ μιὰ μορφὴ πάνω σ' αὐτὸ καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ του ἀνὰ μιὰ ἄλλη ὄρθια, πι-στεύεται πὼς βγῆκε ἀπὸ τὸ ἐργαστήριό τοῦ ἀγγειογράφου τῶν ὕστερων ἀρχαϊκῶν χρό-νων Ἐξηκτὰ ἢ εἶναι ἔργο ζωγράφου ἐπηρασμένου ἀπὸ τὴν τέχνην τοῦ Ἐξηκτὰ. Ἄνήκει στὴν δεκάετια 530—520 π.Χ. Προέρχεται, ὅπως καὶ ἡ προηγούμενη ὕδρια μετὰ τὴν παρά-σταση τοῦ Βορέα καὶ τῆς Ὠρειθυσίας, ἀπὸ τίς ἀνασκαφῆς τοῦ ἐφόρου Ν. Βερδελέη στὰ Φάρσαλα (ἡ ὕδρια βρέθηκε σὲ τάφο στὰ ἀνοτολικά κράσπεδα τῆς πόλης, ὃ κρατήρας στὰ δυτικά).

Στὴ συλλογὴ τῶν μαρμάρινων, ἃν ἐξαιρέσουμε τίς ἀτῆλες ποῦ ἀναφέραμε, ὑπάρχει ἕνα πλῆθος ὀναγλύφων ἀναθηματικῶν καὶ ἀκρωτηριασμένων περιόπτων πλαστικῶν ἔργων, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ περισσότερα δὲν εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ποῦ προέρχονται. Πλούσια εἶναι καὶ ἡ συλλογὴ τῶν χάλκινων, μαρμάρινων καὶ πήλινων εἰδωλίων, καθὼς καὶ τῶν νομισμάτων. Ὑπάρχει καὶ μιὰ συλλογὴ αἰγυπτιακῶν μικροτεχνημάτων, ἢ ὅποια δωρήθηκε στὸ μουσεῖο.

Στὰ ὑπόστεγα ἔχει συγκεντρωθεῖ μεγάλος ἀριθμὸς ρωμαϊκῶν καὶ παλαιοχριστιανικῶν ἐπιταφίων ἀναγλύφων, καθὼς καὶ ἐπιγραφῶν ἀπὸ ἀλόκληρῃ τῆ Ἱεσσαλία, τίς ὁποῖες ὃ μακαρίτης ἐπιμελητὴς Ν. Γιαννόπουλος ἔχει καταγράψει σὲ εὐρετήριο φυλασσόμενα στὸ μουσεῖο.

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

Προϊστορική περίοδος.

Γιὰ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς περιοχῆς, τόσο τῶν προϊστορικῶν ὅσο καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἐνδιαφέρθηκαν σοβαρὰ πρῶτοι οἱ ἀρχαιολογοῦντες περιηγητὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα, οἱ ὅποιοι καὶ ἔδωσαν τὰ περισσότερα τοπογραφικὰ προβλήματα. Μετὰ τοὺς ἄγγλους Ed Dodwell καὶ Will. Gell ἀσχολήθηκε μὲ τὴν περιοχὴ ὁ ἐπίσης ἄγγλος στρατιωτικὸς καὶ ἀρχαιολόγος W. M. Leake (στὸν 4ο τόμο τοῦ βιβλίου του *Travels in northern Greece*, London, 1835). Ἐπειτα ὁ γάλλος ἀρχαιολόγος M. Mézières, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτενὴς μελέτη γιὰ τὸ Πήλιο (*Mémoire sur le Pélion et l' Ossa*) εἶναι δημοσιευμένη στὸν 3ο τόμο τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν *Archives des missions scientifiques et littéraires* (1854). Μιὰ πρόχειρη ἐρευνα στὶς ἀκροπόλεις τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνιοῦ ἔκαμε ἀργότερα ὁ H. G. Lolling, μέλος τότε τοῦ γερμανικοῦ ἀρχαιολ. ἴνστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν καὶ δημοσίεψε τὰ πορίσματά του στὸ περιοδικὸ τοῦ ἴνστιτούτου (*Athenische Mitteilungen* 1884, σ. 99 κπ.) στὰ 1886 ἀνασκάφηκε ὁ πρῶτος μεγάλος θολωτὸς τάφος τοῦ Διμηνιοῦ (δ. π. 1886, σ. 435 κπ. καὶ 1887, σ. 136 κπ.). Στὰ 1901 ὁ ἔφορος Βαλέρ. Στάης ἔσκαψε στὸ Διμήνι (*Πρακτ. τῆς ἀρχ. ἐταιρ. Ἀθηνῶν* 1901, σ. 37 κπ.) καὶ ὁ Τσουντας τὸν ἴδιο καιρὸ στὸ Σέσκλο· ἐπειδὴ ὁ Στάης δὲν τελείωσε τὴν ἐρευνά του στὸ Διμήνι, συνέχισε καὶ συμπλήρωσε ἐκεῖ τὶς ἀνασκαφὰς ὁ Τσουντας στὰ 1903· τὰ πορίσματα τῶν ὄλων ἐρευνῶν στὸ Σέσκλο καὶ τὸ Διμήνι δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸν Τσουντα στὸ μεγάλο βιβλίον του : «*Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου*» ποὺ βγήκε στὰ 1908. Στὰ 1905 ὁ K. Κουρουγιώτης ἔσκαψε τὸ θολωτὸ τάφο τοῦ Καπακλί (*Ἀρχαιολ. ἐφημ.* 1906, σ. 211 κπ.). Στὰ 1907 ἄρχισαν τὶς ἀνασκαφὰς καὶ ἐρευνες στῆ Θεσσαλία οἱ Wace, Thompson καὶ Droop. Στὸ βιβλίον τους *Prehistoric Thessaly* ποὺ βγήκε στὰ 1912 ἔχουν κεντρικὴ θέση οἱ ἀκροπόλεις τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Διμηνιοῦ. Μετὰ τὸ βιβλίον τοῦ Τσουντα καὶ τὸ βιβλίον αὐτὸ τῶν ἄγγλων κατέστη δυνατὴ ἡ συγγραφὴ συνδυητικοῦ ἔργου γιὰ τὸν προϊστορικὸ πολιτισμὸ τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τὴν ἀμερικανίδα Hasel D. Hansen, καθηγήτρια τοῦ πανεπιστημίου τῆς Βαλτιμόρης, ποὺ προτοῦ περιορίσει τὸ ἐνδιαφέρον της στὴ Σκύρο, εἶχε ἐπισκεφθεῖ καὶ μελετήσει τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Θεσσαλίας, μὲ τὸν τίτλον : *Early civilization in Thessaly*, Baltimore, 1933. Στὸ βιβλίον αὐτὸ βρίσκει

κανεὶς καὶ ὄλη τὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν προϊστορική Θεσσαλία.

Ἱστορικοὶ χρόνοι.

Τόσο τὰ τοπογραφικὰ ζητήματα γιὰ τὶς πόλεις τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς (Παγασές, Ἄμφανές, Δημητριάδα, Νήλεια, Ὁρμίνιο) ὅσο καὶ ἡ σπουδὴ τῶν λειψάνων τους, προόδεψαν σημαντικὰ μὲ τὶς ἀνασκαφές καὶ ἔρευνες τοῦ πρώτου ἐφόρου Ἄπ. Ἀρβανιτόπουλου. Οἱ ἐκδόσεις του εἶναι δημοσιευμένες προπάντων στὰ **Πρακτικὰ τῆς ἄρχ. ἐταιρείας καὶ στὴν Ἄρχαιολ. ἐφημερίδα** ἀπὸ τοῦ 1906 μέχρι τοῦ 1916. Στὰ 1928 δημοσιεύτηκε ἡ μεγάλη συνθετικὴ ἐργασία: **Γραπτὰ στήλαι Δημητριάδος—Παγασῶν**. Γιὰ τὶς πόλεις τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς βασικές εἶναι καὶ οἱ σύντομες πληροφορίες πού περιέχονται στὸ βιβλίο *Das hellenische Thessalien* (1924) τοῦ Fr. Staehlin, πρῶν διευθυντῆ τοῦ γυμνασίου Μελάγχθωνα στὸ Nürnberg, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῆς νεανικῆς ἡλικίας μέχρι τοῦ θανάτου του (λίγο πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου) ἐπισκέπτονταν τὴ Θεσσαλία καὶ ἀσχολοῦνταν κυρίως μὲ τοπογραφικὰ ζητήματα. Ὁ ἴδιος ἔγραψε τὸ ἀρχαιολογικὸ καὶ τοπογραφικὸ μέρος στὸ μεγάλο βιβλίο *Pagasai und Demetrias* πού τύπωσε στὰ 1934 τὸ γερμ. ἴνστ. τῶν Ἀθηνῶν. Στὸ βιβλίο αὐτὸ γράφει τὸ ἱστορικὸ μέρος τὸ Ernst Meyer, καθηγητῆς τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ζυρίχης. Βρίσκει κανεὶς αὐτοῦ διεξοδικὰ καὶ τὴν πρὶν ἀπὸ τὰ 1934 σχετικὴ μὲ τὴ Δημητριάδα καὶ τὶς Παγασές βιβλιογραφία. Γιὰ τὶς μικρότερες πόλεις μένουν πάντα βασικές οἱ ἐκδόσεις τοῦ Ἀρβανιτόπουλου, ἐκτός μόνο ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Γορίτσας, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται κάποιος λόγος στὸ παραπάνω βιβλίο καὶ ὑπάρχει καὶ μιὰ ἔκδοση τοῦ Friedrich στὸ περιοδικὸ τοῦ γερμ. ἴνστιτούτου (*Ath. Mitt.*) τοῦ 1905, σελ. 221 κπ. Γιὰ τὰ τοπογραφικὰ προβλήματα τῆς ἀρχαίας Μαγνησίας εἶναι ἀκόμα σημαντικὴ ἡ μελέτη τοῦ A. J. Wace, *The topography of Pelion and Magnesia*, δημοσιευμένη στὸ *Journal of hellenic studies* τοῦ 1906. Γιὰ τὴ γεωγραφία τὴν ἀρχαία καὶ νέα, τὸ ἔδαφος, τὰ προϊόντα κλπ. χρήσιμο εἶναι τὸ πρόσφατο βιβλίο τοῦ A. Philippson, *Griechische Landschaften τόμ. I, μέρος 1: Thessalien und die Spercheios—Senke*, 1950.

Μεσαιωνικὴ περίοδος.

Γιὰ τὴ μεσαιωνικὴ ἱστορία τῆς Δημητριάδας πού εἶναι ὁ μόνος ἀξιόλογος συναικισμὸς τῆς περιοχῆς κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔχουν μεγάλη σημασία ὡς πηγή, ἐκτός ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, τὰ ἔργα: 1) Fr. Miklosich καὶ Jos. Müller: *Acta et diplomata graeca mediae aevi*, Βιέννη 1860—1890 (τὰ ἔγγραφα τῆς μοιῆς μακρινίτισσας στὸν 4ο τόμ.) καὶ 2) *Acta conciliorum oecumenicorum* τοῦ Ed. Schwartz. Ἡ ἱστορία τῆς Δημητριάδας πού περιέχεται στὸ βιβλίο *Pagasai und Demetrias*, γραμμὴ ἀπὸ τὸν Ernst Meyer εἶναι φυσικὰ καὶ γιὰ τὴ μεσαιωνικὴ περίοδο ἡ νεώτερη καὶ πληρέστερη. Χρήσιμα ὅμως εἶναι γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ τὰ ἔργα τοῦ πηλιορείτη λόγιου Δ. Τσοποτοῦ πού πέθανε λίγο πρὸ τοῦ πολέμου: **Γῆ καὶ γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας—Βόλος 1912. Ὁ Παγαστικὸς κόλπος καὶ ὁ Βόλος—Ἀθῆναι 1930, Δη-**

μητριάς, ἢ παρὰ τὸν Παγασιτικὸν κόλπον, Θεσσαλικά χρονικά τόμ. 2 (1931) καὶ πολλές μελέτες τοῦ παλιοῦ ἐπιμελητοῦ τοῦ μουσείου Βόλου πού πέδανε στὰ 1945 Ν. Γιαννόπουλου (ἰδιαίτερα οἱ δημοσ.εὐμένες στὴν Ἑπετηρίδα τῆς ἐταιρ. τῶν βυζ. σπουδῶν 1924, σ. 210 κτ. καὶ 1925, σ. 227 κτ. καὶ Bulletin de corresp. hellénique 1920, σ. 181 κτ.).

Νεώτεροι χρόνοι.

Πολλές πληροφορίες γιὰ τὴ νεώτερη ἱστορία τοῦ Πηλίου καὶ τοῦ Βόλου βρίσκει κανεὶς στὸ περιοδικὸ πού ἔβγαζε ἡ ἱστορική καὶ λαογραφική ἐταιρεία τῶν θεσσαλῶν μετὰ τὸν τίτλο Θεσσαλικά χρονικά. Πολύτιμα εἶναι καὶ τὰ περιοδικὰ πού ἔβγαζε στὸ Βόλο ὁ ἀγιολαυρεντίτης μοναχὸς Ζωσιμᾶς 1) ἡμερολόγιο Φήμη, τόμ. 3, 1886—1888, καὶ 2) Προμηθεύς, τόμ. 13, 1889—1901. Ἐπίσης τὰ παλιότερα ἔργα: Νεωτερικὴ γεωγραφία, γραμμμένη ἀπὸ τοὺς μηλιώτες Δαν. Φιλιππίδη καὶ Γρηγ. Κωσταντᾶ (τοὺς δημητριάδεις) καὶ τυπωμένη στὴ Βιέννη στὰ 1791, Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα τοῦ Μελετίου, 6' ἔκδ. ἀπὸ τὸν Ἄνδ. Γαζή, Βενετία 1807, ἡ Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας χωρογραφία τοῦ Ἰω. Λεονάρδου, ἀμπελακιώτη, τυπωμένη στὴν Πέστη τῆς Οὐγγαρίας στὰ 1836, ἡ Περιήγησις ἢ τοπογραφία τῆς Θετταλίας καὶ θετταλικῆς Μαγνησίας τοῦ Νικ. Μάγνη, Ἀθῆναι 1860, ἡ Συνοπτικὴ περιγραφὴ τῆς Θεσσαλίας καὶ τινῶν παρὰ τοῖς Θεσσαλοῖς ἐθίμων [Ρηματισίδη;], Σμύρνη 1874, ἡ Θεσσαλία τοῦ Γεωργιάδη α' ἔκδ. Ἀθῆναι 1880, 6' Βόλος, 1894. Τὴ λαϊκὴ τέχνη τοῦ Πηλίου μελετᾶει στὰ βιβλία γιὰ τὸ ζωγράφο Θεόφιλο, τίς πηλιορείτικες φορεσιὰς καὶ ἄλλες μικρότερες ἐργασίες του ὁ Κίτσοσ Μακρῆς. Περισσότερες ἐργασίες νεώτερες ὑπάρχουν γιὰ τὴν πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἐξέλιξη στοὺς νεώτερους χρόνους τοῦ Πηλίου καὶ τοῦ Βόλου· ἀναφέρουμε ἀπὸ τίς πολλές μελέτες τοῦ γνωστοῦ πηλιορείτη συγγραφέα Γιάννη Κορδάτου τὴν Ἐπανάστασιν τῆς Θεσσαλομαγνησίας στὸ 1821, Ἀθῆναι 1930 (σὲ γενικώτερες μελέτες του γιὰ τὴ νεώτερη πολιτικὴ ἱστορία ἀσχολεῖται ἐπίσης μετὰ τὸ Πήλιο καὶ τὸ Βόλο). Ἐπίσης τοῦ Ἄθ. Τριγκῶνη τὰ Χρονικά τοῦ Βόλου, Βόλος 1934, τοῦ Δ. Σιτσιλιάνου ἡ Μακρυτίσσα καὶ τὸ Πήλιον, Ἀθῆναι 1939 καὶ τοῦ Δ. Τσοποτοῦ τὸ μικρὸ βιβλίον μετὰ τὸν τίτλον Βόλος, γραμμμένο προπάντων μετὰ τὴν ἐμπορικὴ ἀλληλογραφία τοῦ πατέρα του ἀπὸ 24)12)1840 ὡς 10)4)1841.

ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Περιέχονται μόνον λήμματα με μεγαλύτερη κάπως σημασία για τὸ θέμα. Οἱ παχύτεροι ἀριθμοὶ σημαίνουν τὶς σημαντικώτερες παραπομπές.

- Ἄγαθειλέους**, στήλη γραπτῆ τῆς Δημητρ. 42
ἄγγεϊα νεολιθ. Διμ.—Σέσκλου 14 κπ. Ἰωλκοῦ γεωμετρ. 26
ἄγορᾶ «ἱέρα» καί — «τῶν ὠνίων» στή Δημητρ. 53
Αἴσωνας 23
αἰτωλική συμπολ. καὶ Δημητριάδα 44 κπ.
Ἄκατος 24
ἄκραϊος Ζεὺς, βλ. Δίας —
ἄκρόπελη Σέσκλου 10, Διμηνιοῦ 14, Παγασιῶν 52, Δημητριάδας 52, Γορίτσας 56
ἄλβανοὶ 49
Ἄλλημεριά 67
Ἄλμυροί, Ἄλμυρὸς 46—47, 69
Ἄλος 33
Ἀμφανῆς 54
Ἀνακασιά 67
Ἄννα, σύζυγος Νικολάου Μαλιασηνοῦ 47
Ἄναυρος 30
Ἄνουβις, στή Δημητρ. 43
Ἀντιγένους, γραπτῆ στήλη Δημητρ. 42
Ἀντίγονος, γιὸς Δημητρ. πολιορκ. 27
Ἀντίοχος 3ος τῆς Συρίας 44
Ἀπόλλωνας ἄκτιος, ἐμβάσιος 32, κοροπαῖος 43—44, παγασαῖος ἢ παγασίτης 35, 31
Ἀπόστολοι ἔγ. (Παναγία) τοῦ Μεγαλογένους 67
Ἀργαλαστή 62
Ἄργοναυτικά 24, 24, 1
Ἄργῶ 32
Ἄρτεμη ἰωλκία στήν Ἰωλκὸ 27 κπ, στή Δημητριάδα 43, 53, παγασίτις 35
ἀρχηγέτες καὶ κτίστες 27
Ἀρχιδίκης γραπτῆ στήλη Δημητρ. 40
Ἄφροδίτη νήλεια 54, 44
βακρούφια (χωριά τοῦ Πηλίου) 62
Βάλτερ Ιεσ καὶ καταλανοὶ 48
«βασιλείων» (ἀνάχτορο μακεδόνων βασιλέων στή Δημητρ.) 53
Βοίβη, κώμη τῆς Δημητρ. 50
Βόλος ἀρχαῖα λείψανα στὸ ὑπέδαφος 56 κπ. 69 Ἄνω — 62. 67 κπ.
βούλγαροι λεηλατοῦν τὴ Δημητρ. 46
Γεράσιμος 3ος τῆς Σουρβιάς 64, 69
Γεράσιμος 3ος πατριάρχης 68
Γεώργιος ἔγ. (ἄνω Βόλου) 67
Γόλος—Γῶλος 29, βλ. Βόλος
Γορίτσας πόλη 54 κπ., τείχος 55 κπ., ὄχυρωτ. ἔργο 56
Δήμητρα, Κόρη καὶ Πλούτωνας στή Δημητρ. 44
Δημητριάδα 37 κπ., ἡ θέσις τῆς 50, ἡ ἴδρυσις τῆς 36, 37, *urbs valida* 39, τείχη 37—38, 46, καταστροφὴ τῶν τειχῶν 72, πρωτεύουσα τοῦ κοινοῦ τῶν μαγνητῶν 44, «πέδη» ἢ «κλείς» 37, 1, 39, θέατρο 53, ὄδραγωγεῖο (Δόντια) — 53, βασιλικὴ παλαιοχρ. 53, ἐπίσκοπος — 45, 49, ἐγκατάλειψις τῆς — 49, ἐρείπια — 52 κπ., «Δημητριάδες» 69, Δημητριάς νέα (Ἄνω Βόλος) 69
Δημήτριος Πολιορκητῆς 37, 74
Δίας ἄκρατος 43, 60, λαφύστιος 23, 33 (ψδ)**Δικταίαρχος** 58, 1
Διμήνι 12 κπ. «περίοδος τοῦ — » 12, «λαδὸς τοῦ — » 14

- Διόνυσος** πελάγιος 35
Δρυανούβαινα 63
Ἐπισκοπὴ 68
Εὐρύλοχος μαγνητάρχης 44 κπ.
Ζαγορά 62 68
Ἡδίστης, γραπτὴ στήλη Δημητρ. 42
Ἡλία προφ. λόφος στὴ Δημητρ. 52 κπ.
Ἡρακλείδης κριτικός (ψδΔικαίφαρχος) 58, 1
Ἡρακλείδης ἐργολάθος ἢ προμηθευτὴς λίδων γιὰ τὸ τεῖχος τῆς Δημητρ. 38, εικ. 7
Θεοδώρων ἄγ. λόφος, πιδανὴ θέση τῆς Ἰωλκοῦ 30, ἐκκλησίαι μεσαιωνικὴ στὴ θέση τῶν ἄγ. Θεοδώρων 29, πυρήνας τοῦ σύγχρονου Βόλου 69 κπ.
Θήβες φδιώτιδες 36, 38, 45, 46, 74—75
Ἰάσονας 23 κπ.
Ἰάσονας τύραννος τῶν Φερῶν 34, 35
Ἰδρισι (γιά τὴ Δημητρ.) 46
Ἰσις 43
Ἰωλκός, 22 κπ., ἡ θέση τῆς — 50, ἀρχ. ἔρευνα 25 κπ., 50, κώμη τῆς Δημητριάδας 27, 37, πανηγυρις πηλιακὴ, ὄχι πυλακικὴ 27, 27, 1
Κάλλιτος, ἐπίσκοπος Δημητρ. 68
Καντακουζίνος (ἀναφέρει τὸ Γόλο) 29
Καπακλί μυκηναϊκὸς θολωτὸς τάφος καὶ γεωμετρ. θολωτὸς 30
Κατηχώρι 63
καταλανοὶ 48
κένταυροι, **κενταυρομαχία** 58, 59
Κρηθέας 23
Κυβέλη 44, ἀγαλμάτιο — 58
Κύνες 30, 31 κπ. 54
λατρεία στὸ Διμήνι καὶ Σέσκλο 16 κπ., στὴν Ἰωλκὸ 27—28, στὶς Παγασεὺς 35, στὴ Δημητρ. 42—43
Λεχώνια 62
Λιγαρόρρομα 50 κπ.
Μαγνησία πόλη 37
μαγνητάρχης στὴ Δημητρ. 44
μαγνήτων κοινὸν 44—45
Μακρινίτσα 63 κπ. πρωτεύουσα βακουφιδῶν 62, θυροσδεφικὴ τῆς — 63, μακρινίτισας Παναγίας μοναστήρι 47
Μαλιασηνὸς Κωνσταντίνος 47, Νικόλαος 47, Ἰωάννης 48
Μαρία σύζυγος Κωνστ. Μαλιασηνοῦ 47
Μεγαλεόνους ἄγ. ἀπόστολοι (—Παναγία) 67
μέγαρο Σέσκλου καὶ Διμηνιοῦ 13 κπ., 20, 21, Ἰωλκοῦ 30
Μήτρας κόμης τῆς — 49
μινύες 22 κπ., 25 κπ., 74
Μοροζίνι κατὰ τοῦ κάστρου τοῦ Βόλου 29
νεολιθικὰ ἀγγεῖα, ἐργαλεῖα, ὄπλα Διμ. — Σέσκλου 9, 14, Παγασῶν (λόφου 84 μ.) 32, στὸ μουσεῖο 76, Ἰωλκοῦ νεολιθ. στρώμα 25
Νηλέας 54
Νήλεια 54, κώμη Δημητρ. 37, 50, ἡ θέση τῆς — 11, 50
Novelles, ^{σσο σε} — 49
Ξυλοπᾶ ἄγ. Νικόλαος 67
Ὀλιζών, κώμη τῆς Δημητρ. 50
Ὀνούφριος ἄγ., συνοικία ἄνω Βόλου 67
(Ὀρμένιον καὶ) Ὀρμίνιον, κώμη τῆς Δημητρ. 37, 50
Παγασεὺς 30 κπ., ἐτυμολογία 32, ἡ θέση τους 50, ἐπίγειο τῶν Φερῶν 32 κπ. ἐρείπια 50 κπ., ἀκρόπολις 52, κώμη τῆς Δημητριάδας 36, 50
Παγασιτικὸς κόλπος, ὁ «ἐπὶ Παγασέων φέρων» 34, «κόλπος τοῦ Ἄλμυροῦ» 47
Παλάτια 52
Παλιροπάτη ἄγ. Νικόλαος 66
πασικράτα 44
Πάτριες νέες (Ἵψάτη) 48
Πελίας 23, ἄθλα ἐπὶ — 24, «ἀγῶνες» 27
Πηλέας 24, 25, γάμος μετὰ τὴ Θέτη 59
Πήλιο 58 κπ.
Πορθῶν 35
πορταρέας Παναγίας μοναστήρι 64—65
Πορταριά 62, 64 κπ., ἐμποροπανήγυρις — 63
Πεσειδῶνας στὶς Παγασεὺς 35
Ρεῖς (Πιρι) γιὰ τὸ κάστρο τοῦ Γόλο 29
Ῥιζοῦς, κώμη τῆς Δημητρ. 50
σαρακηνοὶ στὴ Δημητρ. 46
σαραπίσιον, **Σάραπισ** 43
Σέσκλο 10 κπ., ἡ ἀρχ. ἔρευνα 19 κπ., μέγαρο 20
Σηπτιάς, κώμη τῆς Δημητρ. 50
Σταγιάτες 63
στήλες γραπτῆς τῆς Δημητριάδας 39, 52—53, 76
Στρατόνικου γραπτὴ στήλη Δημητριάδας 41, 42
Σωρὸς (Ἄμφανές) 54
τάφοι ὀρθογώνιοι λάκκοι Διμηνιοῦ—Σέσκλου (χαλκῆς ἐποχῆς) 18, 22, Ἰωλκοῦ 27, 30, θολωτοὶ Διμηνιοῦ 17, 18 κπ. 22 (Ἰωλκοῦ), γεωμ. θολωτὸς Ἰωλκοῦ 26, χριστιανικοὶ Ἰωλκοῦ (;) 28 κπ.
τείχη Διμηνιοῦ 12, 20—21, Σέσκλου (;) 19, Παγασῶν 52, Δημητριάδας 52—53, Γο-

ρίτσας 55 κπ.
Τετραδίας διακόνου τάφος παλαιοχριστιανικός 28—29
Τυρώ 23
Φερές και Φίλιππος 2ος τῆς Μακεδ. 36
Φίλιππος 2ος τῆς Μακεδ. 74
Φίλιππος 5ος » » 45 κπ., 74

Φίλων, γυμνασάρχος ἀπὸ τῆς Ἀμφανῆς 54
Φλαμίνιος 45
χάσια (χωριὰ τοῦ Πηλίου) 62
Χείρωνας, χειρώνειον ἄνηρον **60**
χωριὰ τοῦ Πηλίου **60** κπ., σχηματισμός τῶν — 29, παρακμή 73

